BŪDAS

Lietuvos dainų šventės šimtmetis
Apie „Atrastą Vilnių“
Kraštovaizdžio skaitymai: Bajorų kaimo salaitė
Fotografijos Pasaulinėje Paryžiaus parodoje

2024 | 3

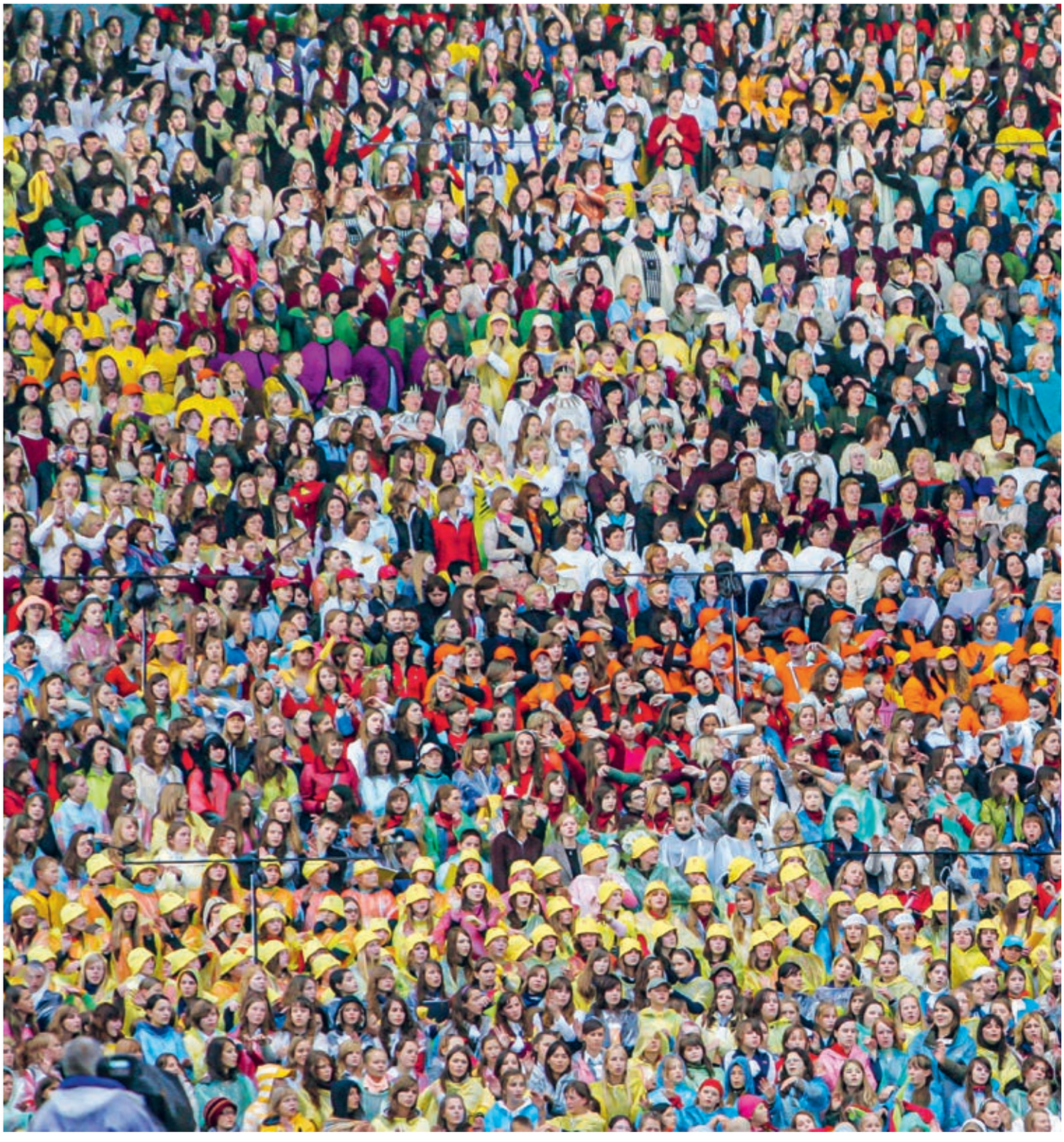

Pasaulio lietuvių dainų šventės „Būties ratu“ Dainų diena. 2007 m. Saugoma Lietuvos nacionalinio kultūros centro archyve

ŠVENČIANT TELKIANČIĄ ĮVAIROVĘ

2009 m. Lietuvos tūkstantmečio dainų šventė „Amžių sutartinė“

Magiška bendros giesmės galia kyla iš ypatingo stebuklo – nepakartojamo atskirų balsų savitumo, kuris kaip pirštų antspaudai liudija apie vienatinį žmogaus gyvenimą, todėl „Lietuva brangi“ giedančių balsų sutartinėje slypi nuostabi patirčių įvairovė, kuri galėtų supriešinti ir suskaldyti į atomų chaosą, bet vis dėlto sutelkia į bendrą šventumo patirtį. Tokia mintis kilo klausantis žmonių, sutikusių pasidalinti savo Dainų švenčių prisiminimais, ir skaitant atsakymus į iš anksto nusiųstus klausimus, nes švenčiant Lietuvos dainų šventės šimtmetį rūpėjo pakviesti pamąstyti apie jau nueitą kelią, dabar gyvenamą laiką ir lūkesčius.

Nuo 1924-ųjų skaičiuojama, bet ir gerokai ankstesnius Vydūno vadovaujamo choro koncertus ant Rambyno kalno ar Tilžėje menanti šventės istorija apima ir tarpukarį, kai valstybę atkūrusi Lietuva surengė tris visos šalies, tris Klaipėdos krašto ir nemažai atskirų miestų dainų švenčių, ir pusę amžiaus trukusią okupaciją su sovietmečiu surengtomis devyniomis respublikinėmis šventėmis, ir 34-erius vėl laisvos Lietuvos metus, kai vos atkūrus nepriklausomybę 1990 m. ekonominės blokados sąlygomis buvo surengta Tautine pavadinta pirmoji, o šiemet vyks jau trylikta, jubiliejinė šventė[1].

Tradicijos gija, nusidriekusi per kelis visą pasaulį supurčiusius geopolitinius lūžius – tautos istorijos dalelė, liudijanti ir apie laisvę, kuriant Lietuvą kaip tautos namus, ir apie egzistencinius išbandymus, tad neapėjome ir „nepatogaus“, sudėtingo, neretai emociškai sunkaus klausimo apie sovietinio Dainų šventės laikotarpio vertinimą, primindami požiūrių įvairovę[2]. „Būdo“ pašnekovus, kurių kiekvieno asmeninėje, šeimos ar giminės patirtyje praėjęs šimtmetis ir Dainų šventė įsispaudė savaip, neabejotinai vienija tai, kad visiems ji – svarbi.

Mintimis pasidalino: ilgametė lietuvių liaudiškos muzikos ansamblio „Kankleliai“ narė Regina ČESNIENĖ, septyniasdešimt metų choruose ir ansambliuose dainavęs Jonas BURBULEVIČIUS, dirigentas, altininkas, muzikologas, pedagogas prof. Donatas KATKUS, režisierius, pedagogas Gytis PADEGIMAS, 2009 m. režisavęs Lietuvos tūkstantmečio *dainų* šventę „Amžių sutartinė“, bei Šimtmečio dainų šventės Šokių dieną režisuojantis Vygantas KAZLAUSKAS – anesteziologas-reanimatologas, bardas, dainų atlikėjas ir kūrėjas, renginių režisierius. Kalbino Rasa Kalinauskaitė.

1 Lietuvos dainų švenčių tradicija. Vilnius: Dainų švenčių fondas, Lietuvos liaudies kultūros centras, 2013; taip pat žr.: <www.dainusvente.lt>.

2 Anot filosofės Nerijos Putinaitės, sovietmečiu Dainų šventės buvo režimo sukurtas ir jam naudingas „visuomenės tautiškumo disciplinavimo, sovietizacijos ir nupolitinimo reiškinys“, beturintis mažai ką bendro su ikisovietine tradicija. Filosofo Vytauto Rubavičiaus manymu, tai buvo vienas iš reiškinių, kurie sovietmečiu stiprino lietuvybę, nes bet kuriai okupacinei valdžiai yra „sunkiausia įveikti pamatinį kultūros tikslingumą – palaikyti tautinį tapatumą“, ir „nacionalinio išsivadavimo iš sovietinės okupacijos proveržis patvirtino gyvybingą ir veiksmingą lietuvybę buvus išsaugotą“. Panašus ir istoriko Vlado Sirutavičiaus požiūris, kad sovietinėje politinėje struktūroje lietuviškas etniškumas vis dėlto išsaugojo politizacijos perspektyvą. (Žr.: Nerija Putinaitė. Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2019, p. 42, 46; Vytautas Rubavičius. Lietuvybė sovietmečiu: kultūrinis priešinimasis tarybinimui. *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. 2016, t. 4, Nr. 2, p. 38, 40; prieiga: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2016~1510998030880/J.04~2016~1510998030880.pdf>; Vladas Sirutavičius. *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas. Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje 1944–1956 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 24).

2009 m. Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės „Amžių sutartinė“ Dainų diena

REŽISIERIUS GYTIS PADEGIMAS: „KOL BŪSIME – TOL DAINUOKIME!“

Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės „Amžių sutartinė“ režisavimas 2009 m. – neatsitiktinis režisieriaus, pedagogo Gyčio Padegimo kūrybinės biografijos ir gyvenimo įvykis.

Liaudies dainos su manimi yra nuo vaikystės. Atsimenu, kaip pas senelius Dzūkijos Dubravų kaime, kai iš tremties Sibire sugrįždavo šeimos nariai, giminės, susitikusieji jausmus išreikšdavo dainuodami. Dabar net sunku patikėti: sėdėdavome priesvirnyje, *gonkose* ir verkdami, juokdamiesi tą susitikimą išdainuodavome bendra liaudies daina. Vienkiemis buvo ant kalvos netoli Nemuno, ir kažkur už miškelio atsiliepdavo kita sodyba – lyg sutartinė sklisdavo per Dzūkiją... Susirinkusieji ko nors švęsti mūsų namų užstalėje visada dainuodavo, o repertuaro pagrindą sudarė liaudies dainos, tėvų atsineštos iš Dzūkijos. Aš pats, deja, nesu dainininkas – Dievulis to nedavė, tai tik vienas ožio balsu pabaubiu, kai nieks negirdi.

Etninė kultūra man yra labai svarbi. Su tėvais esu dalyvavęs Norberto Vėliaus vadovaujamose etnografinėse ekspedicijose Gervėčiuose, Pelesoje, Dubičiuose. Rinkau medžiagą apie klojimo teatro spektaklius, parašiau straipsniuką. Buvimas prie tautos šaknų mane atvedė į Sąjūdį, kuriame dalyvavau labai aktyviai. Didžiuojuosi, kad esu režisierius, po šviesios atminties Kazimieros Kymantaitės pastatęs daugiausia lietuviškų veikalų – tai irgi susiję su tautos paveldu ir bandymu išlaikyti, kiek įmanoma, gyvas šaknis.

Socialiniuose tinkluose dabar visi išsako, ką reikia ir ko nereikia, bet tai – toli ir vis dėlto dirbtina. O kai trūksta žodžių – žmogus dainuoja... Tai nuoširdžiau, giliau, tikriau paliečia klausančius nei kalbėjimas vien tekstu, kuriuo reikia mokėti save išreikšti. Išsisakyti daina – žymiai lengviau, nes iki mūsų tai darė kartų kartos, ir melodijoje, žodžiuose jau yra įdėta ir džiaugsmas, ir ilgesys, ir liūdesys, ir tėvynės, ir artimo meilė. Dainuodamas tuo daliniesi, perduodi ženklus, kuriuos visi supranta. Būtent dėl to Dainų šventės ir yra svarbios – kaip iš gilumos ateinančios mūsų tautos žinios perdavimas vienų kitiems. Tai mus surišantis kartų ryšys. Gaila, kad vartotojų visuomenėje, besaikio technologijų naudojimo laikais jis išsitrina, pakeičiamas paviršutiniškais, vienadieniais, greitai užmirštamais dalykais, kurie neturi tradicijos gelmės.

Esu pastatęs 123 spektaklius, bet Tūkstantmečio dainų šventės renginių režisavimas – išskirtinis, nepamirštamas mano gyvenimo ir kūrybinės biografijos įvykis. Teko laimė bendrauti su daugybe žmonių, sugalvoti daugybę idėjų, visą Vilnių išpuošti paukščiais, moksleivių

pagamintais per Lietuvą iš anksto paskelbus žinią, sodinti gėles krantinėje, bendrauti per repeticijas su žiūrovais ir užsiimant begale darbų kartu su visais jaudintis – lis ar nelis... Net atlikau specialias apeigas – per televiziją prašiau visų Lietuvos raganų, raganių, žynių ir vaidilučių daryti viską, kad lietaus nebūtų. Ir nelijo... Sunku apsakyti jausmą, kai skamba daina ir matai šventės vaizdus. Galiausiai – euforija, kai visa tai įvyko... Kai po šventės prieblandoje ėjau M. K. Čiurlionio gatve, mane pamačiusi jaunuolių grupelė ėmė ploti... Džiaugiausi, kad mūsų šventę šventė ir jauni, ir seni, iš įvairiausių pasaulio vietų suvažiavę patys įvairiausi žmonės. Labiausiai įsiminė atmosfera – pakylėtumas, lydintis mus jau šimtmetį, nepaisant to, kokia santvarka ir oras už lango.

Kaip vertinu svarstymus, kad sovietmečiu tradicija beveik nutrūko, nes Dainų šventė buvo susovietinta? Manau, tas „beveik“ – esminis. Taip, šventę bandė ideologizuoti, įterpdami privalomą sovietinių, tarybinių dainų repertuarą. Bet nutraukti tradicijos nepavyko: neįmanoma per 50 metų ištrinti tai, kas lietuvio širdyje formavosi šimtmečiais. Kaip toje dainoje pasakyta – rovė, bet neišrovė. Esu įsitikinęs, kad nepaisant bandymo uždėti ideologinį rūbą Dainų šventės išsaugojo pirmapradį autentiškumą. Į Vilnių jose dalyvauti žmonės važiuodavo ne varu, kaip į rinkimus, o savo noru, su džiaugsmu. Tais laikais tai buvo vienintelė tikra, nesumeluota masinė tautos manifestacija. Ne gegužės ir spalio paradai, bet būtent Dainų šventė. Kad ji išliko, kaip kryžiai pakelėse, kaip močiučių audiniai – didžiulis nuopelnas žmonių, rinkusių ir saugojusių dainas, rengusių tas šventes. Jei šiandien kaltintume dėl primestų sovietinių dalykų, gal ir lietuvių kalbą galėtume apkaltinti dėl žodžių *kolūkis*, *tarybų*, nes ji buvo ideologizuota? Gal turėtume išsižadėti 50 metų istorijos, kultūros? Jei būtume iki galo nuoseklūs ir radikalūs – ką turėjo daryti lietuvių tauta? Nearti žemės, nestatyti spektaklių, nerašyti knygų, nedainuoti dainų, negimdyti vaikų, nieko nekurti? Susideginti kaip Pilėnai? Kad čia atvažiuotų rusų kolonistai? Sekant radikalia logika, taip turėjo daryti visi, gyvenę sovietmečiu. Manau, tai – vaikiškai kvailas nebrandžių žmonių požiūris į savo tautos paveldą, istoriją. Ačiū Dievui, tokių savižudiškų spendimų nepriėmę išlaikėme kultūrą, Lietuvą, tapatybę. Galų gale prisiminkime, kad didieji Sąjūdžio mitingai už mūsų valstybės atkūrimą, už mūsų nacionalinį orumą vyko Vingio parke. Toje pačioje estradoje, kaip ir Dainų šventės, ir, tarp kitko, su kai kuriais panašiais ritualais. Galima sakyti, kad ir žmonės buvo tie patys. Sakyčiau, Dainų šventės buvo Sąjūdžio ir didžiųjų Sąjūdžio mitingų repeticija. Ši nuostabi tradicija padėjo mums išsaugoti tautinę tapatybę, tarpusavio ryšį. Dainuojant lietuviškas dainas, skambėdavo visas

2009 m. Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės „Amžių sutartinė“ Dainų diena. Martyno Vidzbelio nuotraukos

Vingio parkas, o aidas sklisdavo per Lietuvą, nes žmonių akyse buvo džiaugsmo, vilties, tikėjimo ašaros... Tai buvo vienas iš pagrindų, atvedusių į Nepriklausomybę. Man labai patiko „Šiaurės Atėnuose“ išsakyta Rimos Pociūtės mintis apie dvi žmonių rūšis, iš kurių vieni galvoja, kad šiandiena nusileido iš Marso. Tuos 50 metų daugybėje širdžių, nuo atvirų disidentų, kalėjusių Mordovijos lageriuose ir skelbusių laisvą žodį, nuo „Katalikų bažnyčios kronikos“ leidėjų ir platintojų iki eilinių žmonių net ne ruseno, o degė tikėjimas, viltis, kad ateis ta diena, kuri ir atėjo... Nepriklausomybė nenukrito iš dangaus – jam padedant, buvo didžiulis mūsų pačių įdirbis. Taip, anais laikais reikėjo galvoti, kaip įvilkti į Ezopo kalbą tai, kas gali būti sutrypta. Bet tas „beveik“ buvo milžiniškas: ne tik „beveik“, bet visiškai nepavyko ideologiškai užslopinti tėvynės ir lietuvių kultūros meilės, todėl ji prasiveržė galingu srautu. Sovietmečiu visada tekėjo požeminės upės, o Dainų šventė buvo galingas požeminis Nemunas.

Mūsų laikais, kai žmonės yra labai nutolę, susvetimėję, kai bendraujama tik nuotoliu, nežiūrint į gyvas akis, kai vaikai net nežino, kad reikia pasisveikinti, labai svarbu saugoti bendruomeninį ryšį. Ir ne vien – taip pat ir fizinį bei psichologinį ryšį. Susirinkę kartu dainuoti žmonės tampa nuoširdesni, atviresni, patiria tas emocijas, kurių taip trūksta šiuolaikiniame emocijų, jausmų prasme nustekentame gyvenime. Tai yra tikra, ne dirbtina. Mus lydintis dirbtinumas – o dabar jau turime ir dirbtinį intelektą – veda ir į santykių dirbtinumą, kai tikrumą pakeičia įvaizdis. Dainų šventė sugrąžina prie tikrųjų dalykų: prie duonos skonio, prie rasotos žemės, jaučiamos basa pėda, prie tekančių mūsų upių, prie jūros bangavimo, prie mamos šilumos, prie šypsenos vienas kitam, prie draugo peties pajutimo... Sakykim taip: tai atgaivina mūsų žmogiškumą.

Nereikia norėti, kad visi įstengtų perprasti sudėtingą dainavimą, giedojimą. Manau, Dainų šventės šiek tiek keitėsi į populiarumo, lengvumo pusę, kad galėtų įsitraukti ne dešimtys, o tūkstančiai dalyvių. Ir tai yra labai gražu. Kas nori, suranda gryną, tikrą, iš amžių glūdumos ateinantį folklorą pasidainavimuose su Veronika, atskiruose kolektyvuose, mažesniuose rateliuose. Tai negali būti visuotina, masiška – didžiajai šventei reikia stilizuotų dainų, šiuolaikinei ausiai tinkančių, šiuolaikinei gerklei išdainuojamų dermių. Tegu gyvuoja abi šios srovės, viena kitą papildančios ir maitinančios. Aišku, reikia vengti kičo, *popso*, turi būti tam tikros raudonos linijos. O palinkėsiu taip: kol būsime – tol dainuokime!

REGINA ČESNIENĖ: „DŽIAUGTIS NEBIJANT ATSIMINTI, MOKANTIS SUPRASTI IR ĮVERTINTI“

Lietuvių liaudiškos muzikos ansamblis „Kankleliai“ (vadovė Daiva Čičinskienė), kurio ilgametė narė yra Regina Česnienė, susibūrė daugiau nei prieš pusę amžiaus iš Vilniaus universiteto Dainų ir šokių ansamblio orkestrantų.

Esu pokario vaikas, mokyklą pradėjau lankyti 1946 m. Būdama moksleivė, dainavau mokyklos chore ir ansamblyje, puikiai žinojau populiarias to meto dainas. Kai 1950–1957 m. mokykla rengdavo bendrus vakarus su mieste veikusia karininkų mokykla, jų metu dainuodavome rusiškai ir lietuviškai, o rusų kariūnai – tik rusiškai, nors ten mokėsi ir lietuviai. Atsimenu, traukdavome tokią dainą: „Polia Rosiji, mesta rodnyje, / Zdes my rodilis, zdes my rosli. / Zdes povstrečali liubov vpervyje, / Za naše sčastje na podvig šli.“[3] Sovietinė rusiška ideologija klestėjo visur: švietime, kultūroje, buityje, ir mes, vaikai, augome dvilypiame pasaulyje. Institucijos diegė vienas vertybes, o šeimoje, giminėje ir aplinkoje vyravo kitoks nusiteikimas. Maniškiai nuolat kalbėdavo apie nepriklausomą smetonišką Lietuvą, kaip ten buvo gražu ir gera. Todėl tai, ką pasakojo mokykloje, vertinome atsargiai, visko nepriėmėme ir vengėme aktyvios veiklos pionierių ar komjaunimo organizacijose. Aišku, buvo ir aktyvistų, visa širdimi panirusių į sovietinės tvarkos šlovinimą.

Apie tarpukario Lietuvos dainų šventes tėvai nieko nepasakojo, deja. Neprisimenu, kad jas būtų minėjęs ir šviesios atminties muzikos mokytojas P. Martikonis, kuris vadovavo vaikų ir vyresniųjų moksleivių chorams, turėjo ansamblį ir ruošdavo solistus, tarp kurių buvau atsidūrusi ir aš, o per muzikos pamokas daug pasakodavo apie Kiprą Petrauską, garsius lietuvių ir italų dainininkus. Mokytojas rūpestingai rengdavo mus Dainų šventėms, ir su savo kolektyvais įveikdavo konkursines atrankas mieste.

1950 m. su mokyklos vaikų choru šventėje dalyvavau pirmą kartą. Buvau vienuolikmetė, baigusi 5-ąją klasę. Į Vilnių, man regis, važiavome *gruzovikais*, kaip vadindavo atviras krovinines mašinas, susėdę ant skersai sudėtų lentų. Autobusų, matyt, tuo metu nebuvo, nes tokiu pat būdu keliaudavome ir į ekskursijas, o kartą mus, 6-osios klasės mokinius, iš Ukmergės taip vežė

3 „Rusijos laukai, gimtosios vietos, čia gimėme ir augome. Čia sutikome pirmąją meilę, čia ėjome į žygį už savo laimę.“ (Rus.)

1950 m. Respublikinės dainų šventės Dainų diena

net į Klaipėdą parodyti jūrą (saugumo klausimų, matyt, nekilo). Tąkart Dainų šventė vyko Žalgirio stadione. Atsimenu, kad dainavome labai mums patikusią dainą „Skambėk, pavasarėli“. Ji patiko ir publikai, tad pakartojome. Prisimenu ir žodžius: „Skambėk, pavasarėli, / Vai lingo lingo li. / Žydėkit, gelsvos gėlės, / Žydėkit pabaly. / Čiulbėkite, paukšteliai, / Balseliais dyvinais. / Čiurlenkite, upeliai, / Pakalnėm ir kalnais. // Pietys lyg žalią šilką / Šiurena rugučius. / Garuoja dirvos pilkos, / Takučiai tuoj pradžius. / Pasveikina pempelė: / „Gyva, sveika, gyva“ / Tu mano mylimiausia / Tarybų Lietuva“...

Šventės metu gyvenome Žvėryne, kažkokios mokyklos sporto salėje, kartu su suaugusiais – visi Ukmergės miesto kolektyvai turėjo po savą kampą. Tvyrojo triukšmas, buvo labai linksma, o suaugusieji mus nuolat aprėkdavo, nes negalėjome liautis dūkę... Visas būrys su mokytojais visur keliaudavome pėsčiomis. Daugelio dalykų jau nepamenu: miegojome ant grindų, bet ar ant čiužinių, ar vis dėlto ant šieno? Ar buvome aprengti vienodai, ar kiekvienas savais rūbeliais? Kur ir kaip maitinomės?

Antrąkart Dainų šventėje dalyvavau 1955 m. Prisimenu pasiruošimą: į Ukmergę atvažiavo komisija, vyko chorų atranka, dainavome kažkokias santvarką šlovinančias dainas. Iš jų atmintyje išliko žodžiai: „Nusipirkom mes mašiną „Gaz-51“ / Ir su ja važinėjom / Naktį ir dieną“. Buvo ir tokie: „Draugas Jakšts / Justo Justs / Kolūkio vedėjas.“ Man regis, tai buvo kažkokia humoristinė daina apie darbą, šlovintą daugelyje dainų. Kartais dėl to pašlovinimo ir tikrąjį tekstą pakeisdavo – taip nutiko su garsiąja kompozitoriaus Balio Dvariono daina „Žvaigždutė“. Leono Stepanausko tekstas[4] skambėjo taip: „Esi graži ir nuostabi,

4 „Eilėraštį „Žvaigždutė“ parašiau besimokydamas Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijos paskutinėje klasėje, 1942-aisiais. Jį skaičiau per abiturientų išleistuves. Vėliau eilėraštis buvo publikuotas Kaune ėjusiame žurnale „Savaitė“. Kai gerokai vėliau susipažinau su B. Dvarionu, jis man papasakojo dainos gimimo istoriją. Pasirodo, eilėraštį iš žurnalo išsikirpo Kauno teatro operos primadona Vincė Jonušaitė-Zauneinė, atsinešė pas Dvarioną ir paprašė, kad jis pagal šį eilėraštį parašytų jai dainą. Bet kompozitorius nusprendė, kad tai šiai dainininkei netiks, ir eilėraštį pasidėjo ant savo rašomojo stalo po stiklu. Tačiau gastrolėse su dainininke Beatriče Grincevičiūte jis mano eilėraštį prisiminė ir grįžęs tuoj pat parašė melodiją, skirtą atlikti šiai dainininkei. Aš to tada dar visai nežinojau, nes tuo metu buvau ne Lietuvoje, o Vokietijoje, vadinamajam „perauklėjimui“. Maskvoje vykdavo kažkokie respublikiniai festivaliai ir ten buvo dainuojama „Žvaigždutė“. Programoje būtinai reikalauta įrašyti ir žodžių autorių. Ir K. Kymantaitė kažkodėl įrašė, kad žodžiai – S. Nėries. B. Dvarionas už šią klaidą yra manęs atsiprašęs“, – apie dainos istoriją pasakojo L. Stepanauskas (Jurga Žiugždienė. Leonas Stepanauskas. Žurnalistu mane padarė gyvenimas. *www.bernardinai.lt*, 2015-10-31, prieiga <https://www.bernardinai.lt/2015-10-30-leonas-stepanauskas-zurnalistu-mane-padare-gyvenimas/a>).

žvaigždute, / Aukštai aukštai mėlynėje dangaus. / Švieti tu meiliai tėviškės giružėms / Švieti tu Dievui ir keliams žmogaus.“ Kad užsidirbtų pinigų kelionėms, 1960 m. Vlado Bartusevičiaus vadovaujamas Vilniaus universiteto Dainų ir šokių ansamblis parengė vaikams skirtą Naujųjų metų montažą. Man teko vaidinti su Seniu Šalčiu pasirodydavusį mėgstamą tarybinių laikų personažą Snieguolę ir užbaigti „Žvaigždutę“ su žodžiais „Švieti tu darbui ir keliams žmogaus“.

1955 m. Dainų šventėje, kuri vėl vyko „Žalgirio“ stadione, dainavome ir nepaprastai gražią liaudies dainą „Oi žiba žiburėlis“. Būta ir puikių dainų, ne vien kantatos ir tarybinę santvarką garbinantys kūriniai. Dar atsimenu, kad buvo labai karšta ir mačiau greitąją, teikusią pagalbą nualpusiems ar blogai pasijutusiems dalyviams. Tik tuos du kartus dalyvavau šventėse kaip dalyvė.

Kai 1958–1963 m. studijuodama Vilniaus universitete buvau Dainų ir šokių ansamblio nare, kiek pamenu, Dainų šventėse nedalyvavome (dar nebuvo ansambliams skirtos dienos). Bet stengdavausi patekti į jas kaip žiūrovė. Nepaisant ideologinės propagandos, padėkų partijai ir šūkių apie žygiavimą tik pirmyn, nes „Negrįš ta diena, kur praėjo, / Ir upės neplauks atgalios“, būdavo smagu klausytis lietuvių liaudies ir mūsų kompozitorių klasikų dainų, dalyvauti bendrame šurmulyje. Dainų šventė man visada buvo šventė.

Kokius jausmus kėlė sovietinė simbolika? Buvome taip įpratę ir prisitaikę prie raudonumo ir tos spalvos herojų (Lenino, Marytės Melnikaitės, Alfonso Čeponio, keturių komunarų ir kitų garbinimo, Salomėjos Nėries ir Petro Cvirkos santvarką šlovinančių tekstų), kad tiesiog nekreipėme į tai dėmesio, priimdami kaip neišvengiamybę. Vieni noriai raudonuodavo, kitiems tai buvo niekalas, kuriuo niekada netikėjo. Dėl tos propagandinės dalies buvo nei šilta, nei šalta. Visur buvo melas ir nepelnytai išaukštinta tarybinė savivertė.

Ar dainuodavome draustas dainas? Tik jas ir dainuodavome po karo. Tai buvo tremties, meilės, išsiskyrimo, kančios, liūdesio dainos. Jos man įstrigo per giminės susiėjimus ir pas *babutę* Baraučiznos kaime prie Ukmergės per vakaruškas ar *majavas*, kai pasimeldę prie namuose įrengto altorėlio visi išeidavo į kiemą ir dainuodavo. Girdėdavau tas dainas ir pas tetą Barboriškių kaime prie Veprių. Dainų apie stribus arba laimę *kulkozuose* žmonės nekūrė, bent aš tokių nežinau. Iš įvairių Lietuvos vietų susirinkę į Vilniaus universiteto Dainų ir šokių ansamblį, kiekvienas atsinešdavome savo dainų ir vieni iš kitų mokėmės. Mano studijų metais dainuodavome, ką norėjome ir mokėjome, o mokėjome tikrai daug, nes be dainų net neįsivaizduoju šeimos ar giminės susiėjimų. Kai jau pasidarydavo linksma, traukdavome dainuškas, pašiepiančias stribus, milicininkus, įvairius sovietinius reiškinius. Man regis, pasakymas „draudžiamos dainos“ ne visai tikslus: aišku, tų dainų nebuvo repertuaruose ir oficialioje viešumoje, bet dainuoti kelionėse, pobūviuose, susibūrimuose niekas netrukdė. Gal ir buvo, kas fiksuodavo, pranešdavo, bet man asmeniškai neteko dėl to aiškintis.

Filosofė prof. Nerija Putinaitė yra teisi, kad Dainų šventės buvo režimo sukurta ir jam naudinga tautiškumo disciplinavimo priemonė. Komunistinė Lietuva iš tiesų kratėsi bet kokio nepriklausomos Lietuvos palikimo, nebuvo atkurtas tarpukario šventėms būdingas lietuviškas patriotizmas. Jį pakeitė propagandinė žinia: žiūrėkite, kokie lietuviai laimingi, tik tarybiniais metais jie gali taip džiaugtis... Aišku, organizatoriai stengėsi įterpti ir lietuviškų perliukų, atsargiai derindami, kad tik neužkliūtų CK kultūros vertintojams. Juokinga, bet daina „Iš rytų šalelės saulelė tekėjo, / O iš vakarėlių debesėliai ėjo“ irgi turėjo savo „politinę“ vietą repertuaruose kaip „gėrio“ iš rytų pripažinimas: rytai – tai saulė, didžioji tėvynė, o vakarai – tai debesys, blogis...

Ypač ankstyvuoju laikotarpiu Dainų šventės, kaip ir rašo prof. N. Putinaitė, buvo naujai ideologijai tarnaujantis reiškinys. Nepaisant to, jų dalyviai džiaugėsi galimybe parodyti savo tapatybę ir savitumą – tai buvo svarbu choreografams, kompozitoriams, chorams, profesionaliems dailininkams ir tautodailininkams. Būtent tai kūrė tikrąją šių švenčių vertę.

Ar jos stiprino lietuvybę, dėjo pagrindus nacionaliniam išsivadavimui? Manyčiau, jaunimui tai buvo puiki proga išmokti liaudies dainų, šokti lietuvių sukurtus šokius. Ta prasme šventės ugdė, stiprino lietuvybę. Bet labai abejočiau, kad jos rengė kelią išsilaisvinimui. Sovietinio valdymo laikais vyresnieji, mano tėvų karta, o ir mes, pokario vaikai, jau netikėjome išsivadavimu iš geležinio režimo, buvome susitaikę su padėtimi, gyvenome paskendę savo džiaugsmuose ir rūpesčiuose. Priešinosi atskiros grupės ar asmenys (kunigai, kai kurie rašytojai, kiti), apie kurių teismus skaitydavome arba sužinodavome per radiją klausydamiesi „Amerikos balso“.

Atsimenu, kai prasidėjo „perestroika“, radijo laidoje paklaustas, kada, jo manymu, Lietuva taps nepriklausoma, filosofas Arvydas Juozaitis atsakė, kad po dvejų metų. Tada pagalvojau: beprotis...

1950 m. Respublikinės dainų šventės Šokių diena

Savo tėveliui, buvusiam Lietuvos savanoriui, kai jis manęs, studentės, klausdavo, ar Lietuva kada nors bus laisva, atsakydavau: „Nebent sugrius rusų imperija, bet tokių ženklų nesimato.“ Dauguma žmonių netikėjo, kad toks virsmas įmanomas. Nacionalinio išsivadavimo idėjos atrodė nerealios, tūnojo tik svajonėse. Abejoju, kad Dainų šventės jį būtų skatinusios ar turėjusios didelės įtakos. Nepriklausomybė buvo mūsų genuose, ir ją išjudino tuo metu prasidėję istoriniai procesai bei Sąjūdį vedę drąsūs intelektualai, sugebėję savo idėjomis ir veiksmais pažadinti tautos daugumą įsitraukti į kovą už laisvą Lietuvą.

Iš kur kyla Dainų švenčių tradicijos gyvybė? Ji sena, menanti ant Rambyno kalno dainuojančius chorus, kurių bendrai dainai diriguodavo Vydūnas, ir pirmąją 1924 m. Lietuvos dainų šventę Kaune. Kiekviena tauta ir net gentis turi savo tradicijas, kuriomis yra gyva. Idėja sekant estų ir latvių pavyzdžiu sukurti lietuvišką šventę buvo puiki. Sovietmečiu jai buvo primesti lozungai, svetimi lietuvio širdžiai, diegę pagarbą svetimai ideologijai, traukę ryšius su senąja tradicija, bet ilgainiui tauta drąsėjo, švenčių organizatoriai stengėsi padaryti jas jautresniu tautos folklorui masiniu renginiu, įtraukiančiu ir mažą, ir seną įvairiuose Lietuvos regionuose. Juk kaip smagu laimėti konkursą rajone ir iš kurio nors tolimo Žemaitijos ar Aukštaitijos kampelio keliauti į Vilnių, kad parodytum savo paveldą ir savitumą!

Kaip ir kiekvienas reiškinys, Dainų šventės pergyveno įvairių laikotarpių, bet, manyčiau, išlaikė laiko egzaminą, ir dabar šia tradicija galime didžiuotis ir džiaugtis, kartu pripažindami ir tai, kas nemalonu. Svarbu nebijoti to atsiminti ir mokytis įvertinti, išsakyti ir išgirsti kritiką ar apibendrinimus, kurių imasi filosofo žvilgsniu epochą gebantys aprėpti žmonės, įsiklausyti, kas pasakoma ir kaip argumentuojama. Diskusija neturėtų virsti puolimu – tai turėtų būti bandymas įsigilinti ir suprasti kitą nuomonę, išlaikant pagarbą oponentui. Kol kas to trūksta.

Dainų šventei linkiu gyvuoti ilgus metus, nenutolstant nuo tradicinės liaudies kūrybos ir nesistengiant pernelyg sumoderninti dainų ir šokių repertuaro. Aišku, negalima ignoruoti šiuolaikinių kompozitorių, kūrėjų, bet norėtųsi, kad šventė daugiau remtųsi senuoju paveldu ir rūpintųsi atskleisti jaunimui jo galią. Nepaprastai svarbu, kad chorai būtų atgaivinti mokyklose ir taptų populiarūs jaunuomenės tarpe. Koks laimingas, pavyzdžiui, yra Kopenhagoje studijuojantis mano anūkas Jonas, pradėjęs lankyti lietuvių bendruomenės chorą, kuris ruošiasi dalyvauti šimtmečio Dainų šventėje, ir mokydamasis dainos „Kur giria žaliuoja“ boso partiją! Būtų puiku, jei švietimo sistema pirmiausia skiepytų meilę savo krašto papročiams ir tradicijoms, o tai ugdytų supratimą, toleranciją ir pagarbą visam daugiaspalviam pasauliui.

DONATAS KATKUS: „DAINŲ ŠVENTĖ TURĖTŲ BŪTI KAIP APEIGA AR PAMALDOS, O NE KONCERTAS“

Gražus sutapimas, kad dirigento, altininko, muzikologo, pedagogo profesoriaus Donato Katkaus iniciatyva 1994 m. susibūręs Šv. Kristoforo orkestras šiemet švenčia jubiliejų, kaip ir Dainų šventė.

Pasakysiu, kas sieja mane su Dainų švente: mano mama buvo 1924 m. Dainų šventės dalyvė, iš Telšių atvažiavusi į Kauną ir ten dainavusi. Ji mažai pasakodavo apie savo jaunystę, bet visuomet pabrėždavo, kad dalyvavo Dainų šventėje. Pasakojo, kaip važiavo traukiniu, ir ne vagone, bet lauke susėdusius ją ir kitus Žemaitijos dainininkus atvežė į Kauną. Koks tai buvo didžiulis, nepaprastas susijaudinimas... Mama mokėjo visas tos šventės dainas. Ji labai bijojo sovietų, bet kartais imdavo ir nei iš šio, nei iš to uždainuodavo...

Tais laikais apie pirmąsias Dainų šventes mažai kalbėdavo, o vėlesni sovietiniai renginiai jau buvo visai kas kita, mažai dainų likę iš senojo labai dainingo repertuaro. Vadinamosios lietuviškos dainos buvo truputėlį... kaip bažnytinė muzika. „Lietuva brangi“, kitos – tarytum choralai. Vakar švenčiant Šv. Kristoforo orkestro 30 metų jubiliejų[5], koncerto pabaigoje man reikėjo padiriguoti Juozo Naujalio „Svajonę“. Tai – malda... Iš to paties choralo atėjęs, jaudinantis dalykas... Bažnytinė muzika – netuščia, ji turi nepaprastos giedojimo galios. 1903 m. popiežius paskelbė encikliką apie bažnytinę muziką, kurioje pasakyta, kad ji turi būti chorinė, dainuojamoji, o instrumentų naudojimas apribotas, leidžiami tik vargonai[6]. Lietuvos bažnytinė muzika – tai, kas mus siejo su Europa. Šios tradicijos įtaka mūsų dainavimui buvo labai didelė, beveik visos lietuviškos dainos – choralai. Profesorius Jonas Vytautas Bruveris man visada sakydavo: Donatai, nesakyk „dainuoja“, sakyk – „gieda“. Giedojimas yra kažkas kita...

Vėlesni sovietiniai laikai mane nuteikė prieš Dainų šventes – man buvo atgrasus tas patosas. Bet nepaprastai patikdavo, kai po Dainų dienos išėję dainininkai dainuodavo gatvėse. Ką jie dainavo? Ne apie partijos pergalę – jie dainavo lietuviškas dainas! Po karo Dainų švenčių tradiciją

Kompozitorius ir dirigentas Juozas Naujalis Kauno arkikatedros bazilikos šventoriuje, prie XVIII a. pr. freskos virš įėjimo į vyskupų laidojimo kriptą. Nežinomas XX a. pr. fotografas. Saugoma Kauno rajono muziejuje

išnaudojo sovietiniam partiniam patosui, bet kur daugiau lietuviai padainuos? Žmones vis tiek traukia dainos, o repertuare būdavo ir viena kita J. Naujalio... Dėl jų tai ir vyko. Įsivaizduokite, 1946 m. vyko rimtas karas, ir staiga visiems susirinkus į Dainų šventę pora dainų buvo tokių, kurios kelia, kurias atpažįsti – tai yra mano...

Buvo laikas, gal apie 1993–1994 m., kai siūliau Dainų šventes panaikinti, nes pakeitus repertuarą neliko ankstesnės dvasios. Kultūros ministerijoje per kažkurį svarstymą atsistojau ir pasakiau, kad reikia išmesti visą prikurtą niekalą. Bet vėliau pasitraukiau, pamatęs, kad labai daug žmonių yra su tuo susiję – dėl tos šventės laikėsi daugybė chorų ir chorvedžių, vykdavo mokymai, gaudavo finansavimą. O tradicija, neva lietuviška, buvo sugriuvusi... Bet tas lietuvių susibūrimas – nepaprastai svarbus dalykas, todėl ir pasisakiau, kad, panaikinus niekalą, Dainų šventę reikia kurti naujai. Mano mintis buvo labai paprasta: turime sudaryti pastovų švenčių repertuarą iš specialiai atrinktų dainų. Lietuvos muzikos akademijos Etnomuzikologijos katedroje sukaupta tiek fantastiškų dainų, kad būtų galima varyti visus kompozitorius

5 Šv. Kristoforo orkestras savo gimtadienį švenčia kasmet vasarį, o maestro mintys apie Dainų šventę buvo įrašytos 2024-03-01.

6 1903 m. popiežius Pijus X paskelbė bažnytinei muzikai skirtą brevę „Motu proprio“, kurioje svarbiausiu katalikų bažnytinės muzikos žanru vadinamas grigališkasis choralas, – rašoma „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“.

Kompozitorius Juozas Naujalis Eucharistinio kongreso metu diriguoja savo kūrinį – mišias „S. S. Vulner Christi“. P. Vileišio aikštė, Kaunas. 1934 m. Fotografas nežinomas. Saugoma Vytauto Didžiojo karo muziejuje

kuo toliau... Juk ši šventė – lietuvių nacionalinis reikalas, tam tikra kolektyvo ugdymo priemonė. Per ją turėtų būti išmokoma „Lietuva brangi“ ir kitų svarbiausių dainų.

Kokia yra didžiausia šiandienos problema? Liberalusis individualizmas, suardęs lietuviškus santykius. Mažai kur dar išliko patriotizmo, nebent sporte ir kariuomenės paraduose. Tie, kas dar turi lietuvybės jausmą, atsiduria lyg už bendruomenės ribų. Kuriamos tokios dainos, kad dainų šventė greitai taps *popso* švente. Gaminami *bumčikai*, bet nėra žmonių, kurie kurtų dvasingumą... Žinote, kas yra *popsas*? Žemiausias lygis, kurio siekis – patraukti kuo daugiau žmonių. Populiaru yra tai, kas persmelkia iki pat apačios. Ir, pasirodo, apačia yra pati stipriausia – ji ima lemti prasmės dalykus...

O Dainų šventė turi būti kaip apeiga, didžioji bendrumos apeiga. Savo dvasia ji turėtų būti kaip pamaldos. Man regis, latviai ir estai tai dar išlaiko. O mums reikia kompozitorių, kuriems metami dideli pinigai... Jei turėtume pastovų švenčių repertuarą, nereikėtų tiek mokymų. Pakartojimas ir savo dvasinių vertybių, susijusių su muzika ir menu, atpažinimas – nepaprastai svarbus dalykas. Deja, mes tęsiame patoso kupiną tradiciją, kai visi sueina, išmokę repertuarą, o po to mokosi naują, nes repertuaras turi keistis. Tokia Dainų šventė – kaip koncertas. Bet koncertas turi savo dėsningumus, jis turi būti įdomus, paveikus publikai. O kuo dabar paveiksi publiką? *Popsu*. Jis mus persmelkė, nes praradome bendruomenės orientyrus. Bendruomenė – esminis dalykas, o himnas su juo susijęs – jį turi giedoti visi. Tai – ne koncertinis numeris klausymuisi. Man atrodo absurdiška, kai išėjęs solistas vienas dainuoja himną, o kiti klausosi. Visi, kiekvienas turi giedoti ir jausti, pridėjęs ranką prie krūtinės, kur yra širdis, o ne klausytis, kaip gražiai dainuoja...

Taip, tai yra panašu į bendrą maldą. Nykstantys ritualiniai reliktai yra labai svarbūs, bažnyčia dar truputėlį laikosi ant jų prisiminimų. Bet ir su ja vyksta baisūs dalykai, sekuliarizmas yra nukreiptas prieš dvasios susikaupimą. Aš, sakysime, esu toks keistas žmogus, kad tikiu 2000 metų tradicija. Tikėjimo, elgsenos tradicija, Dešimtyje įsakymų esančiomis etinėmis nuorodomis. Mes einame į Katedrą, į bažnyčias, bet esama ir pasaulietinių dalykų: Dainų šventė – pasaulietinė šventė. Lietuviška daina turi tą choralinį nusiteikimą, o choralas susiformavo per tūkstančius metų – jame įaugo ramūs tempai, konsonansinė harmonija, tartis, frazavimas. Dėl to man labai patinka tai, ką gieda Biržuose.

Ką aš įtraukčiau į pastovųjį šventės repertuarą? Taip staiga į galvą ateina tai, ką giedodavau vaikystėje, tarp jų – „Marija, Marija, skaisčiausia lelija“. Kai Kaune statė didžiąją Prisikėlimo bažnyčią, Žaliakalnyje dar stovėjo nedidelė medinė Prisikėlimo bažnytėlė, į kurią mes vaikščiodavome, ir ji taip pat turėjo savo repertuarą. Gal galėtų Dainų šventėje būti net ir tokie bažnytiniai kūriniai. Bet atrinkti dainas turėtų etnomuzikos specialistai, ir tai būtų labai rimtas darbas, o ne kieno nors prisiminimai ar pirma į galvą šovusi mintis.

JONAS BURBULEVIČIUS: „MAN JI VISUOMET BUVO ŠVENTĖ“

Vilniaus universiteto dainų ir šokių ansamblio, o vėliau liaudiškos muzikos ansamblio „Kankleliai“ narys Jonas Burbulevičius iš viso choruose ir ansambliuose dainavo septyniasdešimt metų...

Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais mano šeimos nariai giedojo Marijampolės bažnyčios chore, bet Dainų šventėse nedalyvavo, o pokario metais su tėvais dainuodavome tarpukario ir senąsias dzūkų dainas. Esu matęs trėmimus ir Lietuvos partizanus, man yra tekę visą parą pasikeičiant su tėvais stovėti eilėje, kad nusipirktume mažą kepalėlį duonos arba išgirstume: „Jau baigėsi!“ Kai augau, televizijos dar nebuvo, radijas namuose atsirado tik man baigiant gimnaziją. Tėvelis klausydavosi labai slopinamo „Amerikos balso“, o daugiau, be propagandos, pasakojimų apie „didelius pasiekimus pramonėje ir kolūkiniame kaime“ bei sovietinių dainų, mažai ką buvo galima išgirsti. Pavyko išgyventi visą sovietinį laikotarpį. Choruose ir ansambliuose dainavau septyniasdešimt metų.

Pirmą kartą dalyvauti Dainų šventėje būčiau turėjęs 1955 m. su Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijos (tada ji vadinosi kitaip) choru, kuriam vadovavo iškilus muzikas Juozas Kamaitis – Varšuvos muzikos institutą baigęs ir Leipcigo konservatorijoje tobulinęsis Juozo Gruodžio, Viktoro Kazimiero Banaičio kartos žmogus. Gal todėl tuometinio Kapsuko (dabar – vėl Marijampolė) valdžia nusprendė į Dainų šventę nuvežti ne konkursą laimėjusį mūsų mokyklos chorą, bet Černiachovskio kolūkio, kurio pirmininkas buvo artimas Antano Sniečkaus bičiulis, dainininkus, sustiprintus mūsų vyresniųjų klasių choristais. Dėl per jauno amžiaus turėjau šventę praleisti. Buvau labai nusivylęs.

Tad pirmąja man tapo didelį įspūdį padariusi 1960-ųjų šventė, kuriai buvo pastatyta Vingio parko estrada. Tuo metu jau buvau studentas ir Vilniaus universiteto studentų liaudies dainų ir šokių ansamblio dainininkas, o šventės programoje buvo numatytas tokių ansamblių pasirodymas. Sovietinių laikų šventėse reikalauta ideologiškai tinkamo repertuaro, vadinamųjų „broliškų“ tautų dainų ir šokių, o pirmoje dalyje būdavo daina apie Leniną arba partiją. Pastebėjau, kad tokių dainų kiekis iš dalies priklausydavo ir nuo to, kas sėdėdavo Kremliaus „olimpo“ viršūnėje. Pradėjus valdyti Leonidui Brežnevui, 1965 m. Dainų šventės programoje padaugėjo ideologinio šlamšto. Nepaisant to, man regis, visose šventėse vyravo lietuviška tautiška dvasia. O ką ir kalbėti apie nuotaikas Vingio parke šventei pasibaigus, kai dainuodavome gražiausias lietuviškas dainas...

Filosofė Nerija Putinaitė, kurios požiūrį į Dainų šventes paminėjote, subrendo jau laisvoje Lietuvoje. Jai sunkoka suvokti mūsų kartą, Justiną Marcinkevičių ir kitus to meto kūrėjus, kultūrinę aplinką, draudimus ir nurodymus. Ji tik iš dokumentų žino apie to meto KGB pinkles, trėmimus, grasinimus, šantažą. Kad gerai visa tai suvoktum, reikėjo gyventi toje santvarkoje. Filosofas Vytautas Rubavičius tą laiką puikiai supranta.

Mažai kas žino, ką patirdavo Dainų švenčių organizatoriai, repertuaro sudarytojai. Dešimtis kartų jį perrašinėdavo, derindavo su LKP CK[7], vėl perrašinėdavo (o kompiuterių tada nebuvo) ir vėl derindavo. Man regis, dauguma šventės dalyvių sovietinės simbolikos tarsi nepastebėdavo ar manydavo, kad tai – it „šuniui penkta koja“. Galbūt dalis N. Putinaitės ir jaunesnės kartos žmonių įsivaizduoja, kad mūsų karta visa buvo nuspalvinta raudonai ir tapome mankurtais. Mus norėjo ir stengėsi jais paversti. Bet dauguma lietuvių išgyveno tylią rezistenciją, kai susirinkdavo šeimose per didžiąsias šventes ar laidotuves, kai dainuodavo ir giedodavo. O Dainų šventės padėjo išsaugoti ir skleisti lietuviškas dainas, muziką ir šokius.

Vilniaus universiteto studentų dainų ir šokių ansamblis repetuodavo M. K. Čiurlionio gatvėje esančiose universiteto patalpose. Ansamblio chorą sudarė apie 60–70 balsingų jaunuolių, ir po repeticijos eidami tos gatvės viduriu (automobilių retai pasitaikydavo) dainuodavome ir tarpukario, ir Lietuvos kariuomenės žygio dainas. Tai buvo Nikitos Chruščiovo „atlydžio“ dešimtmetis. Taip dainuodami keliaudavome iki merginų bendrabučio, buvusio greta dabartinių Santuokų rūmų, ir „Tauro“ bendrabučio. Ne vienai ansambliečių kartai teko didelė likimo dovana – ilgametė kanklių grupės vadovė Daiva Kubiliūtė-Čičinskienė, nenuilsdama visus norinčius mokiusi dainuoti lietuviškas dainas. Jas dainuodavome važiuodami į gastroles autobusuose (ansamblis vos sutilpdavo į keturis autobusus), o vėliau ji tas dainas sudėjo į 4 dainynėlius: „Augo liepelė“ (1981), „Dainuok, sesele“ (1985), „Tu berželi žaliasai“ (1991) ir „Giedu dainelę“ (2002). Kiekviename – apie šimtas dainų su natomis.

7 Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas, sovietinės okupacijos ir aneksijos laikotarpiu per savo politinius ir vykdomuosius padalinius įgyvendinęs aukščiausiąją administracinę valdžią. Pagal „Visuotinę lietuvių enciklopediją“.

Renkasi 1960-ųjų Respublikinės dainų šventės dalyviai

1969 m. grupelė buvusių ansambliečių subūrė liaudiškos muzikos ansamblį, kuriame buvo kanklės, birbynės, skrabalai ir dainininkai. Dabar jis vadinasi „Kankleliai“ ir nuo pat susikūrimo jam vadovauja D. Čičinskienė. Šiame ansamblyje dainavau penkiasdešimt metų. Vykdami į gastroles beveik be perstojo dainuodavome. Per sovietmečiui tekusį dvidešimtmetį mūsų programoje nebuvo nė vieno „raudono“ kūrinio. Nežinau, kaip mums pavyko. Gal „Kanklelius“ prilygino folkloro ansambliams, kurių tuo metu sparčiai daugėjo? Laisvalaikio sambūriuose suskambėdavo ir viena kita nešvanki dainelė: „Baltos burės plazda, vyrai duokit lazdą, mušim bolševiką, kad Lietuvoj šika“ ir panašios. 1984 m., minėdami „Kanklelių“ 15 metų sukaktį, dainavome kompozitoriaus Vytauto Mikalausko ir Justino Marcinkevičiaus keturių dainų ciklą: „Ak, obelėle“, „Tai gražiai mane augino“, „Ant kiekvieno kalnelio“ ir „Lopšinė gimtinei ir motinai“. Pastarojoje skamba žodžiai: „Kiek rovė – neišrovė. / Kiek skynė – nenuskynė. / Todėl, kad tu – Šventovė. / Todėl, kad tu – Tėvynė“. Koncertuose ją dar ilgai dainavome. Ansamblis „Kankleliai“ buvo mums kaip šeima. Mūsų, kaip ir daugumos lietuvių, neįveikė sovietinė ideologija. Gyvenome savitą gyvenimą.

Taip pat man teko dešimt metų dainuoti mišriame ir trisdešimt – vyrų chore. Chorai privalėdavo įtraukti į programą bent vieną „raudonesnį“ kūrinį. Viešuose koncertuose visada būdavo viena privaloma daina, sakydavome: reikia dėl smarvės.

Neatsimenu, kurioje Dainų šventėje suskambo „Lietuva brangi.“ Žiūrovai su ašaromis akyse drauge su 20 tūkstančių choristų ją giedojo. Man regis, dar buvo gilus sovietmetis. Tuometinio Liaudies meno rūmų direktoriaus Salomono Sverdiolo pastangomis CK ideologijos sekretorius Lionginas Šepetys buvo įtikintas, kad ši giesmė būtų įtraukta į programą. 1985-ųjų Dainų šventė jau vyko pirmaisiais Michailo Gorbačiovo „perestroikos“ metais. Žmonių nuotaikos keitėsi ir Dainų šventėje. O 1990 m. joje suskambo Vinco Kudirkos „Tautiška giesmė“ ir Stasio Šimkaus „Lietuviais esame mes gimę“ (žodžiai Jurgio Zauerveino). Laisva Lietuva atsikratė ideologinio kamšalo.

Ateinančios kartos keis Dainų šventės struktūrą ir programas, jau dabar vyksta diskusijos. Gal reikėtų sutrumpinti Dainų dienos programą, o vyresnieji ir vaikai galėtų įsilieti į eiseną arčiau Vingio parko. Bet norėtųsi, kad dar ilgai išliktų „Lietuva brangi“, „Lietuviais esame mes gimę“, senieji lietuviški šokiai. Tai – mūsų tautos paveldas. Reikia, kad mokyklose gyvuotų chorai. Kaip sakė Vytautas Miškinis, jei mokyklose nebus chorų, neliks ir Dainų šventės. Linkiu jai dar ilgai gyvuoti, vienyti Lietuvą ir nepasiduoti globalizacijos iššūkiams, o jaunimui – naujų technologijų vergovei. Štai parašiau ir pagalvojau, kad nepavyks sustabdyti pokyčių: gal dainuos naujų technologijų sujungtas daugiatūkstantinis choras, o žmonės matys ir klausysis savo mobiliuosiuose telefonuose, keliaudami, poilsiaudami...

Kas man yra Dainų šventė? Dainuojančių, grojančių ir šokančių patriotiškai nusiteikusių Lietuvos žmonių sambūris. Man ji visuomet buvo šventė.

VYGANTAS KAZLAUSKAS: „LINKĖČIAU ĮDOMIŲ NAUJOVIŲ – NETEMPKIME VEŽIMO ATGAL Į XIX A. KAIMĄ“

Su Šimtmečio dainų šventės Šokių dieną režisuojančiu Vygantu Kazlausku kalbėjomės per trumpą pertraukėlę jo darbo vietoje – Vilniaus miesto klinikinės ligoninės Anesteziologijos ir intensyviosios terapijos skyriuje. Laisvu nuo įtempto darbo laiku anesteziologas-reanimatologas tampa bardu, dainų atlikėju ir kūrėju, renginių režisieriumi. Tarp jo režisuotų nacionalinių renginių – 1995 m. Pasaulio lietuvių sporto žaidynių ir 1997 m. Baltijos jūros šalių sporto žaidynių atidarymai, 2005 m. Moksleivių dainų šventės Šokių diena, 2007 m. Dainų šventės Dainų diena „Būties ratu“, 2014 m. ir 2018 m. Dainų švenčių pučiamųjų instrumentų orkestrų koncertai „Vario audra“ ir 2016 m. Moksleivių dainų šventės Šokių diena.

Abu mano tėvai buvo medikai: mama – endokrinologė, tėvas – chirurgas. Be medicinos, mūsų šeimoje visada buvo ir kitas fonas. Mama buvo baigusi dramos studiją prie Kauno dramos teatro, ir namuose nuolat skambėdavo muzika, stengėmės pamatyti visus, kiek buvo įmanoma tais laikais, spektaklius, kino filmus. Gerai atsimenu, kai mane, gal trimetį, nusivedė į baletą „Spragtukas“. Žiurkė su trimis galvomis padarė tokį įspūdį, kad pasakiau: „Mama, daugiau manęs į šitą žiurkių teatrą nevesk!“ O būdamas penkerių pamačiau „Gulbių ežerą“ ir susižavėjau teatru visam gyvenimui. Nuo vaikystės mačiau visus Operos ir baleto teatro spektaklius. Labai anksti įsigijome televizorių – atsimenu, buvo sunku atsižiūrėti... Būdamas šešerių, režisavau vaikų gatvės vaidinimus, mokykloje sukūriau lėlių teatrą, o sulaukus penkiolikos tėvai padovanojo gitarą, pradėjau groti ir kurti dainas. Baigęs mokyklą aukso medaliu, galėjau stoti bet kur. Svajojau apie televizijos režisūrą, bet tais metais kurso nerinko, o ją studijavusi pažįstama patarė: „Režisieriumi tapsi bet kada, rinkis rimtą specialybę.“ Rinkausi tarp medicinos ir fizikos. Joje, kaip tada atrodė, viskas pernelyg aišku: gali įrodyti, pamatyti atomus, molekules. O medicinoje daugiau slapties...

Daina – tai emocinė iškrova. Man ji yra būtina. Neįmanoma priprasti prie mirties, su kuria susidurti tenka nuolat. Po darbo dažnai norisi rėkti nuo įtampos ir situacijų, kurias tenka spręsti. Pasiimti gitarą ir rėkti... Bet tai – išgyvenama, suvaldoma.

Kai augau, mūsų namuose liaudies dainos skambėjo retai. Dažnai klausydavomės tais laikais populiarių kompozitorių Mikalojaus Noviko,

2007 m. Pasaulio lietuvių dainų šventės „Būties ratu“ Dainų diena

Algimanto Raudonikio, Benjamino Gorbulskio dainų, taip pat prancūziškų ir amerikietiškų – Editos Piaf (Édith Piaf), Mirej Matjė (Mireille Mathieu), Frenko Sinatros, Barbros Streizan (Barbra Streisand), Džimio Rodžerso (Jimmie Rodgers), Frederiko Lėvės (Frederick Loewe) ir Endriu Loido Veberio (Andrew Lloyd Webber) miuziklų. O liaudies muzika mano gyvenime atsirado tik atėjus į Vilniaus universiteto Dainų ir šokių ansamblį, turėjusį nepaprastai stiprų meno vadovą Vidą Aleksandravičių. Naudojausi proga iš jo mokytis režisūros. Stebėdavau, ką ir kaip jis daro, kaip sutelkia komandą, be kurios neįvyktų joks koncertas, spektaklis ar renginys. Kai važiuodavome į gastroles, atsisėdęs salėje ar užsiglaudęs balkone stebėdavau, kaip dirba kiti režisieriai. Režisūra mane traukė, džiaugiuosi, kad dabar galiu tuo užsiimti.

V. Aleksandravičius formavo mūsų ansamblio repertuarą itin lietuvišką, gudriai ir kūrybiškai inovatyvų, pasitelkdamas ir Algirdo Martinaičio, Mindaugo Urbaičio bei kitų jaunų kompozitorių muziką. O sovietinės pompastikos išvengėme, propagandos niekas nebūtų galėjęs prikišti. Aišku, būdavo koncertų, kai reikėdavo atlikti ir rusiškus kūrinius. Kiek atsimenu, gastrolėse viena daina ir vienas šokis turėdavo būti rusiški. Niekada nedainavau sovietinių dainų. Kai kartą reikėjo dalyvauti komjaunimo renginyje su rusiška daina, pamelavau, kad susirgau. O širdyje visada skambėjo Juozo Naujalio „Lietuva brangi“, verkiau, kai 1983 m. filme „Skrydis per Atlantą“ lietuvių išeiviai prie laužų aerodrome ją dainuodami išlydėjo mūsų lakūnus. Kai 9-ajame dešimtmetyje V. Aleksandravičius man pasiūlė režisuoti Vilniaus Lenino rajono Gegužės 1-osios koncertą, jį pradėjau ir pabaigiau Mikalojaus Konstantino Čiurlionio preliudu g-moll. Užsakovai buvo šokiruoti, bet niekas nedrįso pasakyti, kad kažkas blogai. O dalyviai pakomentavo, kad buvo netikėtai stipru.

Ar sovietmečiu Dainų šventės tarnavo ideologijai? Be abejo, jose būta daug lozungų, juos sudėliodavo ir iš žmonių. Visais laikais yra blogai, kai menas tarnauja politikai, kai tenka taikytis prie tų, kas užsako muziką ir moka pinigus, bet negalima teisti tada gyvenusių ir kūrusių žmonių, kurie nebegali apsiginti. Aišku, režisieriai, choreografai, kompozitoriai ir kiti turėdavo atiduoti duoklę. Kitas dalykas, kad nebūtinai viskas būdavo taip, kaip atrodė. Violeta Palčinskaitė yra pasakojusi apie eilėraštį „Streikas“, kuris padėjo jai išleisti poezijos rinkinį, nors tikroji jo tema – meilės iššūkiai, širdies, sąmonės nesutarimas[8]. O Antano A. Jonyno eilėraštis „Vasara vasara vasara“ neįtiko dėl žodžių apie geležinkelį, pasukantį į vakarus[9], bet pateko į rinkinį, nes pasaka lyg ir vaikiška... Toje epochoje gyvenusiems žmonėms teko slėpti savo mintis.

Visais laikais masiniai renginiai tarnauja to meto ideologijai, sukuriamos naujos klišės. Per šimtmetį tauta išgyveno karą, tremtį, okupaciją, kruviną nepriklausomybės atkūrimą, o autoriai tuo metu kūrė dainas, muziką, šokius, kuriuose dalyvavo Lietuva.

Nepaisant privalomų sovietinių klišių, žmonės į Dainų šventę telkdavosi dėl nacionalinio turinio. Prisimenu, kaip 1988 m. Kalnų parke per „Gaudeamus“ virš studentų galvų pirmą kartą suplazdėjo trispalvės – tik tokie žmonių susitelkimai ir galėjo pagimdyti proveržį. O pažiūrėkite, kas darosi dabar – į Šimtmečio dainų šventę suvažiuoja 913 šokėjų kolektyvų, apie 850 chorų iš viso pasaulio. Pažįstu toli nuo Lietuvos gyvenančių žmonių, kurie įsigijo bilietus į lėktuvus, bet negavo bilietų nė į vieną šventės renginį – visi išpirkti. Tai rodo didžiulę šventės galią sutelkti tautą. Tradicijos gyvybė kyla iš žmonių širdžių.

Dainų šventei linkėčiau įdomių naujovių – netempkime vežimo atgal į XIX a. kaimą. Manau, kad yra svarbu ne tiesmukai laikytis tradicijos, o surasti subtilią paveldo ir šiuolaikiškumo dermę.

8 Į kultūros žurnalisto Gedimino Kajėno klausimą, ar sovietmečiu teko daryti kompromisų su sąžine, Violeta Palčinskaitė atsakė: „Sakyčiau, kad beveik ne. Suaugusių rinkinių redaktore „Vagoje“ buvo Aušra Sluckaitė. Ji turėjo net tokį posakį: „Reikia bėrio!“ Bėris – tas arklys, kuris ištrauks visus kitus. Pamenu, buvau parašiusi eilėraštį „Streikas“, kuriame darbininkai streikuoja prieš „tuos kapitalistus“ – toks eilėraščio siužetas. Nors, atvirai sakant, tai buvo eilėraštis apie meilę. Bet jis ir tapo „bėriu“ vienam poezijos rinkiniui. Štai tokie tie mano kompromisai... O apie leninus ir partijas rašyti neteko.“ (Gediminas Kajėnas. Kaip „bloga komjaunuolė“ Violeta Palčinskaitė tapo literatūros klasike: „Su vaikais galima kalbėti apie viską“. www.15min.lt, 2024-01-28, prieiga <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/kaip-bloga-komjaunuole-violeta-palcinskaite-tapo-literaturos-klasike-su-vaikais-galima-kalbeti-apie-viska-285-2182050?utm_medium=copied>).

9 „Vasara vasara vasara / žingine žengianti žinginio / vasara paseka pasaką / apie senus geležinkelius // vasara užveria vakarą / vasara vakarą pakeri / vasara vakaro valandą / pasaką paseka paseka // pasaka jos apie pasagą / pamestą pasagą žvilgančią / ten kur į vakarus pasuka / senas niūrus geležinkelis // vasarą eina trys broliai / pasagą nori atrasti / pasakoj pasagą žolės / dengia ir dygūs agrastai // ieško jos broliai bet argi / rasi ją? spėjo pražilti / sėdi trys broliai pavargę / ant seno niūraus geležinkelio // vasara paseka pasaką / vakaras vasarą tildo / paslepia pabaigą pasakos / apie senus geležinkelius“.

2009 m. Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės „Amžių sutartinė“ Dainų diena. M. Vidzbelio nuotrauka. Nuotarukos saugomos Lietuvos nacionalinio kultūros centro archyve

Liaudiška muzika yra labai graži, bet juk puiku, kai ją papildo daugiau instrumentų. Niekas nestovi vietoje, net kalba vystosi, ir ši muzika taip pat neturėtų būti sustingusi, kad jaunoji karta galėtų dalyvauti gyvame procese, kūryboje. Beje, juk šokiai „Blezdingėlė“ ir „Kepurinė“, kuriuos šoko tarpukariu, – muzikos ir choreografijos požiūriu, puikūs būtent to meto kūriniai[10]. Tradicijos išliks savaime, nuo savo identiteto nepabėgsime net ir labai norėdami. Nebus Dainų dienoje gospelų, Šokių dienoje – breiko polkos, o ansamblių vakare – „Mamma Mia!“ vaikinų su maudymosi kelnaitėmis iš „Broadway show“.

Manau, jaunajai kartai Dainų šventės yra reikalingos. Mano vaikai, dabar jau suaugę, kartą pasakė: „Įdomiausia buvo dalyvauti tavo režisuotoje 2005 m. Moksleivių dainų šventėje!“ Retai išgirsi tokį šeimos narių padrąsinimą. Visi trys šoko „Ugnelėje“, sūnus muzikos mokykloje mokėsi groti gitara, mergaitės – pianinu. Dažnai nueinu į muzikos mokyklas, matau, kaip vaikai nori dainuoti, pasirodyti. Tie, kurie lanko muzikos, choreografijos mokyklas, auga visai kitokie žmonės. Jie ateis į Dainų šventes su savo pasaulio matymu ir muzikiniu išsilavinimu, atsinešdami ir naujas technologijas. Taip ir turi būti. Prisiminkime, kad prieš šimtą metų Dainų šventėse net mikrofonų nebuvo – reikėjo daugybės balsų, kad atsiskleistų dainos jėga, o dabar turime įgarsinimo, apšvietimo ir kitą techniką. Svarbu išmaniai naudotis tuo, kas geriausia.

10 Šokį „Blezdingėlė“ pirmasis 1846 m. aprašė Liudvikas Adomas Jucevičius, kiek kitokius jo variantus užrašė Motiejus Valančius, Oskaras Kolbergas, Ambraziejus Pranciškus Kašarauskis, Antanas Juška, Žemaitė ir kiti. 1935–1939 m. „Blezdingėlė“, scenai pritaikyta Aldonos Rugytės, naujomis figūromis papildyta M. Baronaitės ir B. Juškevičiūtės, buvo šokama tarptautiniuose festivaliuose Londone, Paryžiuje, Prahoje, Hamburge. 1947 m. šokį perkūrė Juozas Lingys (choreografija) ir Jonas Švedas (muzika). „Kepurinę“ XVII–XIX a. šokdavo Mažojoje Lietuvoje, Žemaitijoje ir Vakarų Aukštaitijoje, o Dzūkijoje – tik merginos. 1935 m. pirmąją sceninę šio šokio kompoziciją sukūrė B. Juškevičiūtė ir A. Rugytė, o vėliau papildė M. Bagdonaitė, J. Lingys, J. Gudavičius. Šį sceninį variantą šoka tik merginos, o 1956 m. sukurtą Elenos Morkūnienės (choreografija) ir Viktoro Kuprevičiaus (muzika) – mišrios poros. Pagal „Visuotinę lietuvių enciklopediją“.

CELEBRATING THE DIVERSITY THAT BRINGS US TOGETHER

Rasa KALINAUSKAITĖ

To celebrate the centenary of the Lithuanian Song Celebration, *Būdas* asked people to share their experiences of previous Song Celebrations and their thoughts on the journey so far, the times we are now living in, and their expectations for the future. The history of the festival, going back to 1924 (but also including much earlier concerts of the choir led by Vydūnas on Rambynas Hill or in Tilžė), encompasses the interwar period when the restored Lithuanian state held three nationwide festivals, three in the Klaipėda region, and many in separate cities, the half-century of occupation with nine national festivals held during the Soviet era, and the 34 years of Lithuania's renewed independence, when the first festival, called "National," was organised under conditions of an economic blockade in 1990, and this year the thirteenth anniversary festival will take place. The thread of tradition that stretches through several geopolitical upheavals that shook the world is a part of the nation's history, testifying to both the freedom to create Lithuania as the home of the nation and the existential trials experienced. Therefore, we did not avoid the "uncomfortable," complex, often emotionally difficult question about the assessment of the Soviet period of the Song Celebration. The people interviewed by Būdas, in whose personal, family, or kinship experiences the past century and the Song Celebration are uniquely imprinted, undoubtedly are united by the fact that it is important to all of them. Thoughts were shared by: Regina Česnienė, a long-time member of the Lithuanian folk music ensemble "Kankleliai; Jonas Burbulevičius, who sang in choirs and ensembles for seventy years; conductor, violist, musicologist, pedagogue Prof Donatas Katkus; director, pedagogue Gytis Padegimas, who directed the Lithuanian Millennium Song Celebration "Amžių sutartinė" in 2009; and Vygantas Kazlauskas, who is directing the Dance Day of the Centenary Song Celebration, an anesthesiologist-intensivist, bard, song performer and writer, event director.

JUOZAS MIKUTAVIČIUS: „DIDŽIAUSIAS MŪSŲ KARTOS PRIVALUMAS – KAD ESAME LAISVI“

Chorvedys, pedagogas Juozas MIKUTAVIČIUS du dešimtmečius (1986–2006 m.) vadovavo Lietuvos liaudies kultūros centrui (iki 1990 m. – Mokslinio metodinio kultūros centrui), tad ir keturių Dainų švenčių rengimui jau nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje.[1]

Juozas Mikutavičius, Lietuvos tautinės dainų šventės rengėjas. 1990 m. Ramūno Virkučio nuotrauka

Ar galėtumėte pasidalinti asmenišku atsiminimu – ryškiai į atmintį įsirašiusia detale, istorija – kuris Jums būtų kuo nors išskirtinis, pirmiausia iškylantis, pagalvojus apie Dainų šventę? Ar atsimenate savo pirmąją Dainų šventę? Kokia ji buvo?

Man Lietuvos dainų šventės asocijuojasi su įspūdingo būrio žmonių gražiąja, prasmingąja kasdienio gyvenimo dalimi, sujungiančia skirtingus kultūros istorijos tarpsnius, įvairias kartas ir patirtis. Pagalvoju apie kurį nors kompozitorių, choreografą, dirigentą ar režisierių – ir kaipmat iškyla šventės vaizdai: meno kolektyvai, apžiūros, konkursai, žmonės ir kiti (nebūtinai tik malonūs) dalykai.

Per visą chorvedžio karjerą teko dirbti su šešiais chorais, visi jie dalyvavo Dainų šventėse. Esu laimingas, kad likimas lėmė prisidėti prie Dainų švenčių tradicijų kūrimo ir turtinimo. Malonu, kad šia švenčių „religija“ gyvena ir mano žmona Vida, kaip pramoginių šokių šokėja ir choristė dalyvavusi keturiose respublikinėse dainų šventėse, o sūnus Marijus (populiarus atlikėjas Marijonas Mikutavičius – red. past.) dviejose šventėse atliko savo kūrybos dainas. Bet mes nesame išskirtiniai – tokių šeimų, į kurių gyvenimą įsiaudusi šventės gija, Lietuvoje yra daug.

Pirmą kartą – kaip chorvedys – dalyvavau 1965 m. Respublikinėje dainų šventėje. Dar 1963 m. Lazdijų rajono Leipalingio miestelyje subūriau 24 dainininkų mišrų chorą, o jau kitų metų vasarą teko sukti galvą, kaip paruošti šventei visus Lazdijų rajono meno kolektyvus. Pamenu, su kokiu nerimu laukėme atvykstančio konsultanto, žinomo chorvedžio Juozo Vanago, turėjusio įvertinti pasirodymą ir savo vertinimą

1 Išsamiau žr. *Lietuvos dainų švenčių tradicija*. Vilnius: Dainų švenčių fondas, Lietuvos liaudies kultūros centras, 2013; taip pat www.dainusvente.lt ir „Audringo dešimtmečio bangos. Klausimai Juozui Mikutavičiui“ iš kn. *Lietuvos liaudies kultūros centrui – 60.* Parengė Dalia Rastenienė. Vilnius: LKKC, 2001, 47–57 p.

pristatyti rajono vadovams. Nors J. Vanagas garsėjo dideliu reiklumu, įvertino teigiamai.

Tais metais viso rajono saviveiklininkai iki Šeštokų geležinkelio stoties keliavo sunkvežimiu, po to persėdome į traukinį ir linksmai pasiekėme Vilnių. Čia mus apgyvendino tuometinėje M. K. Čiurlionio meno mokykloje. Vyrų „miegamasis“ – ant scenos, gultai – ant grindų paklotas neplonas sluoksnis šieno, o apklotus vežėmės patys, maitinomės savo lėšomis vadinamajame bufete. Į repeticijas Vingio parke eidavome pėsti, pamenu, kad Žvėryne per Nerį buvo įrengtas pontoninis tiltas. Išeidavome apie 7 val. ryto ir dainuodami, juokaudami suspėdavome atkeliauti iki 9 val. prasidėdavusių repeticijų pradžios. Entuziazmo būta labai daug. Repeticijos Vingio parke vykdavo visą dieną: iš pradžių choro grupės repetuodavo atskirai, vėliau – kartu. Ilgai užtrukdavo choristų suvedimas į estradą, grupuojant pagal balsus.

Atsimenu, kaip repeticiją aplankė tuometinis kultūros ministras Juozas Banaitis. Vilkėjo šviesų kostiumą, kelnės siauros (pagal to laiko madą), su balta skrybėle ir lazdele. Atrodė kaip tikras aristokratas – eisena, laikysena, orumu visai neprimine tarybinio valdininko.

1965-ųjų Dainų diena ypatingo įspūdžio nepaliko, bet būta ir neužmirštamų akimirkų: ir dainininkus, ir klausytojus pakerėjo Antano Budriūno daina „Vilnius“ (žodžiai B. Savicko), Stasio Šimkaus „Vėjo dukra“ (žodžiai F. Kiršos), T. Sigitinskio harmonizuota lenkų liaudies daina „Šilely“ moterų chorui, čekų kompozitoriaus V. Fuko „Slavų polka“ pučiamųjų instrumentų orkestrui ir dar keli ryškesni kūriniai.

Šokių dieną „Žalgirio“ stadione pasirodė liaudies šokių bei dainų ir šokių ansambliai, kapelos, pučiamųjų orkestrai, taip pat estradiniai ansambliai ir pramoginių šokių kolektyvai, Baltomis suknelėmis pasipuošusios merginos ir vaikinai juodais kostiumais stadiono vejos žalumoje atrodė itin iškilmingai. Lietuviški pramoginiai šokiai buvo programos puošmena. Įsiminė ir jungtinis pučiamųjų orkestras, atlikęs Johaneso Bramso „Vengrų šokį Nr. 5“. Daug ką galėjo nustebinti Šokių dienoje nuskambėjusi Eduardo Balsio ir Stasio Žlibino daina „Elektrėnų žiburiai“, tik neprisimenu, kas ją atliko.

Po šventės spaudoje rašyta, kad pramoginiai šokiai įpūtė naujo laiko dvasios, bet programos visuma buvusi „per daug marga“. Tad jau 1970 m. į Dainų dienos programą buvo įtraukta jungtinė kaimo kapela, dainų ir šokių ansambliai pirmą kartą pristatė savarankišką programą Kalnų parke, o pučiamieji orkestrai ir šokėjai pasirodė „Žalgirio“ stadione.

Pramoginių šokių šokėjai Žalgirio stadione. 1965 m. Respublikinė dainų šventė

Ar Jūsų šeimos, giminės atmintyje išliko tarpukario Lietuvos dainų švenčių patirčių?

Iš to laiko šeimoje saugome porą relikvijų: žmonos Vidos mamos, šaulės, pavasarininkės A. Sušinskienės tautinius rūbus ir Vytį, kuris sovietmečiu buvo slepiamas, o dabar puošia mūsų namus. Jų sąsaja su Dainų šventėmis netiesioginė, bet jos esama, juk po pirmosios, 1924-ųjų Dainų šventės būsimasis Lietuvos Respublikos prezidentas Antanas Smetona apibendrino: „Lietuvai Dainų šventė yra daugiau nei šventė!“

Beje, 1994 m., minint 70-ąsias Dainų švenčių metines, Kaune, Petro Vileišio aikštėje, buvo atidengta Vytauto Naručio skulptūrinė kompozicija „Šventė“, o štai Latvija, paminėdama savosios Dainų šventės šimtmetį, seniausiame Rygos parke architektūrinį ansamblį atidengė dar 1973-iaisiais, gūdaus sovietmečio metais. Jo dalis – didelis puošnus akmuo su iškaltais žodžiais: LATVIJOS TAUTA. Tad tautos gyvastis buvo saugoma! Manau, kad Dainų šventės Lietuvos istorijoje visuomet išliks kaip LIETUVIŲ TAUTOS dainų šventės, nepaisant aplinkybių ir santvarkos, kurioje teko jas rengti.

Pusę amžiaus trukusi sovietinė okupacija – „nepatogus“ šimtametės Lietuvos dainų švenčių istorijos laikotarpis. Kaip Jūs jį vertinate? Kokius jausmus kėlė propagandinė repertuaro dalis, sovietinė simbolika, kaip apibūdintumėte santykį su jais? Ar sutiktumėte su požiūriu, kad sovietmetis sukūrė naują, ideologijai tarnavusį reiškinį, iš esmės nutraukdamas ankstesnę tradiciją? Jei nesutiktumėte – kas, jūsų manymu, užtikrina šios tradicijos tęstinumą? Iš kur kyla jos gyvybė?

Esminis skirtumas tarp 1924, 1928 ir 1930 m. Dainų švenčių ir rengtųjų sovietmečiu – tai, kad pirmąsias rengė laisvos valstybės piliečiai, o vėlesnes – okupuotos Lietuvos žmonės. Todėl kūrėjai dažnai neturėjo pasirinkimo laisvės. Tačiau tradicija nenutrūko, atlaikė visus istorinius lūžius.

Pirmųjų nepriklausomos Lietuvos švenčių dirigentai buvo Juozas Naujalis, Juozas Gruodis, Nikodemas Martinonis, Stasys Šimkus, o to meto jaunesnioji chorvedžių karta – Juozas Karosas, Konradas Kaveckas, Jonas Švedas, Balys Dvarionas, Jonas Motiekaitis, Antanas Ilčiukas ir kiti – sekė vyresniųjų kolegų darbus. Jei tarpukario Dainų švenčių ruoša nebūtų nutrūkusi, jaunieji dirigentai gal jau 1934-aisiais būtų perėmę vairą į savo rankas[2]. Bet jiems teko jungtis į 1946 m. surengtą pirmą tarybinių metų šventę, kurioje iš tarpukario švenčių dirigentų beliko vienintelis N. Martinonis.

1946-ųjų Dainų šventėje, kaip ir vėlesnėse, išliko ta pati renginio struktūra, forma, bet keitėsi repertuaras. Nors kaip himnas dar buvo atliekama Vinco Kudirkos „Tautiška giesmė“, tačiau atsirado „Kantata apie Staliną“, „Daina apie tarybų tautą“. Likusi programos dalis – harmonizuotos lietuvių liaudies dainos ir lietuvių autorių kūriniai. Šioje šventėje skambėjusi Domo Andriulio daina „Manoji Lietuva“ dar niekam neužkliuvo, bet vėliau, kad galėtų toliau gyvuoti, jos pavadinimas pakeistas į „Pušies šakelė“. Panašių atvejų Dainų švenčių istorijoje – daugybė.

Negalime suabsoliutinti, kad to meto valdžia kultūros srityje darė, ką panorėjusi. Sakyčiau taip: jie darė tai, ką mes leidome, o mes darėme tai, ką jie leido, nepajėgdami visko sukontroliuoti. Iš Dainų švenčių puoselėtojų lietuviškų dainų niekas neatėmė. Mes, chorvedžiai, ir tie, kas formavo repertuarą, naudojomės sukauptu lietuviškų chorinių dainų fondu. Kita vertus, teisūs ir tie, kurie sovietmečio Dainų švenčių programose randa negatyvių dalykų: spaudžiant valdžiai, programų kūrėjai privalėjo įsileisti vieną kitą kūrinį apie partiją, tautų draugystę ir kt. Dainomis šlovinti partiją, Leniną, žinoma, nebuvo didelio džiaugsmo, bet teiginys, kad tuometinė valdžia dainų šventes kūrė kaip naujai ideologijai tarnaujantį reiškinį, mažai kuo pagrįstas. Esu įsitikinęs, kad daugumos žmonių, dirbusių su meno kolektyvais Vilniuje ar regionuose, ir daugumos kūrėjų nuostatos buvo priešingos: kiek tik buvo įmanoma, kultūros ir meno kūrėjai vengė naujosios ideologijos.

Jeigu Dainų šventės buvo paverstos tik ideologiniu žaisliuku, tai kodėl po kiekvienos iš tų švenčių vis iškildavo hamletiškas klausimas: bus ar nebus, leis ar neleis surengti būsimą šventę? O priežasčių atsirasdavo įvairių – tai Maskva neleidžia, tai ekonominė padėtis prasta. Vykdavo ilgos, skausmingos diskusijos, svarstymai, įtikinėjimai. Net ir Vingio parko estrada buvo pastatyta tik per atsitiktinumą. Kai tuometinis kultūros ministro pavaduotojas Vytautas Jakelaitis iš Estijos parvežė estrados brėžinius, Kultūros ir švietimo ministerijai buvo pranešta, kad vyriausybė šiam projektui lėšų neskirs, ir tik po to, kai trys iškiliausi

2 Valstybę atkūrusioje Lietuvoje Dainų šventės vyko 1924, 1928 ir 1930 m. Ketvirtoji šventė vyko 1946 m. – jau okupuotame krašte.

1970 m. Respublikinės dainų šventės Dainų diena

Lietuvos chorvedžiai apsilankė pas Antaną Sniečkų, ledai pajudėjo. Vingio parko estrada buvo pastatyta 1960-ųjų Dainų šventei, o amfiteatras žiūrovams pagal projektą turėjo būti įrengtas vėliau. Bet tas „vėliau“ taip ir neatėjo. O ir estrados vidaus per visą sovietmetį Vilniaus miesto vadovybė nesugebėjo įrengti.

Nuolatinės diskusijos vykdavo ir dėl dalyvių maitinimo. Veik iki 1970-ųjų šventės dalyviai maitindavosi savo lėšomis. Žinantys tikrus faktus prisimena, kaip per Ministrų taryboje vykusį posėdį ministro pirmininko pavaduotoja, Dainų švenčių kuratorė Leokadija Diržinskaitė pasiūlė, kad Kultūros ministerija pasirūpintų reikiamu kiekiu kaulų, iš kurių būtų verdama sriuba šventės dalyviams...

Tarybiniais metais valdžios požiūryje į kultūrą (kaip ir į daug ką kita) absurdo būta daug, kaip ir pasipuikavimo, kaip jiems tai svarbu. 1974 m. vasarą, per pirmąjį kompozitoriaus ir vargonininko Česlovo Sasnausko chorų festivalį, Kapčiamiestyje (Lazdijų r.) ant Kultūros namų pastato, kur kadaise stovėjo kompozitoriaus tėvų namas, atidengėme paminklinę lentą. Dalyvavo aukščiausia rajono valdžia su palyda, renginį savo atvykimu pagerbė ir muzikologas Vytautas Landsbergis. O tuo pat metu Vilniaus radijo ir televizijos komiteto vadovai choro dirigentą Lionginą Abarių vijo iš darbo už kompozitoriaus Č. Sasnausko „Mišių“ atlikimą. Visi dirbo savo darbą. Visi – kaip kas suprato.

Iš sovietinės viešumos buvo išguita režimui neparanki istorinė atmintis, tremčių ir partizaninio karo temos, tačiau šie tautos atminties klodai išliko gyvi. Ar sovietmečiu teko girdėti, dainuoti anuomet draustas dainas? Kokiomis aplinkybėmis, kokios tai buvo patirtys?

Sovietmečiu kalbėti apie partizanų kovas, tremtinių išgyvenimus buvo tabu. Žmonės šių temų sąmoningai vengdavo. Nebent giminių ar kaimynų užstalėse, šiek tiek įsidrąsinę, užtraukdavo partizanų dainas, o kartais net „Tautišką giesmę“. Pamenu, 1961 m., pradėjęs dirbti kultūros namuose, privalėjau vengti patriotiškų dainų. Bet tuo metu

buvo labai populiari „Ramunėlė“, tapusi kone liaudies daina: „Girdisi dainos, girdis toli, / Tėviškę brangią širdy jauti, / Ir kur bebūtum, kokioj šaly, / Nieko brangesnio nesurandi.“

Prisimenu ir laikotarpį, kai Lazdijų rajono vadovybė ėmėsi kovos su bendruomenių pastangomis pastatytais kryžiais. Vieni, suradę keisčiausių argumentų, juos griovė, kiti gi, veik per naktį, pastatydavo. Net ir tais gūdžiais metais atsirasdavo drąsių, besipriešinančių sistemai žmonių. Bet tai – tik pavieniai atvejai, todėl ir įsimintini.

Iš įvairiausių to meto nutikimų atmintina bažnyčios statymo istorija. Lazdijų r. Kučiūnų miestelyje stovėjo prieškaryje pradėta, bet nebaigta statyti bažnyčia. Prie sovietų valdžios jos neleido užbaigti, o vėliau, 8-ajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, kolūkio galvos sumanė toje vietoje pastatyti kultūros namus. Tačiau valdininkai niekaip nepajėgė įveikti susivienijusios kaimo bendruomenės, ir šiuo metu ten stovi nauja moderni bažnytėlė.

Prisimindamas savo dalyvavimą 1980 m. ir 1985 m. dainų šventėse, Povilas Girdenis yra išsitaręs, kad šalia to, kas iš laiko perspektyvos „atrodo itin raudona“, būta dalykų, keliančių mintį apie Dainuojančios revoliucijos preliudiją: „Negalima užmiršti, kad dainų šventės, kaip ir daugelis sovietinių kultūros reiškinių, turėjo savotišką dvigubą dugną. Ne vienas dalyvis, ne vienas žiūrovas niekada neužmirš, jog pačios tikriausios dainų šventės būdavo po oficialių koncertų prasidėjus iš įvairių Lietuvos kampelių atvykusių dalyvių vakaronėms. Po Dainų dienos Vingio parke vykdavusius bendrus jungtinio choro ir žiūrovų dainavimus, jų neoficialias sugrįžtuves dainuojant tikrąsias, neharmonizuotas liaudies dainas per skambu vadinti Dainuojančios revoliucijos preliudija, tačiau prisimenant nepakartojamą 1985-ųjų atmosferą, tokia mintis neapleidžia.“[3] *Kaip Jūs atsimenate tą laiką, kuriame jau tvyrojo laisvės nuojauta?*

Asmeniškai man šis laikotarpis buvo labai reikšmingas, nes 1980 m. persikėliau gyventi į Vilnių ir tiesiogiai įsitraukiau į Dainų šventės rengimą. Iš pradžių pagrindiniai svertai buvo dviejų žmonių rankose: Dainų šventes organizavusios institucijos (Lietuvos liaudies kultūros centro) vadovo Salomono Sverdiolo ir kultūros ministro pavaduotojo Dainiaus Trinkūno. Jie rinko šventės dienų meno vadovus, sudarė kūrybines grupes, skyrė dirigentus, chorvedžius (konkursų tuomet nebuvo). Tolesnis darbas vykdavo atskirose kūrybinėse grupėse, bet Dainų dienos repertuaro atranka ir toliau rūpinosi tiek S. Sverdiolas, tiek D. Trinkūnas (gal ir todėl, kad tarp chorų dirigentų buvo daug iškilių, principingų, net aikštingų asmenybių, sunkokai susikalbančių tarpusavyje). Kiekvienam posėdžiui dirigentai turėdavo pateikti po kūrinį, jų manymu, tinkantį rengiamai programai, ir taip, posėdis po posėdžio, bediskutuojant, besiginčijant gimdavo Dainų dienos programa (tada repertuarą galėjai rinktis tiek iš Vakarų, tiek iš Rytų kompozitorių kūrybos, o po 1990-ųjų nutarta apsiriboti vien lietuvių autorių kūriniais). Panašiai dirbo ir Šokių dienos bei Ansamblių vakaro programų kūrėjai, tik čia visi svertai buvo kūrybinių grupių vadovų rankose.

Suformavus repertuarą, laukdavo viešas pristatymas – savotiškas patikrinimas, ar visi kūriniai atitinka kūrėjų įsivaizdavimą. Prisimenu, kaip 1985 m. Dainų dienos programą Valstybinėje filharmonijoje atliko Kauno valstybinis choras, vadovaujamas dirigento Petro Bingelio. Tąkart valdžią papiktino ne meninė dalis, o tai, kad choristai atvyko be koncertinių rūbų. Už tai choro vadovui net buvo žadamas papeikimas... Tuo metu sklido anekdotas apie į repertuarą įtrauktas dainas rusų kalba. Atseit, po perklausos prie LKP CK sekretoriaus Liongino Šepečio priėjęs vienas iš šventės organizatorių ir paklausęs, ar jam neatrodo, kad repertuare per daug rusų kalba atliekamų dainų. O L. Šepetys atsakęs: „O kodėl manęs neklausei, kai formavai programą?“

Tarybiniais metais šventės organizavimo komisiją sudarydavo iki 50 žmonių: kompozitoriai, rašytojai, ministerijų, žinybų vadovai, – visi pamaloninti, pagerbti! O iš tikrųjų Dainų šventės reikalais užsiimdavo 5–6 kultūros žmonės.

Kiek atsimenu, 1985-uosius mūsų krašto žmonės pasitiko jau šiek tiek drąsesni. Nors tai prasidėjo dar 1970-aisiais, kai Kalnų parke buvo parodyta iš esmės lietuviška liaudiška Ansamblių vakaro programa (tarp 29 kūrinių – tik du ideologiniai „perkūnsargiai“). Tais metais Dainų dieną pirmą kartą skambėjo Č. Sasnausko ir Maironio „Kur bėga Šešupė“, tik be posmelio „Apsaugok, Aukščiausias, tą mylimą šalį“. O 1975 m. Dainų šventėje pirmą kartą buvo atlikta J. Naujalio ir Maironio „Lietuva brangi“, sukėlusi didžiules klausytojų ovacijas. Tąsyk žiūrovai dar nepagerbė dainos atsistodami, bet ateityje visada stovės. Pakiliai nuskambėjo Viktoro Budrevičiaus ir

3 Povilas Girdenis. Sovietmečio dainų šventės: reveransas režimui ar Dainuojančios revoliucijos preliudija? *Literatūra ir menas*, 2021-07-09, prieiga: <https://literaturairmenas.lt/atmintis/povilas-girdenis-sovietmecio-dainu-sventes-reveransas-rezimui-ar-dainuojancios-revoliucijos-preliudija>.

Jono Lapašinsko „Mano Tėvynė“, Leono Povilaičio ir Vytauto Barausko „Mano gimtinė“. Finale entuziastingai sutikta jungtinė kaimo kapela. 1980 m. Dainų šventėje pirmą kartą sudainuota Juozo Gudavičiaus ir Jono Vanagaičio „Kur giria žaliuoja“, Vytauto Laurušo ir J. Lapašinsko „Mano tėvynė“, Algimanto Bražinsko ir Juozo Nekrošiaus „Gimtinei“, jau nepakeičiama tapusi „Lietuva brangi“. Galima tik nujausti, kaip šios lietuviškos dainos veikė žmonių sąmonę, o ir tuometinę valdžią.

1985 m. vasarą šalies meno kolektyvai pasitiko gerai pasiruošę – jau vyko prieššventiniai visų žanrų konkursai. Tuometiniai dainų ir šokių ansambliai turėjo po dvi šokėjų grupes, liaudies instrumentų orkestrą, kapelą, chorą ir galėjo atlikti sudėtingiausius kūrinius. Tąkart eitynes į Vingio parką pirmą kartą transliavo Lietuvos radijas ir televizija, ir tai miestų ir rajonų vadovams sukėlė nemažai papildomų rūpesčių: reikėjo papuošti eitynių kolonas, pasigaminti atributiką (stebino ideologinės propagandos transparantų gausa!). Dažno miesto ar rajono kolonos priekyje žygiavo jų vadovai. Prisimenu, kaip Vilniaus miesto delegacijos atributika užstrigo tarp Vingio parko medžių ir teko ją skubiai išmontuoti...

Iš dvidešimt penkių tą dieną atliktų chorinių dainų tik keturios buvo „raudonos“ (neskaitant himno). Jautriai buvo sutikta daina „Kur giria žaliuoja“, žiūrovų emocijų pliūpsnis užliejo estradą, klausantis čekų kompozitoriaus Bedržicho Smetanos dainos „Ko mes turim nesilinksminti“ iš operos „Parduotoji nuotaka“ (lietuviškas tekstas K. Binkio), V. Budrevičiaus ir V. Barausko „Dainų šalelėj“, A. Bražinsko ir Albino Slavicko „Einu per žemę“, „Lietuva brangi“. Dainų dieną skambėjo dvi Vakarų kompozitorių ir dvi rusų autorių dainos, abi – rusų kalba (viena jų – populiari J. Krylatovo ir V. Entino daina „Sparnuotosios sūpuoklės“). Pakylėti gerų emocijų, žiūrovai dar ilgai nepaliko Vingio parko, atskirose dainininkų salelėse iki išnaktų skambėjo populiarios lietuviškos dainos.

Puikiausią meninę programą „Žalgirio“ stadione sukūrė šokėjai. Pirmą kartą Šokių dieną pasirodė darželinukai, sušokę tris Janinos

1985 m. Respublikinės dainų šventės Ansamblių vakaras

1985 m. Respublikinės dainų šventės Ansamblių vakaro programoje dalyvavo karinis A. Aleksandrovo dainų ir šokių ansamblis

Gudavičienės sukurtus šokius. Jungtinis pučiamųjų orkestras su būgnininkėmis atliko muzikinę choreografinę kompoziciją pagal Raimundo Paulo muziką „Šokis su būgnais“.

O puikiai paruoštą Ansamblių vakaro programą tiesiog sugadino TSRS karinis A. Aleksandrovo dainų ir šokių ansamblis. Negelbėjo ir jo lietuviškai sudainuota daina „Ant kalno karklai siūbavo“. Belieka tik spėlioti, kas ir kokia dingstimi jį pakvietė. Gal tuometinei valdžiai atrodė, kad tai patikimas gelbėjimosi ratas, o gal Ansamblių dienos programos kūrėjai kvailai persistengė?

Ar galėtumėte pasidalinti ryškiausiu atsiminimu, kurį paliko ekonominės blokados sąlygomis vykusi 1990 m. Dainų šventė – pirmoji nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje?

Po 1990-ųjų kovo 11-osios keitėsi Kultūros ministerijos vadovybė. Bendrai Kultūros ir švietimo ministerijai pradėjo vadovauti Darius Kuolys. D. Trinkūnas, vienas iš labiausiai palaikiusių šias šventes, neteko pareigų. Pavaduotoju kultūrai buvo paskirtas pianistas Vytautas Gaidamavičius. Naujiesiems vadovams pasirengimas Dainų šventei buvo neįprastas ir nepaprastas dalykas. Po ilgų svarstymų nutarta sudaryti 4 žmonių komisiją, kuri turėjo užtikrinti pirmosios šventės surengimą atkūrus nepriklausomybę. Komisijos pirmininku paskirtas D. Trinkūnas, nariais – S. Sverdiolas, V. Jakelaitis ir aš, tuo metu vadovavęs Lietuvos liaudies kultūros centrui.

Sunkumų padaugėjo Tarybų Sąjungai įvedus ekonominę blokadą. Kaip užtikrinti šventės dalyvių atvykimą trūkstant kuro? Pasirinkta vežti traukiniais (kiek pamenu, autobusais tada atvyko tik 5 rajonų dalyviai). Kai jau viskas buvo sudėliota, pasklido kalbos, kad Dainų šventės nebus, bet kol nėra oficialaus sprendimo, reikia ruoštis. Pamenu 1990-ųjų balandžio ar gegužės mėnesį Dainų šventės būstinėje vykusį posėdį. Aptarinėjome šventės sąmatą. Beposėdžiaudami sulaukiame skambučio iš Kultūros ir švietimo ministerijos. Žinia tokia: Aukščiausioje Taryboje dėl vykdomos ekonominės blokados nutarta Dainų šventės nerengti. Mums šokas, nerimas: atrodo, viską logiškai sudėliojome, apskaičiavome – ir še tau! Ryžtingai nusiteikęs buvęs Valstybinės konservatorijos Klaipėdos fakultetų prorektorius V. Jakelaitis pareiškė eisiantis pas Aukščiausiosios Tarybos pirmininką Vytautą Landsbergį. Mes, likusieji, nutarėme kreiptis į ministro pavaduotoją V. Gaidamavičių: pasitarti, kokiais kitais kultūros renginiais būtų galima kompensuoti nuviltus kolektyvų lūkesčius.

Prasidėjo pokalbis – nenuoseklus, nervingas iš abiejų pusių. Bandom suprasti, kuo neįtikome? Naujai iškilę patriotai vadino mus „praeities vaiduokliais“. Gal tai jų poveikis? Ir kai atrodė, kad jau teks skirstytis, suskambo telefonas, ir D. Kuolys pranešė V. Gaidamavičiui, kad Dainų šventei BŪTINA ruoštis su visa atsakomybe. Kas lėmė tokius neigiamus ir teigiamus sprendimus, sužinoti nepavyko.

Tęsdami pradėtus darbus, prie minėtosios komisijos įteisinome atskiras tarnybas: gamybos – 10 žmonių, spaudos – 3, spaudinių ir atributikos – 3, informacijos – 7, dalyvių apgyvendinimo – 6, šventės vietų paruošimo – 5, maitinimo – 4, svečių globos – 3, bilietų platinimo – 4. Pagrindinius darbus atliko LLKC (dabar – Lietuvos nacionalinis kultūros centras) darbuotojai.

Šventės išvakarėse arkivyskupas Julijonas Steponavičius Katedros aikštėje aukojo Šv. Mišias, pašventino Dainų šventės vėliavą. Čia pat Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas V. Landsbergis įteikė regalijas vyriausiems meno vadovams, o Dainų šventės batutą – profesoriui K. Kaveckui.

Liepos 6 dieną, prieš Ansamblių vakarą Kalnų parke, buvo surengtas Tautinis vakaras: Vilniaus senamiestyje žiūrovus džiugino skirtingų regionų folkloro kolektyvai. Iš jo išaugo dabartinė Folkloro diena.

Nuo liepos 6-osios abi dienas buvo šalta, lynojo, bet Ansamblių vakaro ir Šokių dienos dalyviai programas atlikto su įkvėpimu, pakiliai. Šokėjai visai netradiciškai surengė eitynes nuo Aukščiausiosios Tarybos iki Žalgirio stadiono. Ansamblių vakaro žiūrovus stebino Estijos, Latvijos ir išeivijos iš Jungtinių Amerikos Valstijų kolektyvų pasirodymai.

Nieko gero dangus nežadėjo ir liepos 8-ąją. Protarpiais taip aptemdavo, kad rodėsi – jau naktis. Svarstėme, kaip, kuo ir ką gelbėti nuo lietaus šuorų. Šiuolaikinių apšvietimo ir garsinimo sistemų Lietuvoje dar nebuvo (tik vietinis įgarsinimas, padedantis organizatoriams suvesti chorus į estradą ir susisiekti su režisieriais). Gamtos stichijos grėsmė įkvėpė veikti. Namuose susiradę Kino studijos direktorių Robertą Urboną, išmaldavome gal dešimt didelių prožektorių. Kai LNKC darbuotojui Gintautui Kankaliui pavyko juos integruoti, pasidarė šiek tiek ramiau. Prasidėjus eitynėms į Vingio parką, lietus ir vėjas nerimo. Šventės dalyviai žygiavo ištuštėjusiu Gedimino prospektu ir kitomis gatvėmis, bet atrodė, kad gamtos išdaigos jiems – nė motais! Visą kelią dainavo, šoko, kūrė įvairias skanduotes, linksmino vieni kitus.

Sėkminga pradžia – V. Kudirkos „Tautiška giesmė“, diriguojama K. Kavecko! Atsikvėpėme, lietus neužgožė dainorėlių balsų. Po to suskambo „Kur giria žaliuoja“, A. Bražinsko ir Marcelijaus Martinaičio „Žemaičių plentas“ ir kitos lietuvių kompozitorių dainos. Iš ne lietuvių autorių buvo tik estų kompozitoriaus Mihkelio Liudingo „Aušra“ (lietuviškas tekstas D. Petkevičiūtės), Introdukcinis choras iš Džiuzepės Verdžio operos „Ernani“ (lietuviškas tekstas V. Petrausko) ir harmonizuota latvių liaudies daina. Be geriausių lietuvių aukso fondo dainų pirmą kartą švenčių istorijoje labai pakiliai, su pakartojimu, sudainuota S. Šimkaus ir Jurgio Zauerveino daina „Lietuviais esame mes gimę“. Dirigavo Dainų dienos meno vadovas ir dirigentas P. Bingelis. Tai buvo paskutinis Dainų dienos akordas, ir jei ne tas nelemtas lietus, ši programa (repertuaras ir jo atlikimas) galėtų pretenduoti į pačią brandžiausią, iškiliausią, meniškiausią!

1990 m. Lietuvos tautinės dainų šventės rengėjai Katedros aikštėje. Iš kairės: Pranas Budrius, Ansamblio vakaro vadovas, Zita Kelmickaitė, Tautinio vakaro vadovė, ir dirigentas Konradas Kaveckas. R. Virkučio nuotrauka

Vytautas Landsbergis ir Gražina Ručytė-Landsbergienė su išeivijos jaunimu po Dainų dienos. 1990 m. Lietuvos tautinė dainų šventė. R. Virkučio nuotrauka

Šventės pabaigoje Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas V. Landsbergis pasakė gražią kalbą, o vedantieji padėkojo ištvermingiausiems žiūrovams ir geradariams, į Vingio parke telkšančias balas pripylusiems smulkintos žolės. O mes su D. Trinkūnu pasidžiaugėme sėkminga pabaiga, padėkojome vienas kitam ir išsiskirstėme – be tostų ir oficialių padėkų.

O „padėkų“ vis dėlto buvo: pasipylė vieša kritika tiek Lietuvos ansambliui (Ansamblių vakaro programa buvo kuriama jo programos pagrindu), tiek saviveikliniams dainų ir šokių kolektyvams, perėmusiems „Lietuvos“ stilistiką ir manierą. Vieniems užkliuvo dirbtinės šokėjų kasos, stilizuoti rūbai, choreografija. Kiti teigė, kad liaudies instrumentų orkestras groja ne įprastiniais liaudies instrumentais, o modernizuotais, trečius erzino (ir pagrįstai), kad šis ansamblis visuose iškiliausiuose renginiuose atstovauja lietuvių liaudies šokiui, folklorui. O pagrindinė priežastis – A. Aleksandrovo ansamblio dalyvavimas 1985 m. Ansamblių vakaro programoje ir ansamblio „Lietuva“ kilmė. Įtakingoji žurnalistų ir kultūros žmonių dalis buvo įsitikinusi, kad Valstybinis ansamblis „Lietuva“ po karo buvo sukurtas A. Aleksandrovo ansamblio pagrindu. Bet tai netiesa. Kurdamas ansamblį V. Švedas rėmėsi dar prieškariu Lietuvoje veikusio M. K. Čiurlionio ansamblio, kuriam vadovavo Alfonsas Mikulskis ir Ona Mikulskienė, patirtimi – tai jis aprašė laiškuose. Okupavus Lietuvą beveik visas M. K. Čiurlionio ansamblio kolektyvas pasitraukė į Vokietiją, o vėliau – į JAV. Jau atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, keletą metų jam vadovavo Klaipėdos fakultetų dėstytojas Gediminas Purlys.

Po nepriklausomybės atkūrimo buvo labai lengva niekinti viską, kas vyko sovietiniu laikotarpiu. Nemaža išsilavinusių žmonių dalis net nežinojo apie XIX a. Vakarų Europoje vykusias chorų šventes, apie tai, kad pirmoji Dainų šventė 1842-aisiais įvyko Šveicarijoje, ir ten ši tradicija tęsėsi visą šimtmetį. Jiems atrodė, o gal ir tebeatrodo, kad viskas prasidėjo nuo Tarybų Sąjungos.

Informaciniame lauke tarsi neegzistavo muzikologės Onutės Narbutienės tekstai apie tarpukario Lietuvos Dainų šventes Kaune, o Mažosios Lietuvos – Klaipėdoje. Informacinio vakuumo neužpildė ir Vytauto Jakelaičio knygos apie Lietuvos dainų šventes, nes visuomenė tuo nesidomėjo. Tuometinė Lietuvos televizija su pasimėgavimu transliavo vaizdus iš ankstesnių švenčių eitynių, dirigentus, diriguojančius rusakalbes dainas, visa tai pristatydama kaip didžiausią blogį. Prisimenu 1990-ųjų pošventinį laikotarpį, žmones apėmusias nuotaikas: atrodė, kad Dainų šventės – tai didžiausia istorinė nuodėmė... Ir nė viena to meto valdžios grandis netarė užtariančio ar padrąsinančio žodžio.

1990 m. Lietuvos tautinės dainų šventės Šokių diena. R. Virkučio nuotrauka

Toks negatyvus Ansamblių vakaro programos ir dainų ir šokių ansamblių veiklos vertinimas tęsėsi iki 1994 m. Dainų šventės. O mes, kūrybinė grupė, svarstėme: gal Ansamblio vakaro programos visai atsisakyti? Bet pamažu vyko ansamblių persilaužimas, natūrali transformacija, ir po 1994-ųjų Ansamblių vakaro programos šie kolektyvai vėl buvo pripažinti ir ta šlove didžiuojasi iki šiol.

Kokius tris dalykus išskirtumėte kaip svarbiausius, reikšmingiausius įvykius, pokyčius, žvelgdamas į dabartinę Dainų švenčių istorijos atkarpą – 34-erius atkurtos nepriklausomos Lietuvos metus?

Didžiausias mūsų kartos privalumas – kad esame laisvi. Laisvi kurti, gyventi, laisvai reikšti savo mintis. Kultūriniame gyvenime atsiskleidė daugybė talentingų žmonių, kurių veikla, nuostatos veikia ir Dainų švenčių kūrėjus. Per Nepriklausomybės metus daug kas buvo suprasta, tarkim, kad mūsų tautinis kostiumas prilygsta valstybės simboliams, žymi mūsų tautinę tapatybę. Jo atkūrimui prireikė ištisų dešimtmečių darbo, čia didžiausi menotyrininkės dr. Teresės Jurkuvienės nuopelnai. Nepaprastai svarbus faktas, kad 2008 m. Dainų ir šokių šventės Baltijos valstybėse įrašytos į Reprezentatyvųjį žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašą. Didelis pasiekimas, kad nuo 1994-ųjų programą papildė Folkloro diena, suteikdama švenčių tradicijai pilnatvę. Be to, nuo 1994 m. rengiame jau „Pasaulio lietuvių dainų šventes“.

Kokie iššūkiai, Jūsų manymu, Dainų švenčių tradicijai kyla dabarties pasaulyje? Ko palinkėtumėte ateičiai?

Pati didžiausia dilema mūsų valstybei ir žmonėms – ar norėsime išlikti tokie pasišventę šiai tradicijai, kaip pirmąjį šimtmetį? Šveicarijai to pakako! Atšventė šimto metų jubiliejų, išleido apie tai knygą ir taip užbaigė valstybės dainų švenčių tradiciją. Labai nesinorėtų tokio scenarijaus. Būtinai reikia dar ir antrojo šimto metų! Kad pasodintos girios suaugtų, suvešėtų, kad ir ateinančios kartos galėtų pasidžiaugti, pasididžiuoti protėvių nuveiktais darbais!

Ši mano svajonė nėra paprasta, matant eižėjančią pasaulio tvarką, kaip griaunamos, menkinamos valstybės ir jų kultūra. Todėl kasdieniai mūsų darbai stiprinant, puoselėjant, saugant Dainų švenčių tradicijas – kaip niekada svarbūs ir prasmingi. Norėtųsi, kad šeimose, mokyklose, bendruomenėse, kultūros institucijose, savivaldybėse būtų dėmesingiau žvelgiama į dainų, šokio, muzikos, poezijos, teatro puoselėjimą, kad jaunuoliai kurią nors meno, kultūros šaką atrastų dar savo šeimoje, pažintį su ja tęstų mokykloje ir ją baigę. Viliuosi, ateis laikas, kai į Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Chorinio dirigavimo specialybę stos mokytis ne vienas ar šeši, o

dvidešimt ar trisdešimt būsimų chorvedžių. Juk dabar savivaldybėms sulaukti trūkstamo choro, orkestro, šokio ar teatro specialisto – maža vilties. Neabejoju, kad nepritrūks žmonių, svajojančių apie pasirodymą Vingio parko estradoje, Kalnų parke ar net ant Nacionalinio stadiono vejos, tik kas juos sutelks ir paruoš? Juk išpuoselėti miestų aikštes ir renovuoti kultūros centrus yra daug paprasčiau, nei užpildyti juos prasmingu kultūros turiniu, kuriamu ten gyvenančių žmonių. Ką savivaldybės, kultūros centrai galės pasiūlyti mūsų iškiliajai tradicijai, jei patys stokoja specialistų, o gal ir entuziazmo? O tokios įstaigos be žmonių šurmulio, be dainų, muzikos, šokio – lyg bibliotekos be knygų. Gal laikas pasitelkti kaimynų latvių patirtį ir vilioti specialistus iš didžiųjų miestų, mokant jiems priimtiną atlyginimą? Juk atsainus valdžios požiūris į kultūros profesijų žmones, jų darbo nevertinimas atbaido nuo šių sričių studijų pasirinkimo...

Kad ir kokie sunkumai mūsų lauktų, palinkėčiau Lietuvos žmonėms išlikti su daina, šokiu, muzika, gebėti patiems kurtis džiugiąsias gyvenimo akimirkas ir vertinti tai, ką mums dovanoja kūrybingi, nenuilstantys, menui ir kultūrai pasišventę žmonės. Gero antrojo Dainų švenčių tradicijos šimtmečio starto 2028-aisiais!

Parengė Saulė Matulevičienė

JUOZAS MIKUTAVIČIUS: "THE GREATEST ADVANTAGE OF OUR GENERATION IS THAT WE ARE FREE"

In discussing the centenary of the Song Celebrations, different stages of this tradition are often recalled: three Song Celebrations were held in Lithuania after it restored its independence in 1918 (1924–1930), nine festivals took place in occupied Lithuania (1946–1987), and since 1990, nine festivals have been held in the once-again-independent Lithuania. In a conversation with Juozas MIKUTAVIČIUS, choir leader and pedagogue, who led the Lithuanian Folk Culture Centre for two decades, we look back at the past — he has participated in Song Celebrations since 1965 and has overseen organising them since 1980. He recalls meeting talented people, the joy of camaraderie, the works that inspired participants and audiences, and the ideological accents of the Soviet era — songs glorifying Lenin and the Communist party. The unique circumstances and details of the National Song Celebration in 1990, organised during the economic blockade by Russia, and its reception are revealed. It is noted that for the successful continuation of the tradition, it is important to train choir leaders, choreographers, and specialists in other cultural fields and to create conditions for them to work in the regions.

1990 m. Lietuvos tautinės dainų šventės dalyvės. R. Virkučio nuotrauka. Visos nuotraukos saugomos LNKC archyve

VIDA ŠATKAUSKIENĖ: „IŠSIKĖLĖME ĮKVEPIANTĮ TIKSLĄ“

Į jubiliejinę Šimtmečio Lietuvos dainų šventę ,,Kad giria žaliuotų“ šiemet susirinks 37 tūkstančiai dalyvių. Tai 9-oji nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos dainų šventė. 1990-aisiais, vos atgavus laisvę, ekonominės blokados sąlygomis surengtoje Lietuvos tautinėje dainų šventėje atsirado atskiras Tautinis vakaras, vėlesniais metais išaugęs į visą Folkloro dieną. Ją inicijavo tuometinis Lietuvos nacionalinio kultūros centro (toliau – LNKC) direktorius Juozas Mikutavičius, rengė Zita Kelmickaitė. O nuo 1994-ųjų Folkloro dienos vairą perėmė direktoriaus pavaduotoja, etnomuzikologė Vida ŠATKAUSKIENĖ. Ją kalbina Juozas Šorys.

Kaip Atgimimo metais buvo priimtas sprendimas Dainų šventėje surengti ir Folkloro dieną?

Praėjusio amžiaus 7–9 dešimtmečiais folkloras tapo svarbia mūsų kultūrinio gyvenimo dalimi: buvo atsigręžta į savo šaknis, autentiškas dainas, kurios dar skambėjo įvairių Lietuvos regionų kaimuose žmonių susibūrimuose, po darbų ar šventėse. Siekta ne tik pažinti jų įvairovę, pajusti muzikinės kalbos ir poetikos grožį, bet ir suvokti jų apeiginę paskirtį, mitologinius sluoksnius, t. y. už dainų melodijų ir žodžių slypinčias giliąsias prasmes. Iki tol sovietmečiu buvo peršamas supratimas, kad folkloras užsilikęs tik kaimuose, kad liaudiškas dainavimas yra neprofesionalus, lyginant, tarkim, su chorine muzika ar sceniniu šokiu, todėl nevertas didžiausių ir gražiausių scenų... Bet juk ir chorinė kultūra XIX a. tautinio atgimimo metais rėmėsi liaudies dainomis, to meto šviesuoliai – J. Basanavičius, Vydūnas, M. K. Čiurlionis – jautė didžiausią pagarbą visai paveldėtajai kultūrai. Pirmojoje 1924 m. Dainų šventėje iš 10 atliktų kūrinių net 8 buvo harmonizuotos liaudies dainos.

O XX a. pabaigoje etnografinių ir folkloro kolektyvų koncertai, visas folkloro judėjimas, tapo ryškia atsvara pagal Maskvos modelį sukurtajai sceninei kultūrai. Tautosaka, liaudies menas ne tik folkloro entuziastams, bet ir poetams, dailininkams, kompozitoriams tapo svarbia vertybine atrama. Tarp Sąjūdžio žmonių buvo daug folkloro ansamblių dalyvių, šis judėjimas buvo vienas kelių, vedusių į nepriklausomybę. Tad Atgimimo metais folkloras visai natūraliai įsiliejo ir į Dainų švenčių programas.

Sąjūdžio metais iš tiesų skambėjo daug liaudies dainų, folklorinis dainavimas buvo sodrus, tikras, paveikus...

Tais laikais folkloras turėjo stiprų pilietinį užtaisą... Daugelis iškilių inteligentų tautosaką suvokė kaip nepaprastai svarbią nacionalinės kultūros dalį – ideologijų nepakeistą, nesuterštą... Išsaugotas autentiškumas, tarmės, savita muzikinė raiška atrodė be galo vertingi.

Tiesiogiai dalyvavai tuose procesuose ir įvykiuose. Kaip vertintum savo ir tuometinių kolegų vaidmenį?

Esu prisidėjusi organizuojant Vilniaus folkloro festivalį ,,Skamba skamba kankliai“. Jis reprezentavo autentišką folklorą, ir, be abejonės, telkė tradicinės kultūros puoselėtojus. Dirbdama tuometiniame Moksliniame metodiniame kultūros centre (dabar – LNKC), organizavau respublikines folkloro šventes ,,Ant marių krantelio“, kurios parodė, kad ne tik Vilniuje, o ir visoje Lietuvoje buvo dar daug gyvybingų kultūros židinių, kūrybingų kolektyvų, ieškančių ir atrandančių savojo krašto folkloro deimančiukus, į pašalius nustumtas tautos vertybes... 1990-aisiais, kai į Dainų šventės programą buvo įtrauktas „Tautinis vakaras“ ir folkloro ansambliai, buvau kiek atsitraukusi nuo aktyvios veiklos (auginau vaikus), o nuo 1994-ųjų visas Folkloro dienas rengėme iš esmės ta pati komanda – LNKC Etninės kultūros skyrius. Su pagarba prisimenu prie kūrybinio proceso prisidėjusius Eugeniją Venskauskaitę, Giedrę Puodžiukaitytę, Birutę Imbrasienę, Rytį Ambrazevičių, Nijolę Marcinkevičienę ir kitus šventės rengėjus. Prabėgus 20 metų, 2024-ųjų dainų šventės Folkloro dienos programai sukurti dairėmės naujų pajėgų: buvo paskelbti net keli konkursai, kviečiantys į šventės rengimą įsitraukti naujas komandas, su naujomis idėjomis, bet norinčių neatsirado... Tad ir šiemet tapau kūrybinės grupės vadove, dirbančia su tikrai labai darnia kolegų komanda – Jūrate Šemetaite, Arūnu Luniu, Audrone Vakariniene, Loreta Sungailiene,

2014 m. Lietuvos dainų šventės „Čia mano namai“ Folkloro diena. Martyno Vidzbelio nuotrauka

Asta Valiukevičiene, Gražina Vaičiūnaite, taip pat su Jolita Vozgirdiene, Ramute Kraujaliene, dailininkais Rytu Jonu Belevičiumi, Rūta Čigriejūte, na, o šventiniam pabaigos koncertui sustyguoti pasikvietėme jauną režisierių Deivydą Valentą.

Dainų šventės Folkloro dienos rengimas prasideda nuo folkloro ansamblių apžiūrų, suteikiančių unikalią galimybę pamatyti visumą, ne tik didžiųjų miestų, bet ir visų Lietuvos regionų folkloro kolektyvus, tad ką pastebėjote?

Sakyčiau, kad darbas prasideda dar anksčiau – pirmiausia išdiskutuojama, pasirenkama renginio idėjinė ašis, po to kuriamos įvairiakryptės gairės, padėsiančios kolektyvams pasirinkti sau, kraštui, regionui aktualias temas, rengiami seminarai, diskusijos, aiškinamasi, kaip pateikti medžiagą ir t. t. Tik tuomet kolektyvai ima ruoštis apžiūroms. Galiu pasakyti, kad dalyvavimas apžiūrose – ne tik pareiga, bet ir tam tikra dovana, galimybė pažinti, palyginti ir įvertinti. Išties su kolegomis apvažiavome daugybę savivaldybių, pamatėme kokių jie turi kolektyvų, kaip ir kuo jie gyvena. Išryškėjo skirtingos tendencijos. Šiuolaikinėje kultūroje nuolat juntamas reikalavimas pasiūlyti kažką nauja, modernaus, esą žmonėms nebeįdomūs „senų gadynių“ kūriniai, tad folklorą būtina jungti su elektronika, roku, džiazu, tik tada jis bus įdomus jaunimui ar platesniam žiūrovų ratui. Bet mes bandome „atsilaikyti“, skiepyti nuostatas, kad toks folkloras, koks mus pasiekė ir buvo užfiksuotas, savaime yra vertingas. Kad folkloro klasika – tai mūsų aukso fondas, o tradiciniai žanrai, tekstai, melodijos ne tik nepraranda vertės, bet atvirkščiai, – vis dar perteikia gyvastingą, subtilią tautos dvasią. Siekiame, kad ruošdamiesi šiai šventei, į kolektyvus susibūrę žmonės atsigręžtų į vertingiausią savojo krašto folklorą ir pristatytų jį rengiamose programose. Nesakome, kad ansambliai visose savo veiklose turėtų laikytis būtent tokių nuostatų: įvairiomis progomis esame matę, kaip jie pasitelkia vizualizacijas, jungia įvairius muzikinius stilius, ir tuo džiaugiamės. Kita vertus, visoje Dainų šventėje – Ansamblių vakare, Šokių ir Dainų dienoje – netrūksta stilizuotos, interpretuotos liaudies kūrybos, tad Folkloro dieną galėsime dar kartą pasigrožėti amžių nugludintomis, patikrintomis, pamatinėmis vertybėmis.

Kokias matote tendencijas, kas keičiasi?

Šiuo metu Lietuvoje tikrai daug stiprių, per pastaruosius dešimtmečius į vietos tradicijas, į savąjį paveldą įsigilinusių folkloro kolektyvų. O savojo

2014 m. Lietuvos dainų šventės „Čia mano namai“ Folkloro diena. Kairėje – tradicijų puoselėtoja, kultūrinės atminties saugotoja Emilija Brajinskienė iš Šeduvos. M. Vidzbelio nuotrauka

krašto gyvenimo būdo, mąstysenos ir kitų ypatumų pažinimas atliekamai dainai ar šokiui suteikia išskirtinumo. Tai vienas iš kriterijų, pagal kuriuos renkamės šventės dalyvius, ir folkloro ansamblių dalyviai dažniausiai tai supranta, nors kai kurie ir paburbuliuoja... Kita vertus, kartais norima šventėje dalyvauti, bet pastangų būna įdėta per mažai, programa tarsi atsitiktinai sumesta, o ir repetuota mažokai... O naujų, gerai parengtų ir turiningų programų labiausiai reikia patiems kolektyvams: Dainų šventėje pasirodymai truks vos po 20 minučių, bet savaisiais atradimais jie dalinsis ir koncertuodami savo aplinkoje ar išvykose, tad visos įdėtos pastangos yra prasmingos.

Kita vertus, keičiasi ir kartos, ir požiūris, ir gebėjimai... Pavyzdžiui, Dzūkijos regionas visada turėdavo šimtus autentiškų dainininkų, ,,cikrinių“ močiučių. O dabar tų tradicijos perlų – vyresnių žmonių – mažai belikę... Tad labai svarbu, kad atsirastų jų saugotos tradicijos perėmėjų, kad santykis su tradicija nebūtų atsainus, paviršutiniškas.

Iš 386 folkloro ansamblių, kurie parodė, ką moka, ir norėjo atvykti į Dainų šventę, buvo atrinkta net 340. Ką tai rodo?

Tai parodo, kad didžioji dauguma Lietuvos folkloro ansamblių yra geri, kad tendencijos tikrai teigiamos. Gal pasigendame savitesnės, įvairesnės lokalinės dainavimo stilistikos – neretai girdime tiesiog bendraaukštaitišką ar bendražemaitišką dainavimo manierą. O kartais ir regioniniai bruožai būna visai ištirpę...

Ar dar pastebima skirtis tarp kaimo kolektyvų, į kuriuos susibūrę vietovės žmonės dainuoja savo tėvų, senelių dainas, ir miesto folkloro ansamblių, kurie gimtinės tradicijų netęsia, tiesiog semia iš bendrojo tautosakos aruodo?

Nors kaimuose esama ansamblių, bet vyresnių žmonių, kurie būtų tiesiogiai perėmę vietos tradiciją ir jaustų jos savitumą, beveik nebėra. Nemažai yra kolektyvų, į kuriuos buriasi vidutinio amžiaus žmonės, bet retas jų siekia savitesnio vietinio skambesio, muzikinės tarmės. Na ir trečia kategorija – jau didelį įdirbį turintys, sakyčiau, ,,baziniai“ kolektyvai, į kuriuos susibūrę folkloro entuziastai, daugiausia inteligentai, ir kurie per savo gyvavimo dešimtmečius yra perėmę ir ištikimai saugo sąsajas su gimtuoju ar gyvenamuoju kraštu, lokaline dainavimo tradicija. Jų dėka, folkloro ansamblių stiprybė dar gerai jaučiama.

Apžiūrose pamatėme nepaprastai gražių ir jautriai parengtų programų. Kai kuriose taip sudėlioti akcentai, perteikiamas toks turtingas turinys, kad būtų galima rodyti ir teatro scenose. Esu tikra, kad žmonės eitų žiūrėti... Viena iš tokių – Klaipėdos ,,Kuršių ainių“ programa, kuria remsimės ir Folkloro dienos baigiamajame koncerte.

Džiugina gerėjantys, stiprėjantys vaikų ansambliai. Išaugo ne muzikuojančių vaikų skaičius, o jų gebėjimai dainuoti, muzikuoti, šokti. Suprantam, kodėl taip yra: vaikams ir jų mokytojams rengiama daug seminarų, mokymų, įvairių renginių, taip pat konkursų (tokių, kaip ,,Tramtatulis“, ,,Patrepsynė“ ir kiti), kuriems reikia pasiruošti, tad ir suprasti, išmokti, kaip dera autentiškai dainuoti, groti ar šokti. Žinoma, nepaprastai svarbūs ir vadovai – imlūs, norintys tobulėti ir perduoti savo žinias jaunajai kartai. Nors daugėja folkloru susidomėjusio jaunimo, aukštosiose mokyklose kolektyvų, galima sakyti, katastrofiškai sumažėjo: likęs tik Vilniaus universiteto folkloro ansamblis ,,Ratilio“ ir Kauno technologijų universiteto ansamblis ,,Goštauta“. Bet atsiranda išskirtinių mokyklinio amžiaus vaikų kolektyvų, tiek kultūros centruose, tiek mokyklose. Pavyzdžiais galėtų būti Kaišiadorių vaikų ir jaunimo folkloro ansamblis ,,Žilvita“ čia – ir mažiukai, ir jaunimas, net jų tėvelių ansamblis susibūrė! Panašiai ir Žemaitijoje: Šilalėje yra puikus vaikų ir jaunimo folkloro ansamblis ,,Gers smuoks“, o Laukuvos gimnazijoje garsėja ,,Dūzginėlis“. Į tuos kolektyvus dainuoti ir šokti sueina beveik visa mokykla! Folklorinį judėjimą dabar stiprina didesniuose bei mažesniuose miestuose rengiamos ir labai populiarios šokių vakaronės. Jose gali ne tik pramokti šokių ar dainų, bet ir sutikti bendraminčių, patirti džiaugsmą būti ir veikti kartu, o ir kitų jauniems žmonėms svarbių emocijų.

Įdomu, kad ir pasaulio lietuviai buriasi į folkloro ansamblius, ta veikla padeda išsaugoti savąją tapatybę...

Tai išties įdomus fenomenas. Pastaraisiais metais šių ansamblių padaugėjo, net trylika jų dalyvaus Dainų šventėje. Norisi pasidžiaugti, kad užsienio lietuvių kultūrines iniciatyvas šiuo metu globoja mūsų centras, šią sritį kuruoja Jurga Gailiūtė. Skirtingose šalyse susibūrę ansambliai rimtai gilinasi į dainas, šokius, prašo ir nuotolinių pamokų, kartais pas juos siunčiame „mokytojus“ ar konsultantus. Pastebime, kad kai kurie užsienio folkloro kolektyvai kelia sau net aukštesnius tikslus, nuoširdžiau siekia suprasti tradicijas ir jas tęsti,

2009 m. Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės „Amžių sutartinė“ Folkloro diena. M. Vidzbelio nuotrauka

nei kai kurie Lietuvos kolektyvai. Tokia graži ir įdomi tendencija.

Dabar sparčiai populiarėja postfolkloro stilius, įvairiausios jo atmainos. Ar šie kolektyvai pakviesti į Dainų šventę?

Visada džiaugiamės pavykusiais jų projektais! Buvo minčių šventėje pristatyti ir postfolklorą, bet šiemet šios idėjos atsisakėme – juk kartu su Dainų šventės Folkloro diena rengiame ir tarptautinį festivalį ,,Baltica“, tad ir džiaugsmo, ir rūpesčių – dvigubai!

Šios dvi šventės jau ne pirmą kartą sutampa!

Taip buvo ir 2014 m. ,,Balticos“ festivalį paeiliui rengia lietuviai, latviai ir estai. Šiemet – mūsų eilė. Laukiame latvių, estų, graikų, slovakų, ukrainiečių, taip pat Indijos ir Maroko kolektyvų. Šiemet ,,Balticos“ tema – apeiga, tad ir iš svečių tikimės, kad jų pasirodymuose atsispindės apeiginiai veiksmai, papročiai, ritualai. Pirmasis festivalio koncertas – birželio 29 d., šeštadienį; sekmadienį ir pirmadienį festivalio svečiai kartu su lietuvių kolektyvais šurmuliuos Bernardinų sode, o antradienį, liepos 2 d., kartu su visa folkloro ansamblių gausybe dalyvaus Folkloro dienos vyksme.

Ar galėtum priminti, kaip keitėsi Dainų švenčių Folkloro diena? Ir ko tikėtis šiais metais?

Rengdamos 1990, 1994 ir 1998 m. Dainų švenčių, Folkloro dienas supratome, kad negali būti visiems bendro repertuaro, nes labai svarbu atskleisti regionų savitumą, unikalumą, mūsų krašto kultūros įvairovę. Tad šventės teritoriją – tuometinį Sereikiškių parką (Bernardinų sodą) ir Gedimino kalno papėdę – suvokėme lyg etnografinę Lietuvą, kurios skirtinguose „kiemuose“ skambėjo įvairių regionų muzika, skleidėsi papročiai, tradicijos. 2003 m. Dainų šventės programos pirmą kartą buvo susietos vienu pavadinimu – ,,Mes“, o Folkloro dieną pavadinome ,,Graži mūsų giminėlė“. Kvietėme šventės dalyvius parengti programas apie šeimą, bendruomenę ar etnines grupes (aukštaičių, žemaičių, dzūkų, suvalkiečių, mažlietuvių). Vėliau išsikėlėme ambicingesnius tikslus – skatinti šventės dalyvius pasigilinti ir į lietuvių mitologiją, prigimtinę pasaulėjautą. 2007-aisiais Dainų šventės tema buvo ,,Būties ratu“, o Folkloro dienos – ,,Sauliutė rateliu tekėjo“. Keliavome su saule nuo saulėtekio iki saulėlydžio. Pasitikome ją patekančią ant Stalo kalno (4.45 val.!), ir kartu išgyvenome nuostabią dieną... 2009-ųjų Dainų šventė ,,Amžių sutartinė“ buvo skirta Lietuvos tūkstantmečiui, o mes pasirinkome temą ,,Žemynėlė žiedkėlėlė“, skatinome

2009 m. Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės „Amžių sutartinė“ Folkloro diena. . M. Vidzbelio nuotrauka. Saugoma LNKC archyve

apmąstyti mūsų santykį su žeme, nes juk ji yra visa ko jungtis ir gyvavimo sąlyga. 2014-aisiais rinkomės laimės ir likimo temą. 2018-aisiais, kai su Tautinės giesmės akcentu „Vardan tos“ minėjome Lietuvos nepriklausomybės atgavimo šimtmetį, pasirinkome kalbėti apie žmogų: nuo mitinių milžinų, tautos herojų iki paprasto žmogaus, šeimos, bendruomenės nario. Juk žmonės kuria ir saugo Tėvynę. Man atrodo, kad minėtųjų temų pasirinkimas tikrai pasiteisino, džiaugiuosi dėl visų įvykusių švenčių!

Šiemet minime Dainų šventės šimtmetį, – vėl sukaktis, vėl reikėjo atrasti giją, kuri ją įprasmintų. Šios šventės pavadinimas – „Kad giria žaliuotų“, tad pasirodė prasminga Folkloro dieną remtis senąja pasaulėjauta, kurioje aiškiai išreikšta pagarba gyvybei, šventumas. Skatinome kiekvieną šventės dalyvį atrasti savo santykį su lietuviškąja pasaulio sakralumo samprata. Išsikėlėme nelengvą, tačiau įkvepiantį tikslą, dabar turime jį pasiekti!

Šiemet Folkloro dienos motto – *„Rasi rasoj rasi“ (šis posakis žinomas iš XVIII a. Jokūbo Brodovskio ir 1800 m. išleisto Kristijono Gotlybo Milkaus žodynų, taip savo apsakymą yra pavadinęs Kazys Saja). Kaip aiškintum jo prasmę?*

Rasos simbolis nepaprastai gražus, daugiaprasmis ir man labai artimas (ne vienus metus Lietuvos radijuje vedžiau šeštadieninę laidą „Ryto rasa krito“). Nors rasa išreiškia būties efemeriškumą, bet ji ir gyvybės pradas, maitinantis žemę ir augalus...

Folkloro dienos pavadinime užsimenama, kad joje apsilankęs, gali kažką atrasti?

Taip, jis susijęs tiek su žmonių kasdieniais, tiek ir su būtiškais atradimais, kuria jiems prielaidas, bet nesuteikia garantijų – gal rasi, gal nerasi... Kad ką nors aptiktum, turi ieškoti – atverti akis ir sielą, įsiklausyti, pajausti.

Pavyzdžiui, žemaičiams dounininkams rasi *reiškia ir „ar“, „gal“, tad ši frazė skamba lyg klausimas.*

Mintyse dėčiau tą įsivaizduojamą klaustuką, nes šią gražią, užkalbėjimą primenančią formulę suvokiu kaip sau patiems išsikeltą siekį sužinoti kažką naujo, kad ir apie tai, kaip išsaugoti žemę, gamtą, santarvę... Juk iš tiesų rasoje, jos lašeliuose atsispindi ir lūžta visas pasaulis: ir juoda, ir balta, ir saulės šviesa, gaivumas, tyrumas, ir grėsmė...

Neatskleisdama visų intriguojančių šios Folkloro dienos niuansų, gal bendrai nusakytum, kada, kur ir kaip ji vyks?

Folkloro diena – tarsi mini festivalis, sudarytas iš savarankiškų dalių ir vykstantis visą dieną. Šventė išsiplės – dalyviai ir žiūrovai šurmuliuos ne tik Bernardinų sode ir Gedimino kalno papėdėje, bet ir anapus Vilnios, taip pat Katedros aikštėje. Tai Vilniaus centras su istoriškai svarbiais taškais, Lietuvos širdis. Žmonės galės pasirinkti sau įdomiausius renginius, laisvai į šventę ateiti ir išeiti. Šiemet, kaip ir per 1990-ųjų Tautinį vakarą, išeisime ir į Gedimino prospektą – iki Vinco Kudirkos aikštės, į Pilies gatvę – iki Konstantino Sirvydo skvero, o Bernardinų sode ir Pilies papėdėje visą dieną klegės tautodailės, kulinarinio paveldo, žolininkų mugė. Beje, šventėje bus ir su vandeniniu rasos aspektu susijusių akcentų... Antradienis – darbo diena, tad šventės vyksmas prasidės vidurdienį: 12 valandą vyks visų šventės dalyvių subuvimas – išskirtinė visus sujungianti apeiga, išryškinanti simbolinius, šventės dalyvių iš savų kraštų susivežtus akcentus. Folkloro ansambliai bus sugrupuoti pagal jų parengtų programų tematiką – apie pasaulį, žemę, gamtą, augalus, žmonių gyvenimus ir kita. Ant Vilnios kranto įsikurs sutartinių giedotojos, vyks kitos programos. Vakare, 20 valandą, baigiamajame šventiniame koncerte Katedros aikštėje atskleisime svarbiausias mintis ir idėjas, dalyvių atrastas ir apmąstytas besirengiant šventei.

VIDA ŠATKAUSKIENĖ: “WE HAVE SET AN INSPIRING GOAL”

This year’s centennial Song Celebration, “May the Green Forest Grow,” will bring together 37,000 participants, including 340 folklore ensembles, which have been part of the Song Celebrations since 1990. In 1994, a separate Folklore Day was established. On this day, the Vilnius castle complex and the old town resonate with folk songs and instrumental music from morning until night, and there are also folk crafts fairs and other events. In a conversation with the organiser of this day’s program, Vida Šatkauskienė, deputy director of the Lithuanian National Culture Centre and ethnomusicologist, the history of the folklore movement and this year’s programme are briefly presented. The participants of the festival are invited to explore Lithuanian mythology, innate worldviews, and the Lithuanian concept of sacredness, expressed in the traditional worldview through respect for life. Previous years’ programs have covered themes such as family, community, the sun’s path across the sky, our relationship with the earth, and concepts of happiness and fate. The aim is to highlight the uniqueness and cultural diversity of Lithuania’s regions in the festival. The community of folklore enthusiasts and its development trends are also reviewed.

GRAŽINA KADŽYTĖ: JEI NE DAINŲ ŠVENTĖS IR FOLKLORO SĄJŪDIS – KĄ BŪTUME IŠDAINAVĘ?

Įvairiais laikais iš tolo darytose šimtmetį švenčiančios Dainų šventės nuotraukose gerai matyti tų laikų ženklai ir iš žmonių kūnų susidedančių raštų geometrija, bet pranyksta atskiri veidai ir likimai. Taip pat jie kartais dingsta, bandant dėlioti šventės istoriją iš programų, ideologinių ir biurokratinių dokumentų. Žvelgiant iš toli ir aukštai, mastelio dydis vieniems kelia pagarbią nuostabą, kitiems – pagundą patogiai užklijuoti viską paaiškinančią etiketę. Tokia perspektyva ištirpdo mažų žmogiškų dalykų įvairovę, o gal ir pačią gyvybę, todėl rūpėjo pabandyti pažvelgti iš žmogaus patirties perspektyvos. Apie Dainų šventę ir kitas patirtis, nuo kurių ji buvo neatskiriama, kalbėjomės su etnologe, žurnaliste, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos archyvo skyriaus mokslo darbuotoja GRAŽINA KADŽYTE. Etnokultūrinį judėjimą, kuriame ji dalyvavo sovietmečiu, politologės Ainės Ramonaitės ir jos kolegų tyrimai patvirtina buvus vienu iš upelių, srovenusių po sovietiniu fasadu ir išsiveržusių kuriant laisvą Lietuvą[1]. Kalbino Rasa Kalinauskaitė.

■ *Jaunystėje Jūsų mama su seserimi turėjo tada madingus dainų sąsiuvinius su Maironio tekstais, Vilniaus vadavimo dainomis, dingusius per sumaištį trėmimų metu, kai namai Butiškių kaimo (Utenos r.) Juškų vienkiemyje buvo likę tušti, be langų ir durų, kuriuos išsinešiojo „dori“ žmonės[2]. Dainos Jūsų gyvenime turbūt yra likimo dalykas?*

Dainos buvo dalis pasaulio, į kurį aš atėjau. Mano mama dainuodavo Sibire, ten aš ir gimiau, tremtyje ji mane atsinešė į gyvenimą. O kai sugrįžome į tėviškę, labai gražiai atsimenu mūsų prieblandos vakarus. Kaip buvo priprasta kaime, šviesos nedegam, ir kur nors susėdę, jei žiemą, tai ant pečiaus, šiltai, dainuojam... Dainuodavo mama, dar didesnė dainininkė ir giesmininkė buvo jos vyresnioji sesuo Valerija Juškaitė, mano krikšto motinėlė. Būtent pagal ją nusistovėjo tų mūsų vakarų repertuaras – ne senieji, gilieji folkloro klodai, kuriais dabar džiaugiuosi Lietuvių tautosakos archyve, bet jų jaunystės, pirmosios Lietuvos Respublikos laikų, romansai ir harmonizuotos liaudies dainos, vadinamoji vargonininko mokykla. Tų laikų jaunimui tiko Juozo Naujalio, Stasio Šimkaus, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, kitų kompozitorių nuo XX a. pradžios harmonizuotos dainos. Kartą, dar aname šimtmetyje, per Lietuvių kalbos ir literatūros instituto tautosakininkų ekspediciją Dapkūniškių kaime, Molėtų rajone, vienos močiutės paklausiau: „Jūs buvote tėvelio labai mylima dukra, tai gal ir visas jo dainas išmokote?“, o ji taip ramiai ir sako: „Vaikeliuk, tai kad anys buvo seni, ir jų dainos negražios. Mes, jauni, turėjom savas...“ Tada supratau, kodėl maniškiai rytų aukštaičiai taip sumodernėjo.

Kai atėjau dirbti į Lietuvių literatūros ir tautosakos institutą, paėmiau peržiūrėti „Lietuvių liaudies dainyno“ pirmuosius tomus. Žiūrinėju geografines, pateikėjų, rinkėjų rodykles ir IX tome randu rekrūtų dainą, mano bendraklasės Vandos Andrašytės 1969 m. užrašytą iš 74 m. kaimynės Marijonos Gladutienės. Mūsų lituanistė Vanda Kuliešienė užduodavo tokius namų darbus: prirašyti sąsiuvinėlį savo namų ar kaimo tautosakos. Matau, kad Vanda užrašiusi tikrai seną dainą iš senolės, sugrįžusios iš Čiornos Padinos kaimo, kur gyveno ištremtos 1863 m. sukilėlių šeimos[3]. O aš ką? Tik capt, pasižiūrėjau, koks rankraščio numeris, nulekiu į archyvą – tikrai sudėtas mūsų klasės užrašytų dainų rinkinukas. O mano pačios, iš namų – tokios naujesnės... Ir vėliau pastebėdavau, kad gimusiems XX a. pirmoje pusėje žmonėms jau buvo įaugusios tos kompozitorių harmonizuotos dainos, būtent chorams pritaikytos.

Buvo labai įdomu, kai į rankas pakliuvo prieškarinės Dainų šventės knygelė. Dar mažiukė

1 *Sąjūdžio ištakų beieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Mokslinės redaktorės Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė. Vilnius: Baltos lankos, 2011; *Nematoma sovietmečio visuomenė*. Mokslinė redaktorė Ainė Ramonaitė. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2015.

2 Gražina Kadžytė. Sulaukėjusios obelys. *Aš išdainavau visas daineles. Pasakojimai apie liaudies dainininkus*. Sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, t. 3, p. 179–197.

3 Čiorna Padina, Čiornaja Padina (rus. *Чёрная Падина*) – Rusijos Saratovo srities Jeršovo rajono kaimas, kurį kazachų stepėje įkūrė iš įvairių Lietuvos vietų (daugiausia Utenos, Užpalių, Dusetų, mažiau Baisogalos, Švenčionių, Vilkaviškio apylinkių) ištremtos ir etapu atvarytos 1863–1864 m. sukilimo dalyvių šeimos. Pagal „Visuotinę lietuvių enciklopediją“.

Svėdasų bažnyčios choras ir kanklininkų ansamblis su vadovu vargonininku Petru Vinkšneliu Anykščiuose.
1935-07-07. Nežinomas fotografas. Saugoma A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialiniame muziejuje

viešėjau pas Pušalote kunigavusį dėdę Steponą Galvydį[4], kurio šeimininkė buvo jo vyriausioji sesuo, mano teta Marijona Galvydytė[5]. Pas juos suradau, regis, 1928 m. Dainų šventei išleistą knygutę, kur buvo surašyti visi dalyvavę chorai, dauguma – bažnytinių, o Svėdasų bažnyčios chore giedojo ir teta Marijona. Ten radau visų choristų vardus ir pavardes. Atsimenu atpažinimo džiaugsmą: o, taigi Dainų šventėje dainavo mano teta!

Esate rašiusi, kad vaikystėje, tais prieblandos vakarais, Jums labai patiko daina apie dulkėtą traukinį, toli nukeliavusį, bet tik vėliau sužinojote, kur jis keliavo ir apie ką ta daina: „Beje, keli jos posmeliai irgi buvo nuslėpti. Čia, Lietuvoje, dainuoti buvo sunkiau negu Sibire. Deja, deja, namų sienos čia girdėjo, suprato ir... Sibire, sako, mažiau užkliūdavo, ką dainuoji.“[6] Su mama dainuodama dar nežinojote, kad dalis dainų draudžiamos, bet perėmėte žinojimą apie nepriklausomą Lietuvą, jos tradiciją...

Man tai svarbu. Beje, dėdė Adolfas, vienas iš mamos brolių, tarnavo Lietuvos kariuomenėje, Kauno įguloje. Jis yra pasakojęs, kaip sekmadieniais karių rikiuotės žygiuodavo Laisvės alėja į Kauno Arkangelo Mykolo (Įgulos) bažnyčią: pakeliui turėdavo dainuoti, o bažnyčioje – giedoti. Jeigu prastai sudainuodavo, gaudavo nuobaudų, jei gerai – paskatinimų. Kai vedžiau LRT radijo laidą „Aukštaičių deimančiukai“ ir viktoriną „Ot tai tau“, prašydavau, kad klausytojai Lietuvių tautosakos archyvui dovanotų savo šeimose išsaugotų dainų sąsiuvinių, atminimų albumėlių. Atsiliepė ir tokių, kurie atnešė Lietuvos kariuomenėje tarnavusių savo tėvų sąsiuvinius. Labai įdomūs: verti iš vienos pusės – užrašai apie karininkų ir kareivių teises, artilerijos šaudymo metodiką, žodžiu, karo mokslai, iš antros pusės – vienų nuo kitų persirašytos dainos. Vyrai iš karo tarnybos parsiveždavo naujų dainų ir išmokydavo savo giminaičius, bičiulius ...

4 Steponas Galvydis (1916–1999), 1941 m. sausio 26 d. pusiau slapta įšventintas kunigu, tarnavo Vabalninke, Biržuose, Smilgiuose, Ramygaloje, Rageliuose, Pušalote, o 1964 m. paskirtas į nuošalią Traupio parapiją Anykščių rajone ten klebonavo iki mirties. Nacių okupacijos metais Vabalninke kartu su klebonu Matu Kirliu jis pakrikštijo 70 žydų ir išdavė jiems naujus dokumentus (taip išgelbėjo Feigę Jofaitę, po Antrojo pasaulinio karo gyvenusią Utenoje), padėjo ir čigonams. Sovietmečiu S. Galvydis patyrė represinių struktūrų persekiojimą, bet drąsiai katechizavo vaikus, stiprino katalikų bažnyčios ryšį su tikinčiaisiais. Žinomas ir kaip literatas, pasirašinėjęs Metraštininko, kitais slapyvardžiais (Pasaulio anykštėnų bendrijos Anykštėnų biografijų žinynas, prieiga <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=100>).

5 Marija Galvydytė (1907–1993).

6 Gražina Kadžytė. Sulaukėjusios obelys, *op. cit.*, p. 185–186.

„Oi, ko nusižvengei, juodbėras žirgeli“ ir kitas Vilniaus vadavimo dainas dainuodavome vienkiemyje. Žinojau, kad „Palinko liepa šalia kelio“ – partizanų daina, ir kartą, būdama jau studentė, mamos paklausiau: „Ar galvojote, kas bus, jei dainuojant užeis kokie tikrintojai – kaip tada?“ „Pabaigtume „laisva tarybų Lietuva“, – atsakė. Kitaip tariant, apgautume. Dar atsimenu tokį dalyką iš tėtuko tėviškės. Jis kilęs iš Ėriškių Panevėžio rajone kur buvo anais laikais garsus pavyzdinis kolūkis. Kai pasibaigdavo javapjūtė, pabaigtuvėms mechaninių dirbtuvių angare būdavo statomi ilgiausi stalai, nukrauti vaišėmis, o ką pasivaišinę vyrai dainuodavo? „Vėjas ūžia, propeleriai kaukia, / Eskadrilė pakyla aukštai...“ Taigi atpažįstame: „Aš nuskrisiu toli už Uralo, / Kur gyvena močiutė sena, / Ir aprėšiu staigią mirties kilpą, / Lai pamato ir mano mylima.“ Lietuvos kariuomenės dainas traukdavo. Arba: „Neliūdėk, mamyte, kad prie Kūčių stalo / Šiemet viena vieta pasiliks tuščia...“ Vėlgi atpažįstame Lietuvos partizanų dainą, o aplink mes, vaikai, sukiojomės, tada gi nerengdavo, kaip dabar, atskirų švenčių vaikams.

Beje, tarpukario Lietuvoje savitais Dainų švenčių palydovais tapę anuomet labai madingi festivaliai ant piliakalnių tęsėsi ir iki mūsų kartos laiko. Tik vėliau buvo uždrausta „numindžioti“ istorijos ir archeologijos paminklus, po to ir viešiems vakarėliams jau prireikė gauti vietos valdininkų leidimus. Ant Lygamiškio piliakalnio prie mūsų Užpalių vykusius vietinius festivalius irgi atsimenu iš vaikystės: chorai, kapelos, šokėjai rodydavo, ką ruošia būsimai Dainų šventei, kartu vykdavo žaidimai, šokiai, įsikurdavo kioskeliai, o šalia jų – ant žolės susėdę giminaičių, bičiulių pulkeliai vaišinosi, bendravo, atitardavo tam, kas vyko scenoje. Na, scenos ir mikrofonų tada nebūta – tik pasirodymams paruoštas plotas, bet girdėti buvo gerai.

Ar teko dalyvauti tais laikais vykusiose Dainų šventėse, ką apie jas atsimenate?

Mūsų mokykloje buvo ir mažiukų, ir vyresniųjų chorai. Mažųjų chore dar teko dainuoti, bet į didesniųjų manęs nepriėmė. Jauna naujoji mokytoja, atėjusi į klasę atsirinkti choristų, liepė patiems padainuoti, ką mokame. Nežinau, kodėl pasirinkau „Kijevo valsą“[7], tada mokėjome daug „broliškų respublikų“ dainų, išverstų į lietuvių kalbą. Jo melodika sudėtinga – balsą reikia „aukštai iškelti“. O maniškis – daugiau link alto. Mama prisimindavo, kaip vaikystėje, būdavo, atsistoju kur ant kupstelio ir traukiu: „Bestovėdams sušalau, / Lietui lyjant sušlapau, / Aš į savo mergužėlę / Išsišiepęs žiūrėjau...“ Aišku, balsas užlūžo, ir mokytoja nurašė mane kaip netinkančią chorui. Paauglystėje tai buvo nemenka trauma: nuo tada aš – mokyklos vokalinio ansamblio konferansjė, tekstų kūrėja, o penki bernai – muzikantai ir dainininkai.

Vilnius, kur vykdavo Dainų šventės, mums iš mokyklos buvo tolokai. Kuomet ir kaimuose pradėjo rastis televizoriai, tai jau visada žiūrėdavome[8]. Ypač, jei dalyvaudavo kas nors iš mūsų krašto. Atrankos būdavo griežtos: reikalauta tobulai išmokti repertuarą, būti pasiekus tam tikrą lygį. Prieš didžiąją šventę vykdavo rajoninės. Utenoje dainuota užmiesčio parke, prie Kauno plento. Tokių eitynių, kaip Vilniuje, nebūdavo, nes ta vieta buvo tolokai, miške. Estrada – kukli, bet vis tiek estrada, sukaltas ištisas amfiteatras suolų žiūrovams, pristatyta ledų vežimėlių, gazuoto vandens automatų, limonado kioskelių... Visi lėkdavome: kas dainuoja moksleivių chore – dainuoti, jei ne, tai bent pasižiūrėti, pasiklausyti, pasmalžiauti...

Savo balsą atgavau jau įstojusi į Vilniaus universitetą, kai, pabandžiusi teatrą ir kitas meno veiklas, suradau labiausiai prie širdies limpantį kraštotyros klubą „Ramuva“[9]. Beje, kaip tada, taip ir dabar tikrieji ramuviečiai savo sambūrį vadiname Vilniaus universiteto kraštotyros ramuva. Buvo įprasta, kad rugsėjį *fuksus* aplanko aukštesnių kursų kolegos ir pakviečia: „Šįvakar dainuosim, tu kokiu balsu dainuoji? Ogi ateik, pasižiūrėsim!“ Atėjusi pamačiau, kaip lengvai šviesaus atminimo ramuvos kūrėjas Jonas Trinkūnas veda dainas – ir įsidrąsinau pritarti. Pirmąjį studentišką rudenį vis svečiuodavomės pas ramuviškius – kas nors tėviškėje, būdavo, kolūkio salėje surengia vakarėlį su vietos žmonėmis. Kartą nuvažiavę pas Valių

7 1950 m. ukrainiečių kompozitoriaus Platono Maiborodos (1918–1989) ir poeto Andrejaus Malyško (1912–1970) sukurta daina.

8 Reguliarios televizijos programos Lietuvoje pradėtos transliuoti 1957 m., o 1961 m. Šiauliuose įkurta pirmoji Lietuvoje televizorių gamykla, kurioje po poros metų pagamintas pirmasis televizorius (Lietuviško televizoriaus istorija. Kaip savamoksliai nušluostė visiems nosis. *www.lrytas.lt*, 2017-09-19, prieiga <https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2017/09/19/news/kaip-savamoksliai-aplenke-pirmojo-televizoriaus-gamintojus-2600128>).

9 Etnologo Jono Trinkūno (1939–2014) iniciatyva 1970 m. įsikūręs Vilniaus universiteto kraštotyrininkų klubas „Ramuva“ oficialiai veikė iki 1997 m. (svetainė: <https://www.ramuva.lt/>).

Žalkauską[10] apsižiūrėjome, jog nėra nė vienos vyresnių kursų merginos, kuri galėtų vesti dainas. Jis man ir sako: „Tu vesi. Dainuojam „Devyni metai, ne viena diena“... Na, gerai. Iš to jaudulio vėl kad užkėliau aukštai – ir jie negalėjo paimti, ir man balso pritrūko. Sustojau, visi draugiškai nusijuokėm: na, pradedam iš naujo! Pradėjau ir nuo tada susigrąžinau balsą. Mūsų ramuvoje buvo labai gera, visada ir visiems sakydavom: esame ne scenos žmonės ir ateiname ne koncertuoti, o kartu pasidainuoti. Taip ir pasirinkau tokį kelią – nesceninį.

Pirmame kurse, tiesa, buvo pagavęs dirigentas Juozas Vanagas, „Aido“ chorų kūrėjas[11]. Jis gi iš mano krašto, prieš karą baigęs Užpalių progimnaziją. Atvažiavęs į susitikimus mokykloje, įsidėmėdavo mokinius, o vėliau pagavęs kur nors Vilniuje klausdavo: „Kodėl neateini į chorą? Ateik tada ir tada.“ Kaip nepaklausysi?! Nuėjau į „Aido“ moterų chorą. O kokios tada buvo chorisčių suknelės! Paprastiems kolūkių, gamyklų chorams apdarus siūdavo vietos meistrai, o aukšto lygio vardiniams meno kolektyvams – Vilniaus modelių namai[12]. „Eglės“ choristės buvo tikros žalčių karalienės: sidabro raštais žibantys apdarai, karūnos ant galvų. „Aido“ chorisčių suknelės irgi buvo sidabrinių tulpių raštų. Kai kuri nors iš choro merginų tekėdavo, kitos, kviestos į pamerges, vadovo prašydavo, kad per vestuves leistų apsirengti tais apdarais. Santuokų rūmuose įspūdingai išsiskirdavo iš kitų vestuvininkų.

Tąkart „Aidas“ ruošėsi 1975 m. Dainų šventei. Prieš tai vyko regioninė šventė Šiauliuose, kurios metu važiavome koncertuoti ir į aplinkinius rajonus. Labiausiai įsiminė koncertas Pakruojo miesto salėje. Nors scena nemaža, bet mūsų buvo tiek daug, kad pirmos eilės altai atsidūrėme prie pat scenos krašto. Dainavome A. Vanago mylimiausią „Skrisk, svajone“ (vergų choras iš operos „Nabukas“), kitas dainas. Ir pagaliau – „Lietuva brangi“. Staiga matome – visa salė stojasi... Toks šiurpulys nubėgo: kad tik gerai padainuotume! Vis dėlto Dainų šventėje, kuriai ruošėmės, taip ir nedalyvavau. Neištvėriau repeticijų drausmės ir pabėgau. Buvau jau tik žiūrovė.

Kodėl neištvėrėte?

Labiausiai trikdė muštras: „Sustot, perdainuot! Dabar tu padainuok savo partiją, girdžiu, kad tavo balse kažkas ne taip...“ O man viduje iš karto: „Na jau ne, dainuosiu, kaip man geriau išeina...“ Neperžengiau to drausmės barjero. Be to, repeticijos nederėjo su mano judriu gyvenimo būdu, kraštotyros išvykomis.

Jau turėjote alternatyvą, kurią kūrė J. Trinkūno suburtas žmonių ratas...

Taip, tai buvo puiki alternatyva. Tuo metu kūrėsi folkloro ansambliai, jau buvo „Ratilio“, „Sadauja“[13]. Folkloristai buvo tarsi gretutinėje erdvėje. Dainų šventės gyvavo sau, o mes turėjome nuo 1973 m. vykstantį folkloro festivalį „Skamba skamba kankliai“ ir vėlesnį, nuo 1987 m. šviesaus atminimo Zitos Kelmickaitės iniciatyva Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje pramečiuojamą festivalį „Baltica“. Jiems ir skirdavome visą rūpestį.

Suprantama, matydavau ir Dainų šventes. Jose vis dairydavomės kraštiečių. Būdavo, nusėdam visus Tauro kalno šlaitus, nuo kurių geriausiai matėsi eisena, sulaukę saviškių vieni kitiems pavaliuojam, pamojuojam. Delegaciją vesdavo rajono vadovai, dirigentai, paskui juos ėjo chorai – daug pažįstamų. Žiūrėk, kas nors iš žiūrovų – tik šmurkšt nuo skardžio ir, greta saviškių, įsimaišęs į eiseną nukeliauja iki pat Vingio parko estrados, 1960 m. pastatytos specialiai Dainų šventėms. Beje, dailininkė Aldona Tamonytė, tekstilės specialistė, kas vasarą organizuojanti įdomias „Skiautinių dienas Smėlynėje“, yra pasakojusi, kaip toje statyboje dirbęs tėtis, inžinierius Paulius Tamonis pasiėmė ją, dar visai mažiukę, kartu su savimi, o ji užsikabarojo į patį estrados viršų – vyrams buvo bėdos nukelti, kad nenukristų... Kas esame iš to laiko, švenčių istorijoje surandame savus dėmenis.

1990 m. paskelbus nepriklausomybę įvyko pirmoji laisva Dainų šventė. Taip sutapo, kad tais metais planuota ir „Baltica“, bet Sovietų

10 Fizikas dr. Valerijonas Žalkauskas.

11 Dirigentas Juozas Vanagas (1925–2017) Vilniuje 1955 m. subūrė vyrų chorą, 1964 m. pavadintą „Aidas“, o 1958 m. – moterų chorą, taip pat pavadintą 1963 m. Buvo 1963, 1967, 1973, 1975 ir 1978 metų Lietuvos dainų švenčių dirigentas. 1990 m. įkūrė Lietuvos kariuomenės vyrų chorą. Pagal „Visuotinę lietuvių enciklopediją“.

12 1954 m. įkurti Vilniaus modelių namai, Maskvos ir Leningrado pavyzdžiu turėję veikti kaip sovietinį elitą aptarnaujanti eksperimentinė siuvykla, kūrė, populiarino unikalius ir pramoninei gamybai skirtus drabužių bei avalynės modelius ir rengė jų pristatymus. Pagal „Visuotinę lietuvių enciklopediją“ ir straipsnį „Lietuviškos mados priešistorė. Vilniaus modelių namai“, prieiga <https://moduslituanicus.wordpress.com/2012/11/28/lietuviskos-mados-priesistore-vilniaus-modeliu-namai/>.

13 Vilniaus universiteto folkloro ansamblis „Ratilio“ susibūrė 1968 m., „Sadauja“ – 1971 m.

Sąjungai pradėjus ekonominę blokadą, dalyviams iš užsienio neleido įvažiuoti į Lietuvą, ir „Baltica“ neįvyko[14]. Čia mes ir atėjome į Dainų šventę – folkloro ansambliai susitelkė ją sustiprinti. Žmonės suvažiavo ir dainavo sudėtingiausiomis sąlygomis, jokios ištaigos nereikalaudami, su savais miegmaišiais ir čiužiniais – kad tik stogą virš galvos gavus. O kas dainavo ano meto barikadose? Iš visur suvažiavę, visi, tačiau dainas vesdavo dažniausiai folkloro ansambliai. Tada ir senolių *kantičkas* (giesmynus) atsivertę jaunesnieji mokėsi giedoti, nes labai reikėjo maldos. Teko matyti prie LRT: duota komanda – eiti sklaidyti minios, bet čia moteriškė atsiklaupia ir balsu meldžiasi, gieda... Ir kareiviai sustoja – apstulbę, sutrikę. Visa tai buvo. 1990 m. dalyvavome Tautiniame vakare, kuris papildė įprastą Dainų šventės struktūrą, o vėliau išaugo į Folkloro dieną.

Labai gražus atsiminimas iš 1994 m. Dainų šventės: kai jau nebebuvo blokados, suvažiavo daugybė užsienio lietuvių – iš Amerikos, Australijos, iš kitur... Mano vaikystės vyresnioji karta dar buvo išsaugojusi tautinius kostiumus. Nuotakos ir pamergės, gimusios prieškaryje, per vestuves jais pasipuošdavo. XX a. 7-ame dešimtmetyje tas paprotys ėmė nykti, o kai mes pačios pradėjome eiti į pamerges, suknelės buvo tai trumpos, tai ilgos, tai žydros, tai gėlėtos – proginiai, bet jau ne tautiniai drabužiai. Iš Amerikos giminių kam nors atsiųstose nuotraukose matydavome: jei teka už lietuvio, tai ir nuotaka, ir pamergės – tautiniais kostiumais. Tik jie buvo kitokie – melsvo pagrindo, sukurti Tamošaičių[15]. Sulėkėme, atsimenu, į generalinę Šokių dienos repeticiją Žalgirio stadione: oi, kokie tie kostiumai gražūs!

Toje šventėje jau buvo Folkloro diena. Sukirbėjo širdy šioks toks populiukas, kai susitikau savo tėviškėnus, pačioje Nepriklausomybės pradžioje Astos Motuzienės suburtą Užpalių kanklininkų ansamblį „Pasagėlė“, kankliavusį Juozo Lašo autorinėmis kanklėmis. Su tuo meistru iš gretimos Svėdasų parapijos, Savičiūnų kaimo, mezgėsi graži ilgalaikė draugystė. „Pasagėlė“ pretendavo į Folkloro dieną, bet nepateko, nes kanklių modelis – ne folklorinis, veiksmas – ne folklorinis. Neįsiterpė nė į Ansamblių vakarą, kur kanklės daug didesnės ir veiksmas visai kitoks. Tokie įdomūs kankliuotojai, unikalaus meistro J. Lašo gerbėjai, bet kaip našlaičiai – niekur nepritampa... Vis dėlto Dainų šventės rengėjai geranoriškai surado išeitį: pasodino juos ties taku į Gedimino pilies kalną. Ten ir suradau – kankliuoja, susėdę ant senovės griuvėsių... Apgailėjome, kad ne kitur, bet gražu ir čia. O 1995 m. atsitiko įsimintinas dalykas – iš JAV sugrįžo kanklių karalienė Ona Mikulskienė, mūsų nuostabioji močiutė, kuri čia, Lietuvoje, dar gerokai pagyveno – sulaukė šimto trejų metų. Prisimenu, kaip ji nustebo: „Kaip?! Dainų šventėje neturite jungtinio kanklių koncerto?! Na ne, pas mus Amerikoje taip negalėtų būti!“ Išeivijoje ji pusę amžiaus vadovavo savo vyro, kompozitoriaus Alfonso Mikulskio suburto Čiurlionio ansamblio kanklių orkestrui[16]. Kanklių koncerto idėją palaikė daugelio Dainų švenčių organizatorius bei dirigentas, taip pat mūsų kraštietis, vyžuoniškis prof. Algirdas Vyžintas, kuriam šiemet sukanka 95-eri. Daug nuveikė Lietuvos muzikos akademijos profesorė, kanklininkė Lina Naikelienė – ir 1998 m. Vilniaus universiteto Petro Skargos kieme įvyko Kanklių vakaras. Vėliau jį perkėlė į Šv. Jonų bažnyčią, nes kanklių skambėjimui reikia

14 1990 m. „Liaudies kultūros“ 3-iajame numeryje apie tai rašyta: „Baltica“ primena ledkalnio viršūnę. Bene dvidešimt metų visaip slopinta opozicinė folkloro gerbėjų srovė iškilo tik politiniam klimatui atšilus. Pirmoji „Baltica“ buvo surengta 1987 m. Vilniuje. Pamečiui apkeliavo Latvijos ir Estijos sostines. Šiemet Kaune – ketvirtoji „Baltica“. Festivalio idėja – autentiškas folkloras. Beje, tiek autentiško folkloro kolektyvų, tiek jų festivalių pasaulyje nedaug. Į Kauną žadėjo atvykti baskų folkloro grupė iš Ispanijos, airių, karelų, lapių kolektyvai, lietuvių grupės iš Čikagos ir Bostono, folkloro puoselėtojai iš Norvegijos, Švedijos, Vengrijos, Prancūzijos ir kt. Viena festivalio diena – išvykoms. Mažiesiems festivaliams rengėsi Panevėžys, Kėdainiai, Kelmė, Alytus, Druskininkai, Jurbarkas ir kiti miestai. Vakaras Rumšiškėse – baltų ugnies apeigai, baltų ir kitų tautų atstovų, puoselėjančių savo etninius pradus, vienybei stiprinti. Rengiant šį numerį, didelių abejonių kėlė politinė situacija. Ar šie renginiai įvyks taip, kaip planuota? Ar atvažiuos į juos kviesti ir laukiami svečiai? Šito nežinojome. Bet dėl saviškių neabejojome nė akimirkos. Jei tik būsime gyvi ir sveiki – ir šventė, ir festivalis bus!“

15 Sutuoktiniai Anastazija Mažeikaitė-Tamošaitienė (1910–1991) ir Antanas Tamošaitis (1906–2005), 1944 m. pasitraukę iš Lietuvos ir ilgą laiką gyvenę Kanadoje – vieninteliai profesionalūs nepriklausomos tarpukario Lietuvos tekstilininkai, rinkę ir propagavę tautodailę. A. Tamošaičio kilimai ir A. Tamošaitienės sukurti tautiniai drabužiai įvertinti aukščiausiais apdovanojimais pasaulinėse parodose Paryžiuje (1937) ir Niujorke (1939), tarptautinėje amatų parodoje Berlyne (1938). Pagal Vilniaus dailės akademijos informaciją, prieiga <https://www.vda.lt/galerija-zidinys>.

16 Dirigentas, kompozitorius, violončelininkas, pedagogas, visuomenės veikėjas, poetas, publicistas Alfonsas Mikulskis (1909–1983) Čiurlionio ansamblį subūrė 1940 m. savo įkurtą Vilniaus šaulių vyrų chorą sujungęs su žmonos Onos Mikulskienės (1905–2008) vadovaujamu kanklininkų orkestru. 1944 m. pasitraukęs iš Lietuvos, jis atkūrė ansamblį Vienoje, o 1949 m. persikėlė su juo į Klivlandą, kur vadovavo ansambliui iki savo mirties. Pagal „Visuotinę lietuvių enciklopediją“.

Lietuvos paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos kompleksinės ekspedicijos Rusnėje dalyviai.
Priekyje iš kairės: Gražina Kadžytė, Birutė Žindžiūtė, Jonas Mardosa, Bronė Stundžienė, Dalia Survilaitė. 1980 m. liepa.
Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje (GRD 125505/2)

daugiau pridengimo, kad būtų kuo mažiau pašalinių triukšmų, lietus nesudrėkintų brangių instrumentų. Su užpalėnų „Pasagėle“ O. Mikulskienė ypač susidraugavo – kai tik galėdavo, atvykdavo į Užpaliuose rengiamas stovyklas „Skambantys kankleliai“, kur suvažiuodavo kanklininkai iš visos Lietuvos. Ten būdavo meistriškumo dirbtuvės, užpildančios tarpinius metus ruošiantis Dainų šventei. Teko ir man kartu pabūti – kaip nepadraugausi savame krašte.

Mūsų Folkloro diena nuo 1990-ųjų labai išsiskleidė. 2014 m. Bernardinų sode įkūrėme „Išminčių krikštasuolę“ – iki pat vakarinio didžiojo koncerto žmonės čia vieni po kitų užsukdavo pasiklausyti įdomių pokalbių apie tautosaką, folkloro ansamblių pasakorių repertuaro, dalyvauti pasakų apie laimę konkurse. 2018 m., minint Lietuvos valstybės šimtmetį, norėjome priminti svarbiausius mūsų dainų paveldo sergėtojus – iš Lietuvių tautosakos archyvo fototekos surinkome geriausių tautosakos pateikėjų, rinkėjų, tyrėjų nuotraukas, rodytas didžiojo koncerto scenos ekrane. Konsultavome ansamblius: vieni dainavo Lietuvos partizanų dainas, kiti – valstybės kūrimąsi bei kitus Lietuvos istorijos laikotarpius atspindinčias. Dainų šventės per mūsų dabartinės nepriklausomybės metus išsiskleidė taip, kad galėtų vadintis Tautos paveldo šventėmis, nes aprėpia viską nuo dainų, ansamblių ir folkloro iki mėgėjų teatrų spektaklių, tautodailės parodų, amatų dirbtuvių ir t. t. Na, bet dainos – raktas, kuriuo buvo atrakintos netgi UNESCO pasaulinio paveldo registro durys.

Galvojant apie šimto metų istorijos atkarpą, tenka atsigręžti ir į nelemtą lūžį – Lietuvos okupaciją ir 1946 m. Dainų šventę, apie kurią rašė filosofai Nerija Putinaitė ir Vytautas Rubavičius, istorikas Vladas Sirutavičius[17] *ir kiti. Kai palygini tos šventės programą su prieškarinėmis, pamatai, kad nebėra bažnytinių, šaulių, pavasarininkų ir kitų tarpukario Lietuvos piliečių organizacijų, žydų ir Klaipėdos krašto lietuvininkų chorų. Nebebuvo daugybės per nacių ir sovietų okupacijas nužudytų, ištremtų, pabėgusių žmonių, vyko partizaninis karas, ir tuo pat metu – Dainų šventė su Stalino ir kitų portretais. Vieni sako, kad prieškarinė tradicija*

17 Nerija Putinaitė. Skambantis molis: dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2019; Vytautas Rubavičius. Lietuvybė sovietmečiu: kultūrinis priešinimasis tarybinimui. *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. 2016, t. 4, Nr. 2, prieiga <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2016~1510998030880/J.04~2016~1510998030880.pdf>; Vladas Sirutavičius. *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas. Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje 1944–1956 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.

okupacijos metais nutrūko, šventės buvo paverstos sovietų ideologijos ramsčiu, kiti – kad sovietmečiu jos teikė galimybę režimo sąlygomis išsaugoti lietuviškumą. Ar bandėte suprasti, kas tuo metu vyko, ar galvojote apie 1946 m. ir vėlesnes šventes?

Taip, ir galvoji, žmogus, ir turi dar galvoti. Kai nesi pergyvenęs, patyręs to laiko, suvokti labai sudėtinga. Jau per karą susidarė ilgokas tarpas be švenčių. 1946 m. vieniems teko Sibiras – tremtys ir lageriai, kitiems – „dievo paukštelių“, emigrantų dalia. Tačiau visur, visada, visiems lietuviams dainos buvo ypatingai svarbios. Kiek užrašyta tremtinių atsiminimų, kuriuose liudijama: išvežė staiga, nežinojome, ką sugriebti, ir aš kažkodėl įsimečiau savo tautinį kostiumą... tą, su kuriuo koncertuodavau. Kažkodėl pasiėmiau kankles... Devyniolikmetė Gražina Ručytė, kai jos atėjo suimti, pasiėmė ir iki pat Baikalo ežero Olchono salos tempėsi su savimi akordeoną... Ne ji viena. Ne veltui sakoma, kad daina širdį ramina, darbe padeda. Tremtyje tai tikrai buvo širdies suraminimas. Kitas dalykas – dainos dalinosi likimais su žmonėmis. Buvo sušaudytos dainos. Nutrūkusios dainos. Nutildytos dainos. Kone dešimtmetį, kuomet pasauliui karas jau buvo pasibaigęs, bet Lietuvoje tebesitęsė, atrodė tiesiog nepadoru, netinkama rengti vakarones, šokius, kai čia pat miškuose vyrai šąla žeminėse, kovoja su pavergėjais, žūsta. Kai kur net nelikdavo su kuo šokti... Tada ir dainos nutyla, o jei žmogus, kaip rašė poetas Vladas Braziūnas, išgėręs įsidrąsindavo: „Šikt ant žirnių, šikt ant pupų, šikt ant Stalino stribukų...“ – blaivesni jį tuojau nutildydavo. Kas skambėjo laisvai, buvo užgniaužta. Likusieji Lietuvoje suprato, kiek mažai mūsų čia liko ir kad galbūt tokia yra čia esančiųjų misija: kaip nors, žūtbūt išsilaikyti šitame žemės lopinėlyje.

Atsimenu, kaip tais mūsų prieblandos vakarais mama tarp kita ko šnekėdavosi su vyresniąja seserimi. Mama su broliais buvo ištremta į Sibirą, o sesuo tremties išvengė: buvo išvažiavusi į Vilnių aplankyti tetos Onos Juškaitės, kuri su kitomis senutėmis zitietėmis[18] gyveno prie Šv. Mikalojaus bažnyčios sudėtinėmis lėšomis pirktame name, tokiame bendrabutyje senatvei. Kai teta Valerija sugrįžo iš Vilniaus, namai jau buvo tušti, išplėšti... Teko slapstytis, eiti per žmones, ieškoti, kur prisiglausti. Mums parkeliavus iš Sibiro, jiedvi su mama taip ir svarstydavo: kur buvo sunkiau? Ar tremtyje, ar čia? Baisiausi buvę 1940–1941 m. trėmimai. Mamą ištrėmė po karo, 1948 m., kai

VU kraštotyrininkų ramuvos ekspedicijos vakaras (kalbininkų) Ylakiuose. Priekyje sėdi: Alė Grumbinaitė, Aistė Pranaitytė, Almantas Pocevičius, Jolanta Rimašauskaitė. Ant rąstų: Dainė Pranaitytė, Viktorija Andrejevaitė, Gražina Kadžytė. 1986 m. rugpjūčio 9 d. Saugoma LNM (GRD 125505/7)

buvo praėję daug trėmimo bangų, tada ir tremties vietose žmonės jau šiek tiek kitaip žiūrėjo į atitremtuosius. Ji pasakojo, kaip Sibire susiėję lietuviai darydavo namų altorėlius, susirinkdavo giedoti gegužines *mojavas* ir birželines pamaldas, kalbėti rožančių spalio mėnesį, padainuoti. Dainuodavo ir viešai, tarkim, pakeliui į darbą, poilsio valandėlėmis. Juokdavosi, kad prižiūrėtojai negalėjo suprasti, kas dainuojama. Dainuodavo ir partizanų dainas, kurias gaudavo laiškuose iš Lietuvos. Įstrigo šviesaus atminimo aktorės Aldonos Vederaitės, buvusios Utenos gimnazistės, kuri, likus vos vienam abitūros egzaminui, su mama ir seserimi buvo ištremtos į Altajaus kraštą, pasakojimas. Per kažkokį susirinkimą senutė tremtinė atsistojo ir užvedė: „Lietuva, Tėvyne mūsų...“ Visi atsistojo giedoti, o komisarai prišokę šaukti: „Ką jūs giedat!?“ Aldutė tik strykt į priekį: „Eto pesnia pro velikuju otečestvenuju voinu, tolko na litovskom jazyke.“ „A, ladno.“[19] Tokie prisiminimai, toks laikas.

18 1906–1940 m. veikusios Lietuvių katalikių tarnaičių šv. Zitos draugijos narės.

19 „Tai daina apie didįjį tėvynės karą, tik lietuvių kalba.“ „A, gerai.“ (Rus.)

Lietuviai tremtyje dainuoja, susirenka, rengia vakarus. Perkeltųjų asmenų stovyklose, iš jų iškeliaudami, emigracijoje – dainuoja. Manau, buvo susizgribta, jog reikia kažką daryti ir čia, Lietuvoje. Suprantama, valdžia davė nurodymus. Ir, matyt, nebuvo lengva paskirtiems kultūros darbuotojams įtikinti žmones, kad reikia tai padaryti. Bet – dėl Lietuvos. Galų gale – dėl vaikų: kad jų neatimtų, neskriaustų, kad jie kaip nors tėvų žemėje išsilaikytų. Manau, jog tada žmonės pritaikė Šventojo Rašto citatą: „Kas ciesoriaus, atiduokite ciesoriui, o kas Dievo – Dievui." Svarstau, kad tai iš dalies gal paaiškina ir tą muštrą, dresūrą: susikaupkime į atlikimą, dainuokime puikiai, galingais balsais, tegu pirmauja melodija, o primestas tekstas bus ir praeis. Juk tas Dainų šventes rengė išmanantys žmonės, atėję iš nepriklausomos tarpukario Lietuvos. Ar ne iš ten Konradas Kaveckas, nuo 1946 m. buvęs Dainų švenčių vyriausiuoju dirigentu, Juozas Karosas, dirigavęs 1950, 1955 ir 1975 m. šventėms, ir kiti? Manau, kad jiems skaudėjo tas prarastas laikas, bet reikėjo kaip nors ištverti ir išlaikyti tautiškumo pamatus ateičiai. Manyčiau, kad ir mūsų tėvų, ir mūsų, per juos atėjusių, giliausiose sielų kertelėse vis viena glūdėjo viltis: kada nors tai turėtų baigtis...

Būta tokios nuojautos?

Sunku pasakyti, bet dabar, žiūrint iš tolo, taip atrodo. Nes kaip kitaip būtume pakilę? Juk Dainuojanti revoliucija – būtent dainuojanti. Ėjome, dainavome – ir išdainavome. Jeigu nebūtų buvę tų pasiruošimų Dainų šventėms, jei folkloro festivaliai nebūtų prasiskynę kelio – ką būtume išdainavę? Reikia turėti ką dainuoti.

Po 1863 m. sukilimo ištremti lietuviai Čiorna Padinos kaime pasistatė bažnyčią, ir moterys pasakojo, kad per atlaidus pasiklausyti jų giedojimo iš gretimų kaimų suvažiuodavo įvairių tautybių žmonės. Po pamaldų šventoriuje, tvorele aptvertame klebonijos sode, kunigas paruošdavo vaišes ir lietuviai dainuodavo, šokdavo, o rusai, kazachai ir kiti sustoję už tvoros žiūrėdavo[20]. Lietuviams reikia dainuoti.

Yra užrašyta labai stiprių paliudijimų, kad daina gali būti ir kaip malda. Vienos dainų pateikėjos penki broliai žuvo išėję į partizanus, ir ji pasakojo, kaip žuvus pirmajam dainavo – tai buvo lyg giesmė, malda[21].

Daina gali būti malda, jeigu paliečia sielos gelmę. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute patarlių katalogą ilgą laiką tvarkė šviesaus atminimo Ilma Anelauskienė-Ašakaitė – latvės ir lietuvio dukra, kurią 1949 m. devyniolikmetę mokykline uniforma ištrėmė kartu su šeima, bet greitai atskyrė nuo tėvų į Baikalo ežero Olchono salą, kaip ir kitus lietuvių, latvių, estų gimnazistus, studentus, netgi kunigų seminarijos klierikus, nes žvejybos darbams reikėjo jaunų žmonių jėgos. Jie ten žvejojo, o laisvą nuo darbų dieną eidavo prie tokios uolos, didžiulio akmens, ir ten dainuodavo. Vėliau vietiniai gyventojai buriatai pasakė, kad tai – jų šventas akmuo. Ilma pasakojo, kaip lietuviukai sutriko, pradėjo atsiprašinėti, o čiabuviai paguodė: „Vaikai, jūs taip gražiai dainuojate, tarsi meldžiatės. Būkite čia ir dainuokite." Kai Ilma su vyru ir dukrele Laimute (L. Baluodė, baltistė, Helsinkio universiteto profesorė) grįžo į Lietuvą, bičiuliai buriatai laiškuose jai rašė: „Kai jūs, lietuviai, išvažiavote – išsivežėte ir sekmadienį, ir dainas."

Taip, tiesa, po karo Dainų šventės buvo, kaip sakoma, susovietintos. Anksčiau kaime ūkį paveldėjęs sūnus perstatydavo namą, įstatydavo didesnius langus – tačiau žemė ir pamatai likdavo tie patys. Jei to nėra – tada visai blogai. Bet kad tos šventės būtų likusios be pamatų, be jas išauginusios žemės – būtų per drąsu teigti. Nes iš kur gi atėjo jų repertuaras? Atmetus ideologizuotas dainas, privalomus „draugiškų sovietinių respublikų" kūrinius, dar lieka J. Naujalio, S. Šimkaus, kitų harmonizuotos mūsų dainos, autoriniai lietuvių poetų ir kompozitorių kūriniai, kuriuose galima įžvelgti tautosakos atšvaitų, gal netgi vadinamosios Ezopo kalbos iš pirmo žvilgsnio „ideologiškai patikimuose" tekstuose. „Kvailas nesupras, o protingas neišduos" – irgi iš to meto atklystantis priežodis. Senoji dirigentų karta, jau

20 „Kaip mes gražiai giedodavom bažnyčioj! – mena šimtametė senolė Marijona Laurijanienė-Sereičikaitė. – Per atlaidus suvažiuodavo ir iš kitų kaimų – rusai ir visokie kitokie. Stovėdavo palei šventorių, žiūrėdavo, klausydavos. Išeinam iš bažnyčios – čia pat, klebonijos sode, jau svietiškas giesmes traukiam. Paskui ir šokam, ratelius einam iki vėlumos. Ir svetimieji namo neskuba." (Gražina Kadžytė. Už Volgos dar lietuviškai girdėt. *Aš išdainavau visas daineles. Pasakojimai apie liaudies dainininkus*, *op. cit*., p. 139; taip pat žr.: Gražina Kadžytė. Volgos vanduo „Lietuvių tvenkiny". Vilnius: Valstybinė nacionalinių tyrimų centro leidykla, 1995).

21 Citata iš Julijos Savičienės-Popieraitės liudijimo: „Kai žuvo mano pirmas brolis partizanas, tai aš nuėjau pas tokią Daminaitienę, netoli mūsų tėviškės, labai gera moteriškė buvo, labai daug man padėjo. Tai tada jinai ir sako: „Uždainuojam! Tai čia kaip malda, kaip giesmė!" Ir mes dainavom partizanų dainas, ir mums tikrai, atrodo, lengviau pasidarė. Ta Daminaitienė gražiai dainuodavo, ji anksčiau buvo pavasarininkų pirmininkė, visada būdavo geros nuotaikos, ar vargas didžiausias, ar kas, o ji visada žvali ir visada dainuoja." *Aš išdainavau visas daineles. Pasakojimai apie liaudies dainininkus*, *op. cit*., p. 338.

išėjusi ant vėlių kalnelio, – taigi jie iš anos Lietuvos buvo atėję. Galų gale, iš kur atsirado 1946 m. šventės dainininkai? Net šešiolikmetis jau turėjo būti gimęs 1930 m. ir augęs laisvoje Lietuvoje, o jei 26 metų – tai beveik su Dainų švente gimęs...

Žinoma, buvo sukurta ir į ansamblių, Dainų švenčių repertuarus įtraukta daug naujų dainų: apie draugus, kuriems prie Neries susirinkus „padainuoti ima ūpas“, apie aukštaičius, žemaičius, sūduvius ir dzūkus, dainuojančius ant Vilniaus kalvų ir t. t. Justino Marcinkevičiaus „Linelį raunu ne viena“, Pauliaus Širvio „Pražydo linai prie šaltinio gilaus“ buvo pritaikomos linininkystės brigadų realijoms. Būta netgi specifinio, „socialistinio folkloro“ pavyzdžių: „Mūs kolūkio pirmininkas vidury ratelio, / Kaip raibasis sakalėlis žaliojoj girelėj.“ Vyresnieji Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto kolegos pasakojo, kad po karo tautosakininkams net buvo nurodyta rinkti „tarybinę tautosaką“ – beje, tuo pat metu, kai rengta 1946 m. Dainų šventė. Archyve yra ir tokių rankraščių. Pasitaikydavo gabių, gudrių žmonių, kurie norėjo pagarsėti kaip pateikėjai – prikurdavo, pridainuodavo apie kolūkį, ko tik pageidaujama: „Paklausykit, mergužėlės, apie mūsų laimę, / Kaip kolūkis susikūrė mūsų Diržų kaime“ ir pan. Netgi gudručiai studentai ekspedicijoje vidurdieny pasimaudę ir sumuštinius suvalgę čia pat prikurdavo „tautosakos“. Nedaug tokių dalykų užrašyta, bet buvo, kas atidavinėjo tą duoklę: kas ciesoriaus – ciesoriui.

Beje, lietuviškos spaudos draudimo, knygnešystės laikais kontrabandą per Vištyčio ežerą veždavo dvigubo dugno valtimis, ir vežimų tokių būta. Toks dvigubas dugnas, regis, gyvavo įvairiais pavidalais. Kiek partizanų dainų sukurta ir išdainuota pokariu: „O jei išgirs negeros ausys, sakysime, kad čia apie tarybinius partizanus.“ Taip tikėjosi apsisaugoti. Mūsų kolūkio salytėje ruošdavo tokius vaidinimus, kuriuose skaitovas deklamuoja, o kiti vaidina. Vaidino ir pagal eilėraštį, prasidedantį „Beržai svyravo pajūry, / Audrų auginti. / Išėjo sūnūs keturi / Tėvynės ginti“[22], kuriame motulės sūnūs vienas po kito žūsta. Sakydavo, kad čia apie „didįjį tėvynės karą“, bet daugelis suprato kitaip[23]. Prisimindavo žuvusius Lietuvos savanorius. Kad ir kokie būtų to teksto kūrėjai, vis tiek jie buvo užaugę ant pirmosios Lietuvos Respublikos kultūrinio, visuomeninio, patriotinio gyvenimo pamatų.

22 Salomėjos Nėries eilėraščio „Motulė“ pradžia.

23 Pvz., 1956 m. šis eilėraštis su inicialais „S. N.“ buvo išspausdintas JAV, Niujorke, leistame pasaulio lietuvių karių-veteranų mėnesiniame žurnale „Karys“, žr.: *Karys*. 1956 Nr. 5, p. 150–151, prieiga <https://www.partizanai.org/failai/pdf/01Karys/Karys-1956-5.pdf>.

O uždraustasis klodas nedingo, nepaisant cenzūros ir duoklės...

Tai – žarijos po pelenais. Tik pūstelk – ir jau yra... Ekspedicijose labai aiškiai jausdavai, o ir senesniuose Lietuvių tautosakos archyvo rinkiniuose matyti: jeigu dainas rinko ne tam kartui atvykęs žmogus, o vietos mokytojai, mokiniai – yra kitaip. Pasirodo, kai archyvui vadovavo Klimas Viščinis, paskui Povilas Krikščiūnas, būta net tokio seifo, kuriame laikyta neteiktina tautosaka. Iš rinkinių tuos lapus išimdavo, bet sudėdavo seife, kur niekas neįlįs. Per ramuvos ekspedicijas mūsų „vadų vadas“, ekonomistas ir etnologas Venantas Mačiekus[24] tautosakos rinkėjų porai (vienas kalbina žmogų, o kitas magnetofonu įrašinėja) abi savaites, kiek trukdavo ekspedicija, skirdavo vieną ar du kaimus. Visą laiką pas tuos pačius žmones – eina ir eina, ir eina... Taip po truputį galima išlukštenti ir tai, kas giliau užslėpta. Iš pradžių žmonės „nieko nežinodavo“. Po to pagailėdavo: „Vaikai, kam jums reikia?“ „Įskaitų nepasirašys, jeigu nieko nesurinksim.“ Tada, būdavo, padainuoja ką nors nekalto. Bet jei tie vaikai sugeba išklausyti gyvenimo istorijos, savąją pasipasakoja, jeigu užsimezga ryšys – o su kai kuriais vėliau ir laiškais susirašinėta, – tada jau atsiskleisdavo ir kitos dainos. Jos buvo gilokai, bet vis dėlto buvo.

Kraštotyros sąjūdis atsirado po chruščiovinio „atšilimo“. Pirmoji kraštotyrininkų karta, mūsų vyresnieji bičiuliai, skubėjo burti ekspedicijas, ragino kurtis kaimų etnografinius ansamblius, Vilniaus ir Kauno jaunimo folkloro ansambliai telkėsi mokydamiesi ir perdainuodami užrašytas dainas, išaugęs folkloro sąjūdis sukūrė festivalius, vėliau tapusius tarptautiniais, ir galiausiai Dainų šventėse sukūrė brandžią Folkloro dieną. Daug metų procesas vyko kaip vaistinėje: jei darai vaistus iš „trejų devynerių“, reikia viską kruopščiai išmatuoti, sudėlioti. Gyvenome tokiu metu, kai reikėjo nuolat matuoti ir dėlioti. Tiksliau, gal to labiau reikėjo mūsų tėvams, nes kai esi jaunas, tai tiesiog gyveni su tuo, ką radai. Jei tik leidžia dainuoti – tai mes ir paleisim balsą, jeigu leidžia šokti – tai ir trypsim. Kai J. Trinkūną pašalino iš universiteto, kraštotyros sąjūdis jau buvo susiformavęs – pradėtą darbą tęsė kiti, gausėjo gretos, priaugo jaunesnių vadovų. Universitete pasidainuoti mums viso vakaro neužtekdavo, būdavo – einam per Vilnių ir dainuojam... Troleibusuose

24 1972–1997 m. vadovaudamas Vilniaus universiteto kraštotyrininkų klubui „Ramuva“, Petras Venantas Mačiekus surengė 25 kompleksines kraštotyros ekspedicijas. Pagal „Visuotinę lietuvių enciklopediją“.

VU kraštotyrininkų ramuvos Tauragnų ekspedicijos dalyvių vakaronė. Iš kairės: Bonifacas Stundžia, Vaidotas Daunys, Gražina Kadžytė, Dalia Survilaitė, Gražina Meilutytė, Ina Matažinskaitė, Genutė Dominikaitė, X, X, Rita Builytė, Daina Gapšytė-Jasinskienė. 1977 m. rugpjūtis. Aloyzo Petrašiūno nuotrauka. Saugoma LNM (GRD 125505/21)

irgi dainuodavome. Ir sulaukdavome aplinkinių palankumo: „Dainuokit, vaikai, dainuokit, kad tik gražiai...“ O kai išvažiuodavome į ekspedicijas, kaimuose vyresnės kartos žmonės atsimindami tą sunkiausią metą, kai, anot V. Braziūno, jau tik išgėrę išdrįsdavo padainuoti, stebėdavosi: „Žiūrėk, kaip gražu – neišgėrę, o visi dainuoja...“

Ar atsimenate, kokius jausmus stebint Dainų šventes kėlė ideologiniai plakatai, šūkiai, indoktrinacija?

Tuo metu jautėme labai paprastai: buvome jauni ir gyvenome tuo, ką radome. Jei būtų užtrukę ilgiau, gal ir mus būtų baigę perauklėti... Negali žinoti. Juk kitokios informacijos tais laikais neturėjome. Dabar bepigu kalbėti: sakoma, kad po laiko – ir kalakutas gudrus. Žiūrėdamas atgal, dabar supranti, ką visi tie plakatai reiškė, bet tada daug ko nežinojome. Vyriausieji, rengę Dainų šventes, sakydavo kalbas iš tribūnų ir niekam neaiškino, kad taip reikia atiduoti duoklę. Jei būtų pradėję aiškinti, jų pačių būtų greitai nelikę. Ačiū Dievui, pataikiau į folkloro sąjūdžio aplinką, kur turėjome alternatyvią tikrovės versiją. Stebėjome Dainų šventes, džiaugėmės tais, kurie dainuoja su visais, bet turėjome ir savą, mažesnį pasaulį.

Beje, rašydama atsiminimus būsimai sutelktinei knygai apie mūsų ramuvietiškos jaunystės metus, perverčiau savo dienoraščius ir atradau, kad vienu metu, 8-ojo dešimtmečio pradžioje, Lietuvos televizijoje režisierė Birutė Bražinskaitė rengė laidą, į kurią kartu su rinktiniu kaimo ansambliu pakviesdavo ir mūsiškių pulkelį – rodė, kaip jauni žmonės mokosi dainuoti. Visur buvo visokių žmonių: ir lozunginių, ir jautriai mąstančių, veikiančių. Gal tai tik mano vizija, bet norisi tikėti, kad toje Lietuvoje, kurios šakos buvo taip stipriai apkapotos ir reikėjo bent viršūnėlę išsaugoti, žmones veikė lietuviškos dainos, pareiga būti lietuviu. Matyt, tai veikė net ir pakankamai stipriai įtikėjusius komunizmo idėjomis. Kai kuriuos pats gyvenimas privertė daug ką įvertinti iš naujo. Mama kalbėjo, kad per pirmąją 1940–1941 m. rusų okupaciją net ir tarp laikiusių save idėjiniais komunistais atsirado atgailaujančių – ne to tikėjosi, ne taip įsivaizdavo... Bėgant laikui, būta daugybės pervertinimų. Negali taip paprastai pasilypėjęs ant dabarties kalnelio pasižiūrėti į praeitį. Vaizdas nuo kalno priklauso nuo to, į kurią pusę kas žiūri: aš matau ežerą, kitas – gal iškasinėtą žvyrduobę, trečias – gal karvių bandą... Požiūrių permąstymas, tyrimai, pokalbiai gali padėti suprasti save ir kitus, suvokti, kodėl buvo taip, kaip buvo, kodėl žmonės yra nevienodi. Tikėkimės, kad sugebėsime tą supratimą perduoti ir į ateitį, nes mūsų vaikams ir vaikaičiams per didelį atstumą bus dar sunkiau suvokti tą metą.

Ką daryti, kad globaliame mūsų pasaulyje išliktų atmintis ir tie lietuviškos tradicijos pamatai, apie kuriuos kalbėjote?

Neseniai į mūsų Tautosakos archyvo liaudiškojo pamaldumo seminarą pakviesta antropologė Elena Bradūnaitė, poeto Kazio Bradūno dukra, kalbėjo apie Amerikos lietuvių parapijas ir organizacijas. Ji pasidalino įdomia įžvalga apie tai, kas išeivijoje padėjo išlaikyti stiprią lietuvybės dvasią. Jaunimui patirtį vyresnieji stengėsi perteikti vizualiniu, jausminiu pagrindu: skautų, ateitininkų stovyklose prie laužų dainuodavo tas pačias dainas, kaip Lietuvoje, vaidindavo „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ ištraukas, pogrindžio spaudos platinimą: vieni turėjo leidinį perplukdyti per ežerą, kiti – pagauti... Net, būdavo, atvažiuoja sunkvežimis, naktį visus prikelia iš miegų,

susodina, veža – ir niekas nežino, kur. Kad bent truputį pajaustų, kaip galėjo jaustis tie, kuriuos išvežė iš Lietuvos. Diskutavome: gal tokia išeivijos patirtis padėtų ir dabartinės laisvos, turtingos, laimingos Lietuvos vaikams pajusti, ką pergyveno tėvai, seneliai, proseneliai? Pasodintas žeminėje parašyti laiško motinai ar mylimajai, ką žmogus galėtų pajusti ir suprasti kitaip?

Dainos taip pat yra galimybė perduoti patirtį. Puikiai žinome, kaip jaunus traukia dainuoti – uždainuos, ką tik paduosi. Bet reikia paduoti. Tų, kurie buvome folkloro sąjūdyje, vaikai irgi dainuoja, o tie, kuriems tėvai to nedavė, yra nuėję kitur. Bet dainuoti nori visi. Kodėl Dainų švenčių repertuaras dabar pasipildo sudėtingais, moderniais ritmais, irgi reikia suprasti. Be abejo, neoficialiu himnu buvusi „Lietuva brangi“ (būtent ją visada sugiedodavome su kraštotyros ramuva pasitikdami Naujuosius), „Kur giria žaliuoja“ ir kitos mūsų aukso fondo dainos būtinai turėtų išlikti švenčių repertuare. Bet reikia ir šiek tiek naujumo. Kartą girdėjau labai gražiai pasakius evangelikų liuteronų kunigą Reinholdą Morą, kurį įsidėmėjome per ekspediciją Lauksargiuose, Tauragės rajone, o kitų metų vasarą radome jau Biržuose, užsukę į reformatų bažnyčią pasiklausyti jų gražių giesmių. Po pamaldų senesnės biržietės moterys priėjo kunigui papriekaištauti: jos įpratusios prie senųjų giesmynų, o nauji, kuriuos jis atvežė, netinką, nes ten viskas kitaip sutvarkyta. Kunigas ramiai pasižiūrėjo ir sako: „Mielosios mamos ir močiutės, ar norite, kad jūsų vaikai ir anūkai giedotų?“ „O kaipgi, žinoma, norim!“ „Tai va, šitos knygos – jiems!“ Repertuaras turi būti pritaikytas naujai kartai, kad nesijaustų giedantys pasenusia, praėjusių amžių, sunkiai besuprantama kalba.

Senasis folkloro klodas, kadaise buvęs visuotiniu, dabar yra elitinis. Šiaip susigalvojęs sutartinės nepadainuosi – kad taip pagiedotum, kaip „Trys keturiose“, reikia ilgai ir kantriai augti, nuolatos tobulėti. Tačiau šalia giliojo, elitinio klodo yra ir paprastesnės dainos, kurias dainuojame susirinkę pas ką nors paviešėti ar netgi keliaudami traukiniu. Viskas, kas gražu, kas gera, turi rasti vietos mūsų gyvenimuose. Dažnai sau ir kitiems kartoju Justino Marcinkevičiaus žodžius: „Mes kartais praeitį / atgal susigrąžinam, / atsiremiam į ją – / tenai, kur ji gera.“ Kas gera, reikia pasilaikyti, neverta išmėtyti.

„Kad giria žaliuotų“ – labai prasmingas šūkis Šimtmečio dainų šventei. Auginame Lietuvą ir Dainų šventes kaip medį. Puiki mintis – belaukiant šventės, pasodinti giraitę. Prisiminusi mūsų Išminčių krikštasuolę Bernardinų sode po ąžuolu ir šviesaus atminimo rašytojo, miškininko Gedimino Isoko knygutę „Pasėdėk su medžiu“, pagalvojau, kad per Folkloro dieną būtų neblogai, jei žmonės atrastų po tuo pačiu ąžuolu, o gal ir prie ąžuoliukų, gražiai užaugintų prie Lietuvos nacionalinio muziejaus, sėdinčius pasakotojus, pas kuriuos šventės dalyviai galėtų per koncertų ir kitų veiklų pertraukėles ateiti, pasiklausyti, patys ką nors papasakoti, pasišnekėti ar nors vandens atsigerti, atsikvėpti medžio pavėsyje. Svarstoma, tariamasi, kaip tai galėtų būti. Anksčiau, jei tik leisdavo, galėjau nuo ryto iki vakaro stovėti scenoje, ką nors pasakoti, vesti, daryti... Dabar jau šokinėsiu mažiau, bet mintimis pasidalinti visada norisi, ir manau, kol būsime gyvi, tol norėsis.

Mums, folkloristams, laisvė davė sparnus – tai yra mūsų laikas. Sovietiniais metais šiame kambaryje, kur dabar kalbėjomės, tilpo kone visas Tautosakos skyrius: ana ten sėdėjo vyrai profesoriai, ten – moterys profesorės, o čia – visi kiti. Dabar folkloristika, jos tyrimų laukas plačiai išsiskleidęs. Jau visi žinome, kad dainos ir pasakos – ne vien paverkavimai apie baudžiauninkų vargus, kad jose telpa visas žmogaus pasaulis ir visos žmonijos išmintis [*folk-lore*]. Turime surinktus jau 26 „Lietuvių liaudies dainyno“ tomus su įvairiausių žanrų ir tematikos dainomis, vis plačiau per skaitmenines erdves atsiveria Lietuvių tautosakos instituto rankraštynas, garso įrašų kolekcijos – reikia tik surasti, tik mokytis, tik dainuoti... Perduodamas Tautosakos archyvui savo viso gyvenimo kolekciją, darbščiausias XX a. tautosakos rinkėjas Jurgis Dovydaitis išsakė svajonę: kad dainos sugrįžtų pas žmones, kaip kad iš jų buvo surinktos saugoti. Tam labai tinka ir Dainų šventės, ir folkloro festivaliai, o labiausiai – dainingi bendruomenių susibūrimai su savomis, paveldėtomis dainomis.

GRAŽINA KADŽYTĖ: IF NOT FOR THE SONG CELEBRATIONS AND THE FOLKLORE MOVEMENT — WHAT COULD WE SING?

Rasa KALINAUSKAITĖ

In the various photographs of the century of the Song Celebration, the signs of those times and the geometry of the patterns formed by the bodies of people are clearly visible, but individual faces and destinies disappear, just as when history is pieced together solely from facts recorded in documents. Trying to look at the festival from the perspective of personal experience, we talked with ethnologist, journalist, and research fellow at the Folklore Archive of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Gražina Kadžytė. Political scientist Ainė Ramonaitė and her colleagues' research confirm that the ethno-cultural movement, in which she participated during the Soviet era, was one of the streams flowing beneath the Soviet facade that emerged in the creation of a free Lithuania.

IŠ KRAŠTOVAIZDŽIO SKAITYMŲ: BAJORŲ KAIMO SALAITĖ

Vykintas VAITKEVIČIUS

Straipsnis skirtas Salaitei – Bajorų kaimo (Kietaviškių sen., Elektrėnų sav.) vietovei, kurioje 2006–2016 ir 2018 m. Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto ekspedicija, bendradarbiaudama su Kaišiadorių muziejumi ir kitomis institucijomis, sukaupė daugelį archeologinių, istorinių, tautosakinių ir kitokių duomenų bei tęsia nuodugnius šios medžiagos tyrinėjimus.

*Pirmoji straipsnio dalis skirta archeologinių ir palinologinių duomenų apžvalgai, rašytinės ir sakytinės istorijos žinioms, o antroje, taikant britų archeologo Timočio Darvilio pasiūlytą laiko–erdvės–veiksmo (*time–space–action*) modelį, į Bajorų kaimo Salaitę ir jos apylinkę žvelgiama naudojant baltų mitologijos kodą. Pradžioje kraštovaizdis dalijamas į mitines reikšmes turinčias zonas; tam tikrą mitinio laiko matmenį atskleidžia kasdienio ir metinio saulės ciklo analizė; socialiniu požiūriu, į laidotuves Salaitėje žvelgiama kaip į didelio masto religinį įvykį. Prieinama prie išvados, kad mitinė Bajorų klonės su laidojimo vieta Salaitėje sąranga, keturias pasaulio šalis lydinčios reikšmės atspindi ilgaamžę, daugelį kartų apimančią bendruomenės tradiciją. Ta pati teorinė prieiga ateityje gali būti sėkmingai taikoma ir kitose vietovėse.*

Reikšminiai žodžiai: kraštovaizdžio archeologija, Bajorų kapinynas (Elektrėnų sav.), laidojimas vandenyje, baltų mitologija.

XX–XXI a. sandūroje kraštovaizdžio tyrimai vyravo Europos, tam tikru mastu ir Lietuvos archeologų darbuose. Daugelis tų projektų buvo kompleksiniai ir siekė geologijos, geografijos, archeologijos ir istorijos dermės. Šiandien kraštovaizdžio tyrinėjimų banga atslūgo, daugiausiai dėmesio skiriama senovės žmonių genams, migracijoms, technologijoms, mitybai ir daugeliui kitų gyvensenos aspektų. Bet kraštovaizdis niekur nedingo. Net jeigu mes jo aktyviai netiriame, tai nereiškia, kad praradome ryšį. Dar daugiau, matydami supančią aplinką, lankydami archeologijos paminklus, žiūrėdami į nuotraukas ir net prisimindami tuos reginius mintyse, esame kraštovaizdžio veikiami. Asmeniniai įspūdžiai ir išgyvenimai nepaliaujamai pinasi su kraštovaizdžio mokslinių tyrimų būdais ir žiniomis. Nepriklausomai nuo projektų intensyvumo, sėkmingai gyvuoja, taip pat ir toliau kaupiama vietos gyventojų patirtis.

Šiandien sugrįžtu prie „Kraštovaizdžio skaitymo su patirties žodynu“ – vieno iš brangiausių man straipsnių, turinio ir išvadų. Prieš dešimtmetį, padrąsintas Prigimtinės kultūros seminarų rengėjų ir dalyvių, Bajorų kaimo kapinyno archeologinės ekspedicijos dienomis aprašiau asmeninę žvalgymų patirtį, svarsčiau apie vietovardžius, vietų plotą ir tūrį, jų laiką, mastelio, perspektyvos ir apšvietimo stebėjimų svarbą, taip pat akademinės ir vietinių gyventojų kraštovaizdžio pažinimo tradicijos santykį. Pripažinau, jog mane veikia abi šios tradicijos, kad ieškau kaip jas suderinti, panaudoti (Vaitkevičius 2014: 56–57). Tąkart nubrėžtos Lietuvos kraštovaizdžio pažinimo gairės su nedidelėmis išlygomis galioja ir šiandien.

Recenzuodamas Audronės Bliujienės sintezę „Lietuvos archeologija. Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai“ (2013) – autorės pasirinktas žiūros taškas yra kraštovaizdžio archeologijos perspektyva – Rokas Vengalis glaustai, bet įtikinamai parodė, jog patikimai ir pakankamai ištirtų geležies amžiaus mikroregionų Lietuvoje dar neturime, todėl renkantis kraštovaizdžio archeologijos prieigą kur kas svarbesni vertikalūs pjūviai – nedidelio regiono analizė ilgu laikotarpiu, o ne didelio regiono – trumpu (Vengalis 2015: 190). Neilgai trukus pastarasis archeologas kritikavo ir iki šiol vyraujančią archeologinės vietovės koncepciją. Pagal ją, visos archeologinės vietovės turi tam tikrą teritoriją, ribas, chronologiją, paprastai jos klasifikuojamos pagal vyravusią veiklos rūšį (pvz., gyvenvietė, laidojimo paminklas, gamybos vieta ir pan.) (Vengalis 2017: 219). Tačiau žmogaus veikla senovėje juk apėmė ne vien lokalias apibrėžtas vietoves, bet visą kraštovaizdį; skiriasi tik veiklos intensyvumas, taigi ir archeologų randamų radinių tankis (išsamiau žr. Foley 1981).

Šiame straipsnyje glaustai supažindinama su 2006–2016 ir 2018 m. Bajoruose (Kietaviškių sen., Elektrėnų sav.) esančios unikalios laidojimo

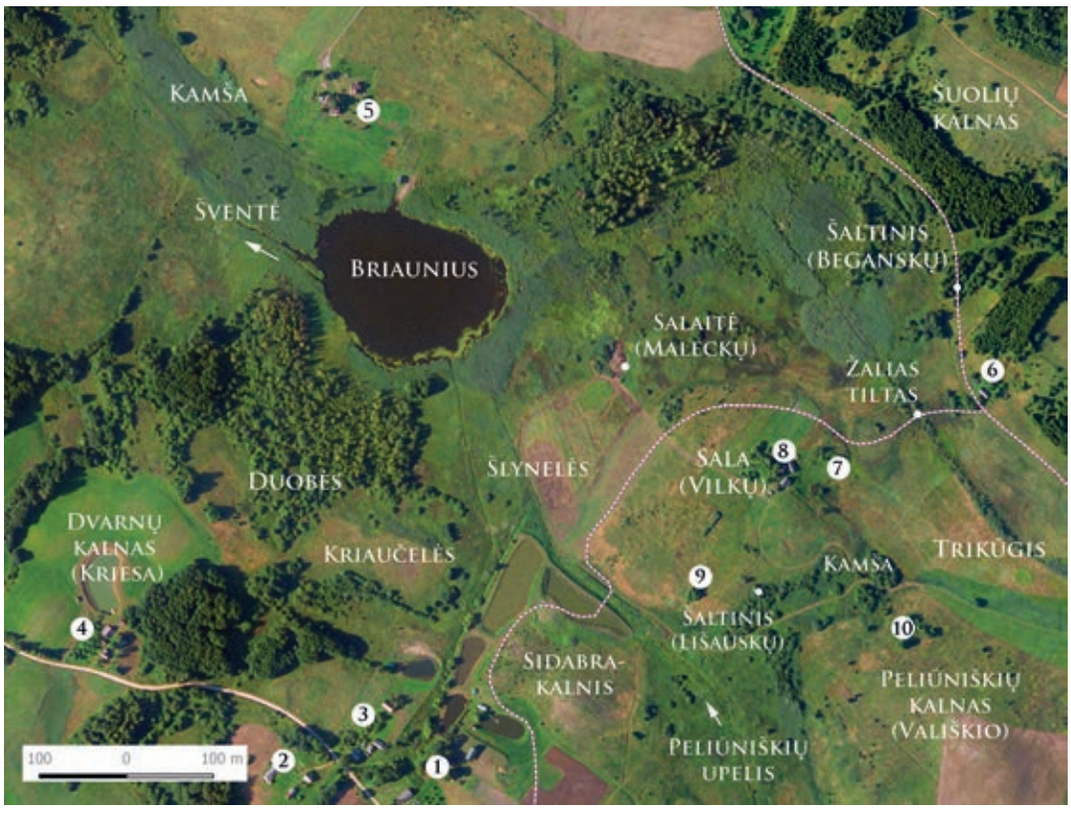

1 pav. Bajorų kaimo Salaitė, apylinkės vardai ir sodybos: 1) Binkulių sodyba; 2) Mikalauskų sodyba; 3) Bliujų sodyba; 4) Broniui Mikalauskui (*Kriesui*) priklausiusi sodyba; 5) Radviloms (*Karankevičiams*) priklausiusi sodyba; 6) Beganskui (*Šypicai*) priklausiusi sodyba; 7) Jono Lišausko sodybos vieta; 8) Gudelių sodyba; 9) Prano Lišausko sodybos vieta; 10) Česonių (*Vališkio*) sodybos vieta. Punktyras žymi istorinių kelių, vedusių per Bajorų klonę, trajektoriją. Autoriaus brėžinys

vietos tyrimais[1] ir plečiami jų akiračiai, priėmus domėn artimiausioje apylinkėje užfiksuotus vietovardžius, archeologinius radinius, istorinius faktus ir vietos gyventojų pasakojimus. Šiuos tyrimo šaltinius paranku suskirstyti ir apibūdinti pagal Ingos Marijos Malk (Inga Maria Mulk) ir Timo Beilis-Smito (Tim Bayliss-Smith) schemą (1999: 374): vietovardžiai, tautosaka ir tikėjimai yra išlikusi, gyva kognityvinio kraštovaizdžio dalis, o palinologiniai, archeologiniai ir istoriniai duomenys – rekonstruojama šios žinijos dalis.

Kad būtų aiškesnis apylinkės paveikslas, pradžioje kartu perskaitykime žemės vardus. Duburį prie Bajorų vietos gyventojai dažniausiai vadina klone. Čia esanti senovės laidojimo vieta – tai Salaitė, arba pagal buvusius savininkus – Maleckų Salaitė.

Į pietryčius nuo Salaitės stūkso Sala, dar vadinama Vilkų (tai senųjų Lišauskų pravardė) Sala.

Į vakarus nuo Salos, Bajorų duburio dugne, plyti Šlynelės (1 ha)[2], o numelioruotas, grioviu tekantis Peliūniškių upelis Salą atskiria nuo Sidābrakalnio (apie 1,5 ha). Kitados jis buvo lyg siaurame kyšulyje tarp dviejų upelių, tačiau dabar vaizdą pakeitė šiaurinėje papėdėje iškasti tvenkiniai. Toliau pagal saulę – Kriaučelėmis vadinamas aukštumos šlaitas, lyg terasa (apie 2 ha) ir nuo Briauniaus (9 ha) mus jau skiria tik Duobėmis (apie 2,5 ha) vadinama žemuma. Nedideliu Šventės upeliu Briaũnius jungiasi su Šveñčiumi. Šis ir visa teritorija į šiaurę nuo Briauniaus jau priklauso Šuolių kaimui.

PALINOLOGINIAI IR ARCHEOLOGINIAI DUOMENYS

Baigiantis paskutiniajam apledėjimui daugiau kaip 2,5 km ilgio, 0,6–0,7 km pločio, 25–30 m gylio Bajorų klonė susidarė viename iš ledyno plyšių. Duburio dugne skirtingame aukštyje slūgsančios ežerinės nuosėdos rodo čia telkšojusio ežero vandens lygio svyravimus. Pačią giliausią duburio dalį užima pelkėta lyguma su Švenčiaus ir Briauniaus ežerais (95–100 m virš jūros lygio). Ją supa smėlinga lyguma (100–103 m), kuri kitados žemesnėse vietose pelkėjo, todėl yra sudaryta

1 Atskirais laikotarpiais ten fiksuojami ir apgyvendinimo pėdsakai.

2 Dydis nurodomas pagal LŽV (Bajorų k., Semeliškių valsč., Trakų apskr. – J. Vyšniauskas, 1935; Šuolių k., Semeliškių valsč., Trakų apskr. – M. Ruokytė, 1935; Vindziulių k., Semeliškių valsč., Trakų apskr. – J. Vyšniauskas, 1935).

2 pav. Briaunius ir jo apyežeris, žvelgiant iš vakarų (į šiaurę nuo nušienauto Šlynelių pievos kampo vyksta archeologiniai tyrimai). 2009 m. rugpjūtis. Giedriaus Kuliešiaus nuotrauka

iš durpingo smėlio (išsamiau žr. Guobytė 2001; 2007). Kaip tik šioje lygumoje yra nedidelių smėlingų pakilumų, ir viena iš jų, 23 x 32 m dydžio, šiaurės–pietų kryptimi pailga, 1,2 m aukščio Salaitė (101,03 m virš jūros lygio) yra mūsų tyrimų vieta.

Nustatyta, kad limninės nuosėdos Bajorų klonės dugne pradėjo kauptis iki 7650 m. pr. m. e. O tada vandens lygis pastebimai krito, senasis ežeras seklėjo ir jo gylis svyravo apie 3 m. Šio laikotarpio upių ir ežerų baseinų sistemų pokyčiai yra fiksuojami ir kitose Lietuvos vietovėse, aplinkiniuose kraštuose (Gryguc ir kt. 2013: 127–129).

Senajam ežerui nusekus, Salaitėje pirmą kartą pasirodė žmonės. Grubaus darbo įtveriamasis titnaginis kirvis, dailūs titnaginiai peiliai ir kai

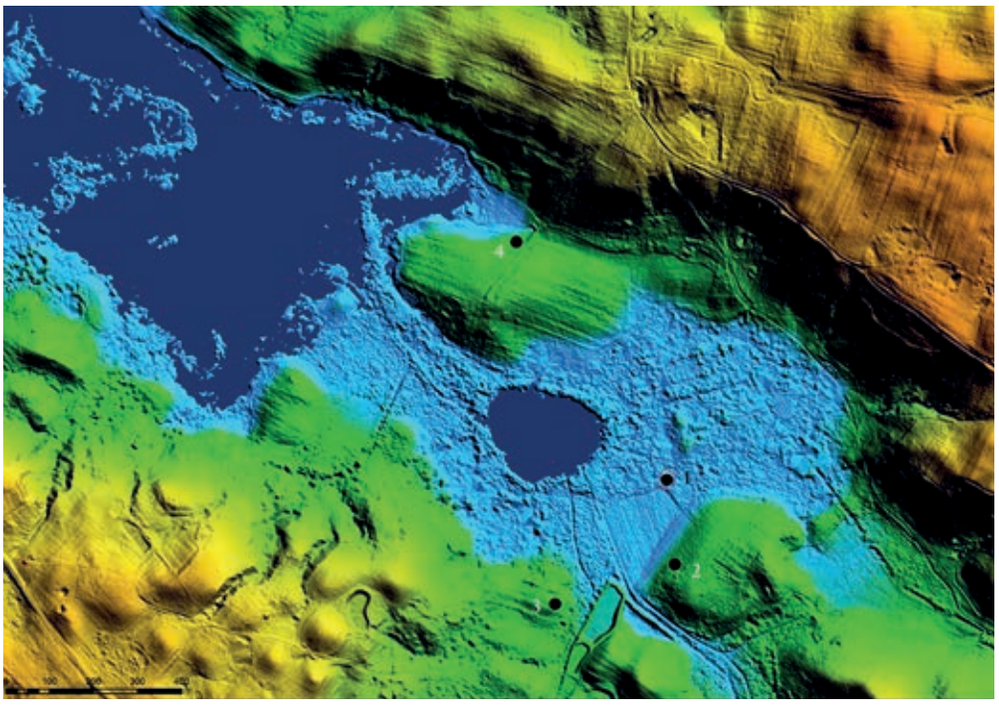

3 pav. Pietinė senojo Švenčiaus ežero dalis vandens lygiui esant 100,6 m virš jūros lygio ir užfiksuotos akmens amžiaus radavietės: 1) Bajorų Salaitės; 2) Bajorų Salos; 3) Bajorų Kriaučelių; 4) Šuolių kaimo. Roko Vengalio imitacinis modelis su autoriaus papildymais

4 pav. Giliausia šlapynės tyrimų vieta ir seniausi senojo ežero dugne aptikti radiniai: pagaliukas apdegusiu galu, nuodėgulis, stambaus kanopinio žoliaėdžio kaulo dalis (pastarosios šioje nuotraukoje nesimato). 2015 m. Autoriaus nuotrauka

kurie kiti radiniai yra būdingi mezolitinei Nemuno kultūrai, kuri VIII–VII tūkstantm. pr. m. e. buvo išplitusi visame Nemuno baseine Lietuvoje ir Baltarusijoje, taip pat apėmė Suvalkų kraštą ir dalį Rytų Prūsijos. Šiai kultūrai būdingos nedidelės stovyklavietės prie upių ir ežerų, kurios buvo naudojamos ilgesnį laiką arba ten buvo laikas nuo laiko grįžtama. Duburyje sąlygos gyventi buvo palankios, senasis ežeras – žuvingas.

Po pertraukos, III tūkstantm. pr. m. e., Bajorų duburyje vėl susidarė palankios gamtinės sąlygos, čia gyveno arba lankėsi žmonės, kai kurie jų radiniai sukrito į senąjį ežerą. Salaitės šiaurinėje papėdėje, kone giliausiame tyrimų taške, 1,33 m žemiau šlapynės paviršiaus, buvo aptikta titnago nuoskalų, gyvūnų kaulų, šalimais – sunykusi lazdelė apdegusiu galu, sutrūnijęs nuodėgulis.

Gamtamokslinių tyrimų duomenys rodo, kad per kitus du tūkstančius metų Bajorų klonėje būta vandens lygio svyravimų, tačiau gamtinės sąlygos žymiai nesikeitė. Nuo 539 iki 386 m. pr. m. e. į šlapynę šiaurinėje Salaitės papėdėje pateko daugelis žmonių kaulų[3], kartu su jais – mėlyno stiklo karoliai, alavo ir vario lydinio skirstikliai. Neanatomine tvarka išsidėstę kaulai, ant jų užfiksuotos pomirtinių lūžių žymės perša išvadą, kad į šlapynę jie pateko po to, kai minkštieji audiniai jau buvo suirę. Tokį spėjimą apie antrąsias laidotuves sustiprina faktas, kad surasta tik maža skeleto kaulų dalis. Atrodo, kad minėtus kaulus kartu su karoliais, pavienėmis lipdytos keramikos šukėmis ir angliukais gelmėn gramzdino nedidelio kumščio dydžio granito akmenys. Šis unikalus dar labai menkai pažįstamo Lietuvos archeologijos laikotarpio laidojimo paprotys reikalauja tolesnių kruopščių tyrinėjimų.

Apie 400 m. pr. m. e. Bajorų klonė keturiems ar penkiems šimtams metų pavirto pelke – liko be atviriems vandens telkiniams būdingos augmenijos, o pelkėje besikaupiančios durpės užkonservavo daugelį iki tol aplinkui augusių medžių. Kasdamas tvenkinį nedideliame šiandien numelioruoto Peliūniškių upelio slėnyje, ekskavatorininkas maždaug 2 m gylyje rado juodo ąžuolo kamieno dalį ir dar to paties ar kito medžio šaką. Išlikusios medienos pakako dendrologiniam tyrimui[4], ir buvo nustatyta, jog beveik 200 m. amžiaus ąžuolas į šlapynę nuvirto apie 260–250 m. pr. m. e. Toks įdomus ir vertingas radinys paskatino išplėsti paieškų lauką, ir 2015 m. Salaitės apylinkėse buvo užfiksuotos dar trys juodojo ąžuolo radavietės.

Geologijos ir geografijos instituto Radioizotopinių tyrimų laboratorijoje Vilniuje ir Radiokarbono laboratorijoje Poznanėje atlikti tyrimai parodė, kad jau mūsų eroje, nuo 568 iki 661 m., Salaitės prieigose Bajorų duburio vandens lygis nukrito, šlapynė apaugo medžiais, daugiausia juodalksniais[5]. Reikšmingas faktas, jog tyrinėjant Salaitę buvo surastos dvi kaip tik šiam sausajam laikotarpiui būdingų molinių verpstukų dalys, o daugelyje tyrimų plotų – lipdytos keramikos grublėtu paviršiumi šukių.

Per pastaruosius du dešimtmečius Rytų ir Pietryčių Lietuvos ežeruose buvo surastos net 24 salos su senovės gyvenvietėms būdingomis lipdytos keramikos brūkšniuotu, grublėtu ir lygiu paviršiumi šukėmis bei kai kuriais kitais radiniais (išsamiau žr. Stončius ir kt. 2010; Podėnas 2016). Topografinis šių salų panašumas į Salaitę Bajorų duburyje tyvuliavusiame senajame ežere akivaizdus. Tačiau minėtose ežerų salose iki šiol

3 Mėginio numeris FTMC-OH74-3.

4 Atliko dr. Rūtilė Pukienė, datavo dr. Jonas Mažeika.

5 Medienos rūšį nustatė dokt. Kęstutis Peseckas.

atlikti tik žvalgymai ir jų datavimas tebėra labai platus (Stončius ir kt. 2010: 448; Zabiela, Stončius 2012: 369).

Tik Asvejos ežero saloje prie Jonėnų kaimo (Molėtų r.), kuris saugomas kaip piliakalnis, kultūrinis sluoksnis laboratoriniu būdu buvo datuotas erų sandūra (Kuncevičius ir kt. 2015: 110), o datos iš Aiseto ežero salos prie Šnieriškių kaimo (Molėtų r.) apima net keturis laikotarpius: 400 m. pr. m. e. – 500 m., XI a. vidurys–XIII a., XV a. pirmoji pusė ir XVI–XVIII a. (Simniškytė 2022: 176).

Visi šie duomenys svarbūs kontekstui, tačiau Bajorų Salaitė jame lieka išskirtinė. Iš visų žvalgytų Rytų ir Pietryčių Lietuvos ežerų salų su archeologiniais radiniais Salaitė pati mažiausia (vos 0,07 ha ploto). Likusių salų dydis svyruoja nuo 0,09 ha (Aiseto sala prie Antakalnio kaimo) iki 1,64 ha (Asvejos sala prie Bieliškių kaimo) (Stončius ir kt. 2010: 451). Atskirai pastebėtina, kad Bajorų Salaitėje neužfiksuota senovės gyvenvietės kultūrinio sluoksnio žymių, nebuvo rasta geležies šlako – tokioms vietoms būdingo radinio.

Sausam VI a. antros pusės–VII a. vidurio laikotarpiui pasibaigus, Bajorų duburyje penkiems–šešiems šimtams metų įsivyravo pelkėms būdinga augmenija ir kylantis vandens lygis. Paskutinis ryškesnis pokytis diagramoje, kurią parengė dr. Gražyna Gryguc ir dr. Dalia Kisielienė, įvyko apie 1250 m. (Gryguc ir kt. 2013: 130). Naujausi klimato kaitos tyrimai rodo, jog tame laikotarpyje žemyne prasidėjo mažasis ledynmetis, kuris tęsėsi net iki XIX–XX a. sandūros. Nuo 1250 iki 1380 m. būta daugelio šaltų ir, manytina, drėgnų metų, kurie gali būti vadinami metais be vasaros (Wanner ir kt. 2022). Apskritai šiam laikotarpiui būdingi dideli temperatūros svyravimai – įkandin kelerių karštų metų sekdavo stiprūs atšalimai (išsamiau žr. Pfister, Wanner 2021: 164–169).

Šiandien dar sunku tiksliai pasakyti, koks buvo vandens lygis Bajorų duburyje XIII a. viduryje–XIV a., tačiau būtent šiam laikotarpiui priklauso didžioji dalis Salaitėje rastų degintinių kaulų, gausios žiestos keramikos šukės ir daugelis geležinių darbo įrankių, ginklų, žalvarinių papuošalų bei buities daiktų, pavieniai sidabriniai, švininiai, stikliniai, akmeniniai dirbiniai.

Salaitės viršuje aptikti trys archeologinių radinių kompleksai sekliose dubens formos duobėse, kurios tyrimų metu buvo pavadintos 4, 7 ir 8 kapais. Gausūs radiniai rasti ir aplinkui minėtas duobes, taip pat šiaurinėje Salaitės papėdėje bei ten esančioje šlapynėje.

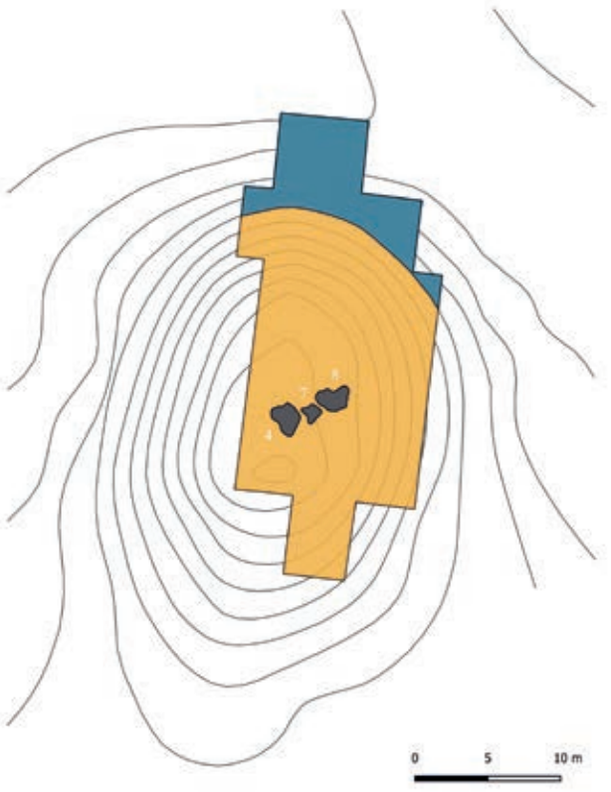

5 pav. Salaitė, ištirta jos dalis (mėlyna spalva – apsemti tyrimų plotai) ir kapų duobės. Rimvydo Mockaus ir autoriaus brėžinys

7 kapas buvo Salaitės viduramžių laidojimo vietos viduryje. Netaisyklingos formos 1,2 x 1,2 m dydžio, 21 cm gylio duobėje aptikta 491 g sudegintų žmonių ir gyvūnų kaulų, 227 žiestos keramikos šukės, 111 sveikų dirbinių ir jų dalių. Kartu su apskrita skardine sege, pasaginės segės liežuvėliu, žiedu išplatinta priekine dalimi, žvangučiais, rausvo šiferio verpstuku ir kitais radiniais rastas nežymiai išgaubtas sidabrinis Vytauto denaras su ietigaliu ir kryžiumi averse bei įrašu *Пэчат* – reverse, nukaltas 1392–1396 m.[6]

Antropologiniai tyrimai rodo, kad šiame kape buvo palaidotas 20–40 m. asmuo, spėjama, vyras[7]. Tarp sudegintų gyvūnų kaulų atpažinta galvijo danties ir plaštakos arba riešo kaulo dalis, nenustatyto mėsėdžio pirštakaulis, riešo kaulas, plaštakos arba pėdos kaulo distalinė dalis, šuns uodegos slankstelis, pirmasis ir antrasis smulkaus žinduolio pirštakauliai[8].

Šis radinių kompleksas sausojoje Bajorų viduramžių kapinyno dalyje yra datuojamas XIV a. pabaiga–XV a. pradžia. Aukščiau susidarė intensyvus ir ištisinis kolektyvinės kapavietės

6 Nustatė Eduardas Remecas.
7 Tyrė prof. Rimantas Jankauskas.
8 Tyrė prof. Linas Daugnora.

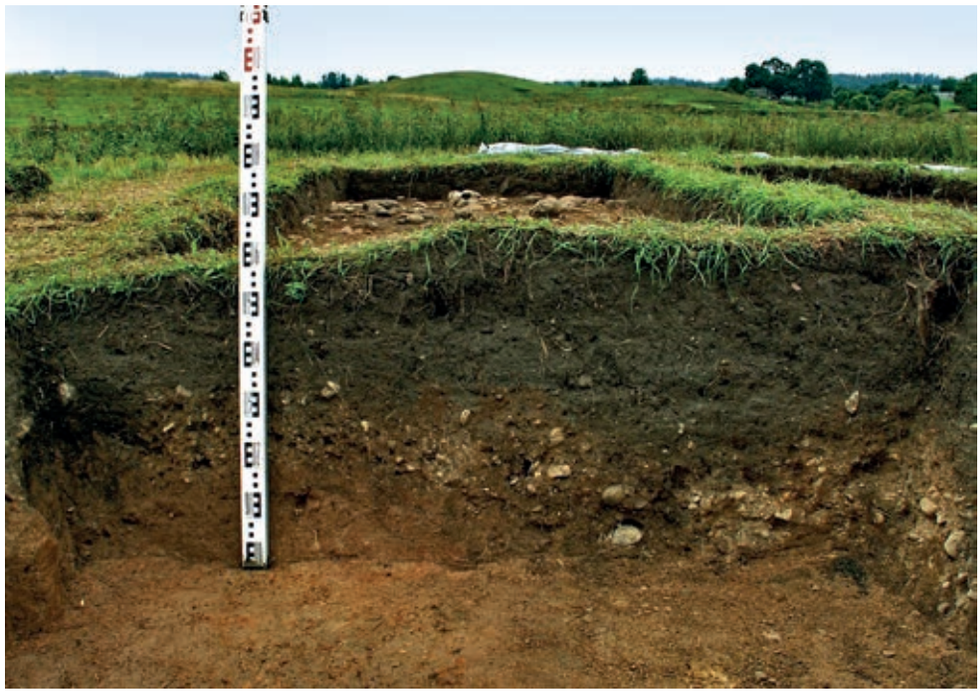

6 pav. Salaitės paviršiuje esantis juodžemis – ankstyvųjų viduramžių laikotarpio kolektyvinės sudegintų mirusiųjų kapavietės sluoksnis, žvelgiant į archeologinių tyrimų pjūvį iš šiaurės pusės. Tolumoje – Sidabrakalnio siluetas. 2006 m. Autoriaus nuotrauka

sluoksnis su gausiais radiniais. Tačiau dar lieka nenustatyta, kokiomis aplinkybėmis į šlapią riebų molį šalimais 7 kapo įsmigo ir liko styroti stati archeologiniai dirbiniai: žalvarinis raktas, grandis, daugelis žiestos keramikos šukių ir degintinių kaulų dalelių; tame pačiame horizonte – senojo ežero dugne – dar surasta ir viduramžių laikotarpio žvejybos kabliukų. Jeigu Salaitės viršus buvo apsemtas, tai kaip čia galėjo būti iškastos duobės iš kremavimo vietos atgabentiems mirusiųjų palaikams ir įkapėms suberti? Ar vandenys Salaitę užliedavo tik pavasariais, lietingomis vasaromis?

Vos už kelių metrų, priartėjus prie šlapynės šiaurinėje Salaitės papėdėje, slūgso senojo ežero atabrado smėlis, nudažytas degėsių ir anglių. Čia aptiktas dar vienas didelis archeologinių radinių telkinys: vienašmenio kalavijo geležtė ir buoželė, plačiaašmeniai kirviai, ietigaliai, strėlių antgaliai.

Gilyn į pelkę šis viduramžių laidojimo vietos sluoksnis išsiskyrė kaip smulkus, itin juodas smėlis su iš tyrinėjimų Salaitės viršuje jau pažįstamais pavieniais dirbiniais, susilydžiusiomis dalelėmis, žiestos keramikos šukėmis. Laboratoriniai čia surastų anglių tyrimai rodo, kad sudegintų mirusiųjų palaikus šioje vietoje nustota berti tarp 1157–1264 m.[9] Vėliau ir iki pat šių dienų šlapynėje klostėsi rudų durpių sluoksnis, kuriame rasta tik XX a. būdingų medžiotojų į antis paleistų švino rutuliukų ir arklių pasagų.

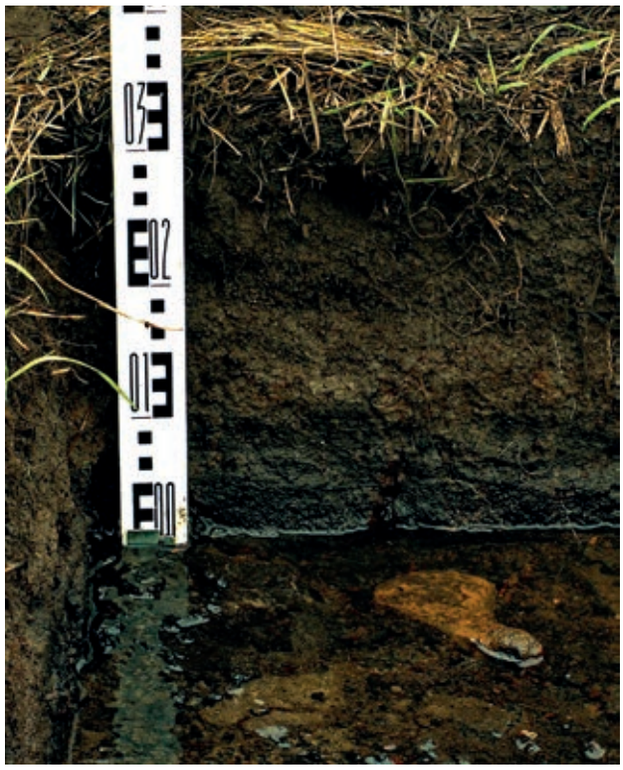

7 pav. Plačiaašmenis kirvis šlapynėje Salaitės papėdėje (kiek aukščiau matyti virš jo susiklostęs durpių sluoksnis). 2006 m. Autoriaus nuotrauka

RAŠYTINĖS IR SAKYTINĖS ISTORIJOS ŽINIOS

2006 m. Bajorų senbuvis Pranas Binkulis (86 m.) pasakojo, kokiomis sunkiomis sąlygomis, klimpdami, vietos gyventojai specialiomis rogėmis vilko gyvuliams ruošiamą pašarą į Salaitę ir laukdavo, kol galės jį parvežti į namus:

9 Mėginio numeris FTMC-OH74-2.

> An tos Salaitės tį niekas gyvenime nearė ir nesėjo <...>. Arkliai ganėsi tį, tį šienų vežėm <...>. Šienų vežė šitan daiktan, kur jūs kasėt [ant Salaitės]. Čia kraunam, čia pastatom, čia prisidedam vežimą ir važiuojam <...>. Tį balos nepereinamos, <...> bet visi žinojom, kad ji aukštesnė [ta Salaitė]. Bet apie kokius palaidojimus tai nė kalbų niekam nebuvo.
>
> <...> Tį nebuvo jokio užėjimo, nepereinamos balos. Šienų prisišienaunam, tai pasidarom tokias roges <...>. Melioracija kaip praėjo, kolūkis pasdarė, tada jau drūtesnės pievos. <...>
>
> Tį nesimatė [tos Salaitės], bet visi žinojom, kad aukštesnė vieta. Kadaise šieną su rogutėm vežinėjom ir an to parsikrauna... Ale su arkliu tį nebuvo įvažiavima. <...> Aplink nendrės apaugį, ir tį niekas daugiau nebuva.[10]

1790 m. Mantigailiškių dvaro inventorius Bajorų kapinyno vietoje mini pelkę (*błoto*) (LVIA SA 6112: 1488v). XIX a. antroje pusėje Bajorų kaimo planas didelę į rytus nuo Briauniaus plytinčią žemumą vadino ganykla (*пастбище*) ir skelbė, kad ją tarpusavyje dalinasi ir naudoja 7 kaimo ūkininkai (Планъ 1869). Panašiu metu kaimyninio Šuolių kaimo pakraštyje prie Briauniaus būta grynos pelkės (*болото чистое*), kurią rėžiais dalijosi 11 ūkininkų (žr. Планъ 1846), o Kietaviškių dvaro, kuriam tuo metu priklausė ir Šuoliai, inventoriuje ši vieta vadinama šienaujamom pievom (*сенокосы*) (Геометрический 1846: 5). Beje, žvalgant metalo ieškikliais Salaitės prieigose, į pietus nuo jos esančios Salos papėdėje, prie istorinio kelio skersai klonę, buvo aptikta daugelis piemenų, naktigonių, pjovėjų ir grėbėjų atokvėpio vietai būdingų radinių: šukų, šaukštų, kryželių ir medaliukų, žiedų, smulkių XIX–XX a. vidurio monetų. Prie minėto kelio tilto per Peliūniškių upelį rasta XVII a. antroje pusėje nukaltų Jono Kazimiero šilingų. Atrodo, kad būtent į šį kelią buvo sutelktas ir Pirmojo pasaulinio karo ir (arba) Nepriklausomybės karo metais Bajorų kaimo aukštumos terasoje įkurtos stovyklos karių dėmesys.

Apie 1935 m. Bajorų kaime vyko didžiausios permainos: klonėje buvo iškastas pirmasis melioracijos griovys (*revas*), gyventojai iš kaimo kėlėsi į viensėdžius. Daugelis jų buvo įkurta duburyje, stačiašlaičių krantų papėdėje arba pakilesnėse vietose, ant kalvų. Sklypeliuose Saloje įsikūrė dar kaime Vilkais vadinti mažažemiai broliai Jonas ir Pranas Lišauskai bei jų sesuo Ona Lišauskaitė-Gudelienė (LTRF cd 1887). Netrukus naujakurių gyvenimą sudrumstė Antrasis pasaulinis ir įkandin sekęs partizaninis karas. Melioracija palietė ir Briaunių, ir Švenčių. Mat iškasus kanalus, nukritus vandens lygiui, gražios, smėlėtos jų pakrantės virto klampiais krūmynais, neliko norinčių nei maudytis, nei žvejoti (LTRF cd 1887).

Tačiau apie seniausiąją Bajorų kaimo istoriją tikrų žinių iki šiol trūksta. Bajorai patenka į Trakų kunigaikštystės (vėliau vaivadijos) Strėvininkų valsčiaus teritoriją. XIV–XV a. rašytiniuose šaltiniuose šis valsčius, plytintis abipus Strėvos nuo Aukštadvario apylinkių pietuose iki Žiežmarių šiaurėje, yra minimas kartu su Semeliškėmis. Žuvyčių piliakalnis, netoli jo esančių Prūsiškių, Laičių, Dainavos, Rusų Kampo ir kai kurių kitų kaimų pavadinimai rodo, kad Strėvininkų Mantigailiškės (vėliau – tiesiog Mantigailiškės) gali būti dar Traidenio valdymo metais (1270–1282) valdovo dvaro aplinkoje tarp girių įkurta valda (Ochmanskis 1996: 72–77; Dubonis 1998: 21–25). Su ja sietinas ir vienintelis žinomas šio valsčiaus seniūnas – LDK vietininkas – Mantigaila Žiukaitis (mirė 1440 m.) (*Mondigal tenutarius Strewniczensis*) (Urzędnicy 2009: 91). XV a. viduryje Lietuvos Metrikos 3-iojoje Užrašymų knygoje jis dar vadinamas Mantigaila Strėviškiu (*Монътикайло Стравницкий*) (Литовская 1910: 38).

Prie kelio į Jagėlonis įsikūrę Bajorai kitados vadinti Vizgirdiškėmis (*Wizgirdiszki*), arba Vizgirdais (*Wizgirdy*) (plg. Šakienė 2013: 148). Atrodo, kitados ši valda buvo Vindziulių kaimo dalis. Taip manyti verčia neįprastai tiesi šių dviejų kaimų riba, taip pat faktas, jog Vindziulių gyventojai iki pat XX a. pirmos pusės šienavo dalį Bajorų pievų prie Briauniaus ir Švenčiaus (LTRF cd 1889).

XVII a. viduryje–antroje pusėje Mantigailiškių dvaro valdytojas, Trakų pakamarė – žemės ribų teismo teisėjas – Jonas Vladislovas Mantigaila (mirė 1688 m.) Vizgirdus (Bajorus) paskyrė Pastrėvio apylinkėje buvusiam Pelutiškių (*Piełuciszki*) dvarui, kurį tuo metu valdė Mikalojus Vizgirda ir Darata Mantigailaitė-Vizgirdienė[11] (LVIA f. 525, ap. 8, b. 895, l. 63v). Nežinomomis aplinkybėmis vėliau Vizgirdai (Bajorai) sugrįžo Mantigailiškių dvaro priklausomybėn. 1790 m. šio dvaro inventoriuje išsamiai aprašyti keturi Vizgirdų ūkiai: Motiejaus Binkulio, Jurgio Mikalausko, Kazimiero Mikalausko (iš pusės su Martynu Cibulskiu) ir Simono Minavičiaus (LVIA SA 6112: 1484–1485v).

10 Įrašė ir iššifravo V. Vaitkevičius.

11 Kaip tik su jais sietinas Vizgirdų kaimo pavadinimas.

8 pav. Kietaviškių dvaro plano valdų ištrauka, kurioje matyti Kietaviškių ir Mantigailiškių dvarus skyrusi riba. 1846 m. (LVIA f. 525, ap. 2, b. 3439)

Nors XVIII a. pabaigoje Vizgirdų gyventojus slėgė didelės prievolės ir duoklės, tačiau senovėje galėjo būti kitaip. Taip manyti verčia antrasis (ilgą laiką neoficialus?) kaimo pavadinimas Bajorai, manytina, atskleidžiantis prarastąją kaimo gyventojų tapatybę. Mat XVI a. viduryje, matuojant LDK žemes valakais, pertvarkant gyvenvietes ir ūkį, pavaldinių (*veldamų*) neturintys bajorai savo žemę, o kartu ir padėtį visuomenėje, prarado. Šiuos bajorus nuo baudžiauninkų skyrė iš esmės tai, kad lažas jiems buvo pakeistas lažpinigiais (*činšu*) (plg. Jurginis 1978: 72–73). Sunku atsakyti į klausimą, kodėl Vizgirdų gyventojai, be sargybų, gvaltų ir pastočių dvaran, vis dėlto ėjo savaitinį lažą[12].

VIETŲ VARDAI IR RYŠIAI

Šalia Salaitės esančio Briauniaus ežero pavadinimas[13], kilęs iš žodžio *briauna* ‘kraštas, kampas’, sietinas su istorine Mantigailiškių dvaro žemėvalda. Kelis šimtus metų pietinis Briauniaus krantas, Šventės upelis ir toliau plytinčio Švenčiaus ežero pakrantė buvo siena tarp Mantigailiškių dvaro ir Kietaviškių klebonijos Šuolių palivarko (vėliau – Kietaviškių valstybinio dvaro). Toji siena dar buvo sutapatinta ir su Semeliškių bei Kietaviškių parapijų riba. XIX a. planuose dabartinis Biaunius vadinamas Briauniuku (*Бравнюкъ*).

Yra pagrindo manyti, kad nustačius minėtas dvarų ribas Švenčiui teko Briauniaus, o į pietryčius nuo jo telkšojusiam ežerui – Briauniuko epitetas[14].

Į tų dviejų ežerų vardus galima pažvelgti ir antraip: iki nustatant valdomos žemės *briaunas*, t. y. dar prieš atsirandant Briauniuko vardui, šis su Švenčiumi porą sudarantis ežeras galėjo būti vadinamas Švenčiuku. Kai kurie Šventais vadinami ežerai Lietuvoje kaip tik ir turi mažesnius ežerus, nelyg palydovus, vadinamus Šventeliais (į šiaurę nuo Šuolių Švenčiaus taip pat telkšo Švenčiukas[15], kurį iki XX a. antros pusės Šventupė jungė su Aujėdo ežeru).

12 Tiesa, XX a. pirmoje pusėje senoliai tvirtino, kad jų kaimo gyventojai baudžiavos nėjo (LŽV: J. Vyšniauskas, 1935).

13 Užfiksuotos dvi pavadinimo formos: *Briaunius* ir *Briaunis*. Palyginimui, Vinco ir Marijos Lišauskų šeimoje Šuolių kaime jos buvo vartojamos vienu metu (2015 m. užrašė V. Vaitkevičius).

14 *Briauniukas ar Briaunius, tai čia tas pats* [kaip pavadinsi] (LTRF cd 1887).

15 Jų tarminiai variantai – *Svencius* ir *Svenciukas*.

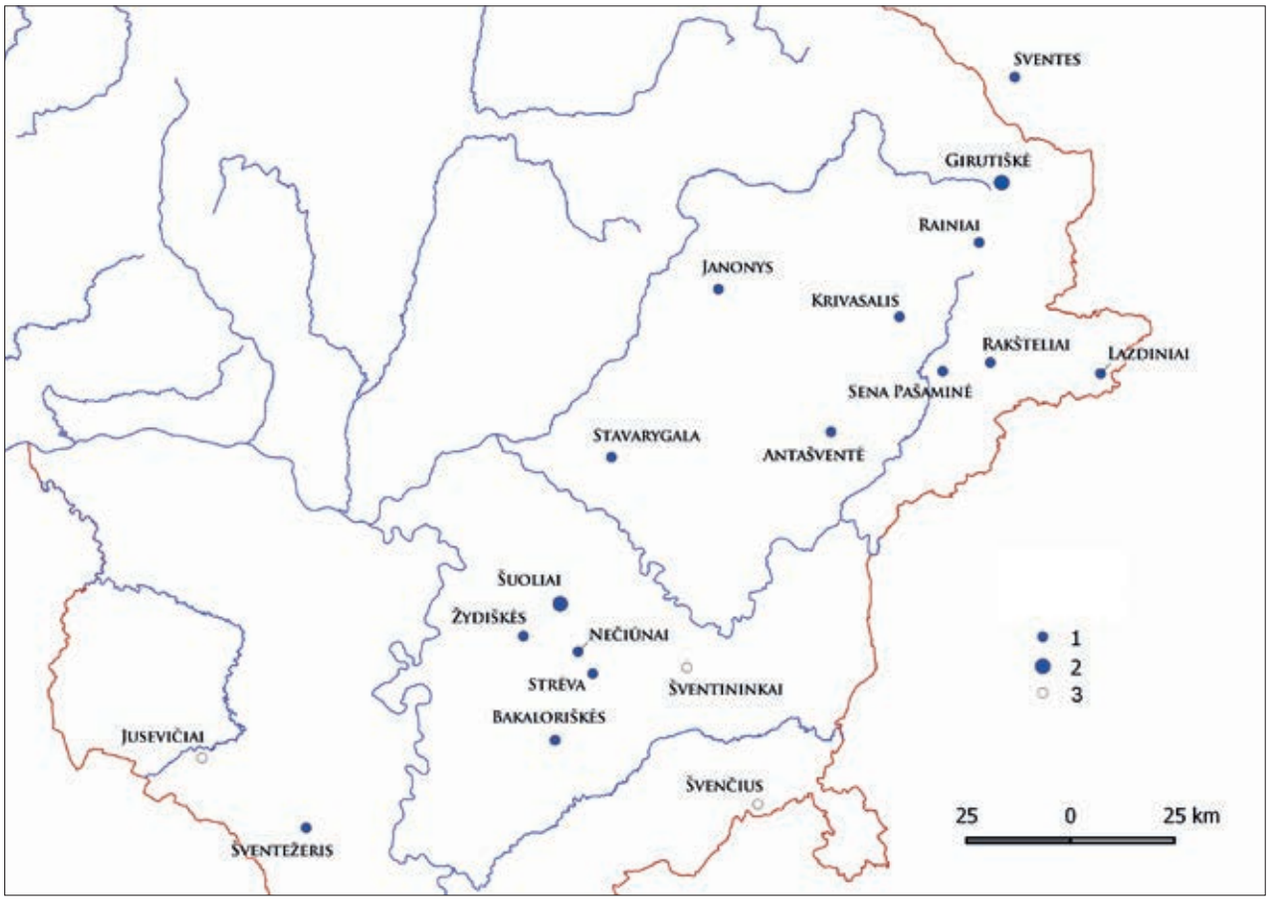

9 pav. Šventais vadinami ežerai Lietuvoje ir Pietryčių Latvijoje (1 – vienas ežeras, 2 – ežerų poros, 3 – trūksta duomenų). Autoriaus brėžinys

Dažniausiai pasakojama, kad tokie ežerų ir upių vardai kilo juose nuskendus kunigui – važiuojant pas ligonį įlūžo ledas, kunigas nuskendo, išplaukė tik Švč. Sakramentas. Po krikščionybės įvedimo toks kunigo skenduolio vaizdinys pakeitė baltų religijos vandenų dievybę, sakralią būtybę – vandens telkinio valdytoją (Vaitkevičius, Vaitkevičienė 2011: 148–149). Šuoliuose šis padavimas nėra užfiksuotas, Švenčiaus ežero vardas siejamas su šiandien jau neatmenama senovės lietuvių šventė. „Dar, išeina, Kietaviškių bažnyčios nebuva, kai [tą ežerą] Švenčium pavadina," – prisimena viensėdį Švenčiaus pakrantėje įkūrusio senelio pasakojimus Juozas Kurlavičius (71 m.) iš Šuolių[16].

Šventais vadinami ežerai telkšo daugelyje Rytų Lietuvos vietovių, arealas turi tęsinį Pietryčių Latvijos kryptimi. Apie taip vadinamus ežerus žinoma ir Gudijoje, Lenkijoje, juos fiksuoja senieji rašytiniai šaltiniai iš Rytų Prūsijos. Nėra abejonės, kad Šventais vadinami ežerai – baltų religijos šventvietės. Rakšteliuose (Švenčionių r.), Krivasalyje (Ignalinos r.), Žydiškėse (Kaišiadorių r.), Bakaloriškėse (Trakų r.), Nečiūnuose (Trakų r.) išliko šventviečių kompleksai su alkakalniais, daubomis ir akmenimis Šventais vadinamų ežerų pakrantėse. Girutiškėje (Zarasų r.), Senoje Pašaminėje (Ignalinos r.) Šventais vadinamų ežerų pakrantėse plyti V–XII a. lietuvių genties pilkapynai, o prie Žydiškių Švenčiaus būta iš akmenų sukrautų IV–V a. dainavių (jotvingių) pilkapių. Šis kontekstas rodo, jog Bajorų kaimo duburio dugne plytėjęs senasis ežeras taip pat galėjo būti vadinamas Šventu, o vandens lygiui nukritus ir ežerui suskilus, didžioji jo dalis liko vadinama Švenčiumi, mažesnioji – Švenčiuku. Atribojus Mantigailiškių dvaro valdas, pastarajam prigijo Briauniuko vardas, o XX a. pirmoje pusėje įsigalėjo (tiesa, vis dar su išimtimis) Briauniaus pavadinimas.

Atskiro dėmesio vertas faktas, kad apie Briaunių pasakojantiems Bajorų gyventojams nežymiai ištęstos formos ežeras pietryčių pusėje turi *galą*, o Šuolių kaimo pakrantė jiems yra *kraštas*: „Lydekų būdavo, tan kraštan [Šuolių], bet labai šaltas vanduo...", „Va čia dabar, gale Briaunia, kur čia dabar dirbat..." – kartą archeologinės ekspedicijos dalyviams aiškino straipsnyje jau pristatytas

16 2007 m. užrašė V. Vaitkevičius.

P. Binkulis (LTRF cd 1889). Tai verčia manyti, kad kitados atsiskyrę Švenčiaus ir Briauniaus ežerai mentaliniame Bajorų klonės žemėlapyje iki šiol yra vienas didelis šiaurės vakarų–pietryčių kryptimi išsitęsęs vandens telkinys. Buvęs jo dugnas į pietus nuo Salaitės – šiandien šienaujama pieva – vadinama Šlynelėmis (iš liet. *šlynas* 'pilkšvai melsvas arba balkšvas glitus molis; dumblas, puvynas' – LKŽe)[17] (1 pav.). Akivaizdu, jeigu žmonių atmintyje nebūtų likusių senojo Bajorų klonės ežero kontūrų, o ežerui besitraukiant – klampių apyežerių, tai liktų nesuprantamas ir Salos pavadinimas.

Sala – tai masyvi molio kalva kiek aukštesne rytine dalimi, kur XX a. pirmoje pusėje įsikūrė dar kaime Vilkais vadinti Lišauskai. Po šio įvykio nepraėjo nė šimtas metų, ir vietovardis imtas aiškinti taip: kitados į šią pelkių apsuptą kalvą, pakeliui iš Šuolių (Pagrendos) į Vindziulių (Jagėlionių) mišką, užeidavo vilkai ir naktimis čia staugdavo[18].

Šalia Salos esanti Peliūniškių vietovė – šiuo vardu vadinama ir kalva, ir jos papėdėje tekantis, dabar kanalu paverstas upelis, kurio aukštupys Vindziuliuose vadintas Ūžiu[19] – atsargiai gali būti siejama su istoriniu Pelutiškių dvaru prie Pastrėvio, kurio žinion Vizgirdai (Bajorai) pateko XVII a. Žinoma, vietovardis galėjo rastis ir po to, kai į Vizgirdas (Bajorus) atsikėlė gyventojų iš netolimo Peliūnų kaimo[20].

Į pietus nuo Salaitės stūkso Sidabrakalnis, apie kurį padavimų neišliko. Sprendžiant iš to, kad kitose Lietuvos vietovėse Sidabriniais kalnais neretai vadinamos senovės gyvenvietės ir priešistorinės laidojimo vietos (pvz., Pakalniškiuose, Šilalės r., Rupunioniuose, Kauno r., Šereiklaukyje, Šilutės r.), kitados Bajoruose taip pat galėjo būti rasta sidabrinių papuošalų ar pinigų.

Kriaučelėmis vadinamos vietos vardas siejamas su dviem kitados ten gyvenusiais, matyt, bežemiais siuvėjais (*kriaučiais*) (LTRF cd 1889), o į vakarus nuo Kriaučelių aukštyn kyla vaizdingas Dvarnų kalnas, kurį turėtume sieti su istorinėmis Mantigailiškių dvaro naudmenomis ar Vizgirdų (Bajorų) gyventojų prievolėmis.

Atidus Bajorų gyventojų pasakojimų klausymas atskleidė svarbiausias šioje vietovėje skirtis tarp žemės ir vandens (atitinkamai, tarp salų ir balų), tarp žemumose esančių pievų ir ten iškylančių kalnelių, plg. „Tį sala yra, tį buvo žemė“, „Nežinau, dėl ko toj baloj salaitė tokia“, „A dėl ko tose pievose toks kalnelis padarytas...“, „Priait buvo labai šlapia, labai bala buva“ (LTRF cd 1889). Tuo pačiu metu tapo akivaizdi dvinario modelio sala–salaitė svarba. Sala (kitaip Vilkų Sala) turi savo mažąją palydovę Salaitę (kitaip Maleckų salaitę) prie Briauniaus, o Sala vadinama kalva šiaurės vakarinėje Bajorų kaimo dalyje turi Salaitę (kitaip Viktaravičių Salaitę) „palei Švenčių“[21].

Salaitė, suprantama, yra bendrinis žodis (plg. „Kriaučelės šita salaitė vadinasi. Ji tokia sausa, aukštesnė. Tam šone šaltiniai, ir šitam šone šlapia. Tai ji užtat... ji tokia aukštesnė už visas pievas“ – LTRF cd 1889), bet mūsų nagrinėjamu atveju jis iškyla kaip tikrinis pavadinimas.

Apie ryšį tarp Salos ir Salaitės prie Briauniaus taip pat byloja faktas, kad vakariniu Salos šlaitu per Šlyneles veda pats artimiausias takas į Salaitę; šias dvi vietas skiria apie 70 m atstumas. Archeologinės ekspedicijos narių bandymai su metaliniu smaigu rasti į Salaitę vedančios kūlgrindos – galimai po vandeniu ar šlapynėje buvusio akmenų tako – vietą buvo nesėkmingi. Tačiau surinkti archeologiniai ir istoriniai duomenys apie kelius, vedusius per Bajorų klonę, rodo, kad kelias nuo Sidabrakalnio papėde, nedidele brasta per Peliūniškių upelį ir toliau, Salos vakarine papėde iki Žalio tilto, laikytinas seniausiu (1 pav.)[22].

Su metalo ieškikliu ant šio kelio surastas ugnyje susilydęs, todėl neatpažįstamas vario lydinio daiktas leidžia spėti, kad iš šios vietos su sudegintų mirusiųjų palaikais kitados pėsčiomis, luotu ar kitais būdais buvo vykstama į Salaitę. Suprantama, tai galėjo būti ne vienintelė susisiekimo su Salaite vieta.

Beveik tokiu pačiu atstumu nuo Briauniaus, tik į šiaurės vakarų pusę nuo jo, skersai klonę bus buvęs dar vienas kelias. Jo vietą mena Kamšos vietovardis tarp Briauniaus ir Švenčiaus (liet. *kamša* 'žabais, virbais iškimštas, išklotas kelias' – LKŽe). Dar viena Kamša į pietryčius nuo Salos rodo, jog į šią vietą buvo galima patekti nuo Peliūniškių kalno vykstant lauko keliu palei Trikūgio pievą[23].

17 *Tį ne molis, bet šlyna kokia tai. Tį reikia papult kada arti, ne bet kada arsi* – sako Saloje gimęs ir užaugęs Vincas Lišauskas (74 m.) (LTRF cd 1887).

18 Iš Gintaro Gudelio (25 m.), kilusio iš Bajorų k. 2007 m. užrašė V. Vaitkevičius.

19 LTRF cd 1888.

20 XX a. pirmoje pusėje ant Peliūniškių kalno gyveno Vališkiu vadinamas Česonis su šeima.

21 Patikimai ši vieta dar nėra lokalizuota.

22 G. Gudelis mena močiutės pasakojimus, kad šia trajektorija per klonę iš Jagėlonių miško į Pagrendos traukdavę ir vilkai (2007 m. užrašė V. Vaitkevičius).

23 Būtent taip daugelį metų į Salą patekdavo ir archeologinės ekspedicijos narių lengvieji automobiliai, kol pagaliau įpratome eiti į Salą pro Sidabrakalnį vedančiu taku.

SALAITĖ IŠ KRAŠTOVAIZDŽIO ARCHEOLOGIJOS PERSPEKTYVOS

Apibendrinome palinologinius ir archeologinius duomenis apie Bajorų kaimo kapinyną, vadinamą Salaite, rašytinės istorijos žinias apie kaimą perpynėme su pasakojimais ir prisiminimais, įsiklausėme į vietos gyventojų tariamus vietų vardus, juos lydinčius paaiškinimus bei samprotavimus. Atėjo laikas Salaitės interpretacijai.

Teorine prieiga renkuosi Timočio Darvilio pasiūlytą laiko–erdvės–veiksmo (orig. *time–space–action*) modelį, kuris archeologui svarbus ir reikalingas, norint į kraštovaizdį pažvelgti kaip į tam tikrą kontekstą. Remiantis simboliniu kodu kraštovaizdis yra skirstomas į dalis, klasifikuojamas; manoma, jog tas pats, su kosmologine tvarka susietas, simbolinis kodas, arba religinių tikėjimų sistema, lemia ir laiko sampratą, o socialiniai veiksmai pasireiškia kaip materialinės kultūros liekanos ir atspindi ne pavienių žmonių elgesį, bet sutelktą bendruomenės narių veikimą (išsamiau žr. Darwill 1999: 110–113).

T. Darvilio darbe kraštovaizdis dalijamas, remiantis ne mums labiau įprasta pasaulio krypčių rože, o intervalais tarp saulės tekėjimo azimutų per Rasas (šiaurės rytuose) ir per Kalėdas (pietryčiuose), ir atitinkamai – saulės laidos azimutų per Rasas (šiaurės vakaruose) ir per Kalėdas (pietvakariuose). Autoriui tai leidžia pažymėti saulėtekio ir saulėlydžio zonas, tarpuose paliekant dvi likusias – šiaurinę be saulės ir pietinę – su aukščiausia saule (Darwill 1999: 114–115).

Bajorų Salaitės atveju, veiksmingi atrodo abu tyrimo būdai: su pasaulio krypčių strėlėmis ir su minėtais intervalais. Suprantama, tam tikra dalimi rezultatus lemia ir tai, kaip pasirenkamas atskaitos, t. y. žiūros, taškas. Kuomet viduryje yra Salaitė, ši vos metro aukščio kalvelė atvirame kraštovaizdyje vyrauja lyg pasaulio viduryje esantis kalnas. Pasaulio krypčių rožės atitraukimas į vietą ant senojo kelio, iš kur gyvieji su mirusiųjų palaikais leisdavosi į Salaitę, akcentus pakeičia, bet nežymiai, nes šiaurės–pietų ašis lieka iš esmės tokia pati. Dabar jau galime įsivaizduoti, kaip Bajorų klonę į tam tikras zonas dalijo gyvieji bendruomenės nariai – juk tai jie žvelgė nuo Salos vakarinio šlaito į Salaitę. Trečiasis bandymas dalyti kraštovaizdį – atsistojus aukščiausioje Salos vietoje. Iki tol vyravusi šiaurės–pietų ašis nuo Salaitės iki Sidabrakalnio čia pasislenka ir, atrodo, netenka turėtojo vaidmens.

Kita vertus, visi trys žiūros taškai galėjo būti susiję su skirtingomis ir viena kitą sekančiomis

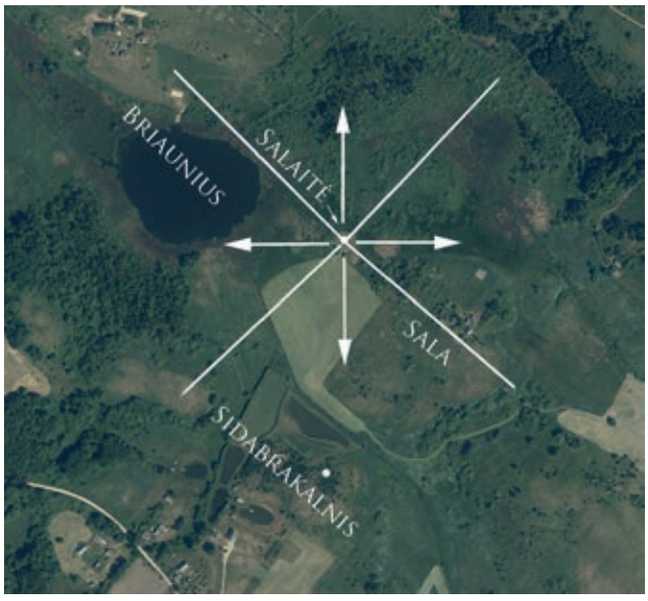

10 pav. Pasaulio krypčių rožė, saulės tekėjimo ir laidos azimutai per Rasas ir Kalėdas. Pirmasis žiūros taškas – Salaitė. Autoriaus brėžinys

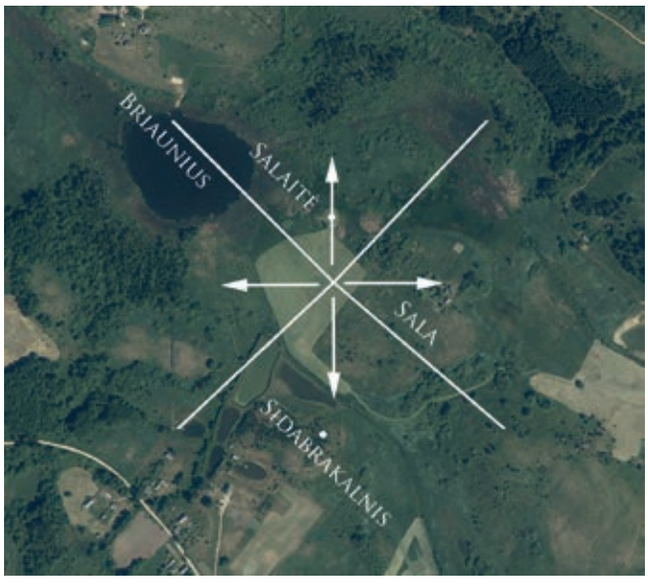

11 pav. Antrasis žiūros taškas – apsilydžiusio dirbinio Salos vakarinėje papėdėje radimo vieta. Autoriaus brėžinys

12 pav. Trečiasis žiūros taškas – aukščiausia Salos vieta. Autoriaus brėžinys

13 pav.- Saulėlydis virš Briauniaus, žvelgiant nuo Salos. 2012 m. rugpjūtis. Žilvino Montvydo nuotrauka

laidotuvių situacijomis, pavyzdžiui, pirmiausia apeigos vyko aukščiausioje Salos dalyje, tada buvo vykstama iš Salos ir Salaitėje rengiamos laidotuvės, ar panašiai.

Nors trys skirtingi atskaitos taškai lemia pastebimą pasaulio krypčių rožės ir saulės azimutų slinktį, tačiau atidžiai įsižiūrėjus, pagrindinės zonos su į jas patenkančiais kraštovaizdžio elementais išlieka: šiaurinė dalis su Salaite ar be jos, apima didelę pelkėtos Bajorų klonės dalį Šuolių kaimo link; pietuose neabejotinai vyrauja Sidabrakalnis ir tik žvelgiant nuo Salos viršūnės, jis kiek pasitraukia į vakarus. Rytinė kraštovaizdžio zona visą laiką apima Salą arba rytinį jos šlaitą, o vakarinė – Briaunių; žvelgiant nuo Salos viršūnės, išryškėja šio vandens telkinio ryšys su Salaite.

Krypčių svarba ir pasaulio dalijimas į šalis baltų mitologijoje nekelia nė mažiausios abejonės. Jos duomenys rodo, kad šiaurė yra tamsiausia ir šalčiausia; tai požeminė erdvė, marios, kuriose saulė praleidžia naktį (Vaitkevičienė 2001: 120–122). Anot A. J. Greimo, šis požeminis vandenų pasaulis – paskandos – esąs tikrosios mirties karalystė (Greimas 2005: 160–161)[24].

Dėl šviesos ir šilumos pietūs įgauna daug teigiamų reikšmių, be to, čia, ant stebuklingo kalno, lokalizuojamos dausos[25] (išsamiau žr. Vaitkevičienė 2001: 120–122, 125, 130). Rytai dėl saulės siejami su gyvybe, sveikata, jaunyste, o į vakarų šalį įkandin saulės keliauja mirusiųjų vėlės (Vaitkevičienė 2001: 135–136, 149, 151–154). Atskirai pažymėtina, kad šiaurės–pietų ašis tarp Salaitės ir Sidabrakalnio, iš vandenų pasaulio kylanti į aukštumas ir atvirkščiai, sutampa su mitine paskandų ir dausų opozicija (išsamiau žr.: Vaitkevičienė 2001: 138–140, 142–151).

Laiko sampratai svarbus kasdienis saulės judėjimas ir jos visų metų ratas. Su saulėtekiu susijęs Salos rytų pusėje buvęs, dabar užakęs Lišauskų šaltinis, kuris tekėjo rytų kryptimi (1 pav.). Jo vanduo vadintas sveiku ir čia gyvenančių Lišauskų buvo vertinamas („Jis bėga ir bėga <...> šaltinis, išeina, labai sveikas geras vanduo“ – LTRF cd 1887). Į rytus tekančių šaltinių vanduo buvo branginamas visoje Lietuvoje, tokių šaltinių užfiksuota daugelyje baltų religijos šventviečių (plg. Vaitkevičius 2003: 173–174). Ši tradicija taip pat

24 Ją krikščionybė pavertė pragaru.

25 Kitaip vadinamos rojumi.

žinoma apie Kietaviškes, Semeliškes; Bajorų ir Vindziulių gyventojai iki šiol vertina prieš Saulę tekančio Žuvyčių kaimo (istorinio Vėjų viensėdžio) šaltinio vandenį. Saulėlydis Bajorų klonėje, žvelgiant nuo Salos, visą laiką sutampa su Briauniumi ir jo apyežeriu, kur esančioje Salaitėje būta senovės laidojimo vietos.

Vidurdienį saulė pakyla į mitinį kalną pietuose, akimirkai ten sustoja (išsamiau žr. Vaitkevičienė 2001: 126–127). Bajorų klonėje tokio kalno vietoje stūkso Sidabrakalnis. Iš pirmo žvilgsnio mus trikdo pavadinimas, nes sidabras paprastai yra blizgančio vandens spalva arba kietasis vandens pavidalas (ugnis reiškiasi kaip auksas). Tačiau negalime pamiršti, kad mitinis kalnas pietuose buvo vaizduojamas „šviesus ir čystas kaip stiklas“ ir baltumas yra susijęs su pietų šalimi. „Pietų Saulė semantiškai analogiška Mėnulio pilnačiai“ – prieina prie išvados Daiva Vaitkevičienė (2001: 125, 133). Be to, žvelgiant nuo Salos viršūnės, Sidabrakalnio kryptimi saulė leidžiasi per Kalėdas (228° azimutu), o sniegas ir ledas juk atsispindi sidabrine spalva.

Per Rasas, žvelgiant iš Salos aukščiausio taško, saulė leidžiasi Salaitės kryptimi (315°) (12 pav.)[26]. Tai reikšminga, nes mitiniai vėlių takai kartoja Saulės kelio trajektoriją, ir kaip tik vasaros saulėgrįžos šventės naktį prasiveria dangus.

Iš šiaurinio Bajorų klonės šlaito pietų kryptimi tekėjo Beganskų šaltinis (vėliau čia buvo įleistas betoninis rentinys) (1 pav.). Jo vanduo taip pat vertintas kaip sveikas ir buvo naudojamas gydymui Velykų rytmetį[27] – kaip tik tada, kai mitinio, ir kartu šventojo, laiko atstumas tarp gyvybės ir mirties, arba mirties ir gyvybės, yra ypatingai mažas.

Bajorų klonės erdvės ir laiko tyrimuose mums dar trūksta veiksmo – socialinės dedamosios. Salaitėje surasti ugnies nepaliesti ir kremuoti mirusiųjų palaikai, darbo įrankiai, ginklai, papuošalai ir buities daiktai, per šermenis sudaužyti puodai, išpiltos anglys – tai daugelio senovės laidotuvių šventę sudarančių apeigų rezultatas. Be to, pabrėžtina, kad tai ilgaamžė tradicija, kurią kūrė ir praktikavo ne viena bendruomenės karta. Remiantis laboratorinėmis datomis, šlapynėje į šiaurę nuo Salaitės ugnies nepaliesti kaulai buvo laidojami VI–IV a. pr. m. e., o degintinių kapų horizonto viršuje rastų anglių data rodo, kad pastarasis laikotarpis apima XIIa. – XIII a. vidurį. 7 kape surastas apsilydęs Vytauto denaras liudija, kad Salaitės viršuje dar buvo laidojama ir pačioje XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje.

Kur XII a. viduryje–XV a. pradžioje apylinkėse būta gyvenamosios vietos, iki šiol nenustatyta. Bajoruose ieškota, tačiau taip pat nesėkmingai, vietos, iš kur senovėje buvo imamas molis puodams žiesti. Palinologinių tyrimų rezultatai byloja, jog dirbamų laukų, iš kur į Briauniaus apyežerį vėjas būtų atpūtęs kultūrinių augalų arba kartu su jais augančių kitų augalų, artimoje Salaitės aplinkoje taip pat nebuvo.

Į Salaitę reikėjo vykti iš pietų pro Sidabrakalnį, iš rytų nuo Vališkio (Peliūniškių) kalno pusės, arba stačiu šlaitu nuo Šuolių kaimo aukštumų. Kaip buvo įveikiamos paskutinės dešimtys metrų, skiriančios Salą nuo Salaitės, šiandien tiksliai pasakyti dar sunku. Tačiau aišku, jog laidotuvių vietą Salaitėje nuo įsivaizduojamos mirusiųjų palaikų deginimo vietos gyvenvietės aplinkoje skyrė didelis atstumas – ir erdvės, ir laiko. Todėl į laidotuves tenka žvelgti kaip į didelio masto religinį įvykį, kuriame dalyvavo daugelis, manytina, įvairiomis pareigomis šia proga pasidalijusių bendruomenės narių.

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Lietuvos ir kaimyninių šalių kraštovaizdžio tyrinėjimų banga atslūgo, tačiau jų galimybės dar neišsemtos. Tai viena iš perspektyviausių Lietuvos archeologijos tyrimų krypčių, nors tenka sutikti, jog duomenų apie archeologines vietas ir jas supančią aplinką, laboratorinių tyrimų, absoliutinių datų dar labai trūksta ir dedama per mažai pastangų jau sukauptus duomenis sinchronizuoti.

Šis straipsnis – tai pirmas bandymas į sukauptus duomenis apie Bajorų klonės kognityvinį kraštovaizdį, taip pat į rekonstruojamą žinijos dalį pažvelgti iš kraštovaizdžio archeologijos perspektyvos. Tyrimo atrama pasirinktas baltų mitologijos simbolinis kodas.

Pagrįsta manyti, kad į Salaitę buvo žvelgiama, tad ir kraštovaizdis į tam tikras mitines reikšmes turinčias dalis buvo dalijamas nuo Salos vakarinio šlaito arba aukščiausios jos vietos, tačiau tyrime nagrinėjamas dar ir trečias žiūros taškas – pati Salaitė. Gauti iš esmės panašūs rezultatai: šiaurės šalyje plyti pelkėta Bajorų klonės dalis.

26 Azimutai apskaičiuoti naudojant programą *Sun calculation*. Jos prieiga per internetą: www.suncalc.org. [Žiūrėta 2024-05-29]. Už šią nuorodą ir pagalbą dėkoju Evelinai Drazdauskienei.

27 Pasakojo Antanina Gutauskaitė-Pilipavičienė (77 m.), kilusi iš Pagrendos k., gyv. Jagėlonyse. 2013 m. užrašė V. Vaitkevičius.

Jai, arba vienu atveju vakarinei zonai, priklauso pati Salaitė. Rytuose vyrauja Sala, o pietuose – Sidabrakalnis. Vakarų šalyje visais atvejais telkšo Briaunius.

Šiaurės ir vakarų šalys – žemosios, arba požemio ir vandenų. Jos susijusios su nykimu, mirtimi ir laidotuvėmis. Rytų ir pietų šalys – aukštosios, arba dangaus ir kalvų. Jos susijusios su sveikata, gyvybe ir gyvenimu. Šias išvadas sustiprina mitinio laiko, kuris buvo nagrinėjamas remiantis saulės ciklais, reikšmės: rytų, arba saulėtekio, šalyje Salos šlaite yra sveikatą teikiantis Lišauskų šaltinis; vakaruose, kur leidžiasi saulė, buvo laidojami mirusiųjų palaikai. Iš šiaurės šalies į pietus teka Beganskų šaltinis, jo vanduo buvo naudojamas gydymui; pietuose, kur vidurdienį įkopusi į mitinį kalną stabteli saulė, prie Bajorų klonės, stūkso Sidabrakalnis. Reikšminga, jog žvelgiant nuo Salos viršūnės, būtent šio kalno kryptimi per žiemos saulėgrįžą leidžiasi saulė. Žvelgiant iš to paties taško per vasaros saulėgrįžą, saulė leidžiasi Salaitės kryptimi, o tai reiškia, jog šiuo nepaprastu metų laiku į Salaitę vedė taip pat mitiniai vėlių takai.

Atsižvelgiant į tai, jog Salaitėje surasti mirusiųjų palaikai, gausios įkapės, puodų šukės ir anglys yra daugelio laidotuves sudarančių apeigų rezultatas, o pati laidojimo tradicija apima vėlyvojo bronzos amžiaus ir ankstyvojo geležies amžiaus sandūrą bei dviejų ar net trijų šimtų metų trukmės ankstyvųjų viduramžių laikotarpį, laidotuvės Salaitėje laikytinos didelio masto religiniu įvykiu, kuriame dalyvavo daugelis bendruomenės narių. Faktas, jog praėjus 2000 metų po pirmųjų kapų šlapynėje prie Salaitės, žmonės dar kartą sugrįžo į tą pačią vietą, turėdami tą patį tikslą, rodo, kad kraštovaizdžiui suteiktos reikšmės šioje vietovėje per šimtus ir net tūkstančius metų iš esmės nepasikeitė. Dar daugiau, panaudojant baltų mitologijos kodą, jas galima apčiuopti ir po 600 metų, jau mūsų modernios visuomenės laikais.

Atrodo, šis mažame kaimelyje tarp Kietaviškių ir Semeliškių atliktas kraštovaizdžio tyrimas turi ir platesnę reikšmę – juk tokiu ar panašiu būdu, dalydami kraštovaizdį į tam tikras dalis, sekdami saulę ir nustatydami jos kryptis (be vasaros ir žiemos saulėgrįžų, dar braižydami lygiadienių ir kitų kalendorinių švenčių azimutus), sėkmingai galėtume tirti ir kitas vietoves. Svarbiausia, kad būtų kaupiami visapusiški duomenys, net ir smulkiausios detalės, kurios, kaip rodo patirtis, dažnai yra pačios brangiausios.

SANTRUMPOS

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje
FTMC – Fizinių ir technologijos mokslų centro Radiokarbono laboratorija
GTC – Gamtos tyrimų centras
LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas
LVIA SA – Lietuvos valstybės istorijos archyvo Senieji aktai
LŽV – Lietuvos žemės vardyno anketos, saugomos Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriuje (nurodomas adresas, anketą užpildžiusio mokytojo pavardė ir metai)

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Bliujienė 2013 = A. Bliujienė. *Romėniškasis ir Tautų kraustymosi laikotarpiai*. Lietuvos archeologija, t. 3. Klaipėda: KU leidykla.

Darwill 1999 = T. Darwill. The historic environment, historic landscapes, and space-time-action models in landscape archaeology. Eds. P. J. Ucko, R. Layton. *The Archaeology and Anthropolgy of Landscape. Shaping your landscape*. London: Routledge, p. 106–120.

Dubonis 1998 = A. Dubonis. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. Iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities*. Vilnius: LII leidykla.

Foley 1981 = R. Foley. Off-site archaeology: an alternative approach for the short-sited. Eds. I. Hodder, G. Isaac, N. Hammond. *Pattern of the past. Studies in honour of David Clarke*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 157–183.

Greimas 2005 = A. J. Greimas. *Lietuvių mitologijos studijos*. Sud. K. Nastopka. Vilnius: Baltos lankos.

Gryguc ir kt. 2013 = G. Gryguc, D. Kisielienė, M. Stančikaitė, V. Šeirienė, Ž. Skuratovič, V. Vaitkevičius, A. Gaidamavičius. Holocene sediment record from Briaunis palaeolake, Eastern Lithuania: history of sedimentary environment and vegetation dynamics. *Baltica*, Vol. 26(2), p. 121–136.

Guobytė 2001 = Lietuvos geomorfologinis žemėlapis. *Geologijos akiračiai*, Nr. 3, p. 23–35.

Guobytė 2007 = *Bajorų archeologinė vieta: paviršiaus geologija ir geomorfologija*. Saug. GTC.

Jurginis 1978 = J. Jurginis. *Lietuvos valstiečių istorija (nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo)*. Vilnius: Mokslas.

Kuncevičius ir kt. 2015 = A. Kuncevičius, R. Laužikas, R. Jankauskas, R. Augustinavičius, R. Šmigelskas. *Dubingių mikroregionas ir Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius: VU leidykla.

LKŽe – *Didysis lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą: www.lkz.lt. [Žiūrėta 2024-05-22]

LTRF cd – Lietuvių tautosakos archyvo Lietuvių literatūros ir tautosakos institute fonoteka (nurodomas kompaktinės plokštelės numeris)

Mulk, Bayliss-Smith 1999 = I. M. Mulk, T. Bayliss-Smith. The representation of Sámi cultural identity in the cultural landscapes of northern Sweden: the use and misuse of archaeological knowledge. Eds. P. J. Ucko, R. Layton. *The Archaeology and Anthropolgy of Landscape. Shaping your landscape*. London: Routledge, p. 359–397.

Ochmanskis 1996 = J. Ochmanskis. *Senoji Lietuva*. Iš lenkų k. vertė R. Griškaitė ir O. Mickevičiūtė. Vilnius: Mintis.

Pfister, Wanner 2021 = Ch. Pfister, H. Wanner. *Climate and society in Europe. The last thousand years*. Bern: Haupt Verlag.

Podėnas 2016 = V. Podėnas. Alnio, Aiseto ir Galuonio ežerų salų žvalgomieji tyrimai. *ATL 2015 metais*. Vilnius, p. 65–70.

Simniškytė 2022 = A. Simniškytė. Metalurginės veiklos pėdsakai Aiseto ežero saloje (Molėtų r. sav.). Sud. V. Vaitkevičius, A. Bliujienė. *Atrasti praeitį. Išsaugoti ateičiai. Straipsniai, skirti Gintauto Zabielos 60-mečiui*. Klaipėda: KU leidykla, p. 162–184.

Stončius ir kt. 2010 = D. Stončius, M. Mačiulis, G. Zabiela, Z. Baubonis. Senosios gyvenvietės Lietuvos ežerų salose. *ATL 2009 metais*. Vilnius, p. 441–452.

Šakienė 2013 = O. R. Šakienė. *Elektrėnų ir Kaišiadorių krašto etnografinė-istorinė apžvalga. 2003–2012 metai*. Vilnius: Petro ofsetas.

Urzędnicy 2009 = *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo Trockie XIV-XVIII wiek*. Pod red. A. Rachuby. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Vaitkevičienė 2001 = D. Vaitkevičienė. *Ugnies metaforos. Lietuvių ir latvių mitologijos studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Vaitkevičius 2003 = V. Vaitkevičius. *Alkai. Baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedžio leidykla.

Vaitkevičius 2014 = V. Vaitkevičius. Kraštovaizdžio skaitymas su patirties žodynu. *Liaudies kultūra*, Nr. 4, p. 50–61.

Vaitkevičius, Vaitkevičienė 2011 = V. Vaitkevičius, D. Vaitkevičienė. *Lietuva. 101 legendinė vieta*. Vilnius: Alma littera.

Vengalis 2015 = R. Vengalis. [Recenzija] Bliujienė, A. Romėniškasis ir Tautų kraustymosi laikotarpiai (= Lietuvos archeologija, III). Klaipėda: KU leidykla, 2013, 750 p. *Lietuvos archeologija*, t. 41, p. 185–192.

Vengalis 2017 = R. Vengalis. Regioninės archeologijos link: archeologinių tyrimų geoduomenų bazė, *Lietuvos archeologija*, t. 43, p. 217–241.

Zabiela, Stončius 2012 = G. Zabiela, D. Stončius. Old Lake Island Settlements. Eds. G. Zabiela, Z. Baubonis, E. Marcinkevičiūtė. *Archaeological Investigations in Independent Lithuania (1990–2010)*. Vilnius: Society of the Lithuanian Archaeology, p. 366–370.

Wanner ir kt. 2022 = H. Wanner, Ch. Pfister, R. Neukom. The variable European Little Ice Age. *Quaternary science reviews*, Vol. 287, Article 107531. DOI: 10.1016/j.quascirev.2022.107531

Геометрический 1846 = *Геометрический инвентарь казеннаго именія Кетовишки по Виленской губерніи* [1846]. LVIA f. 525, ap. 2, b. 3433.

Литовская 1910 = *Литовская Метрика. Часть первая: Книги записей* (= Русская Историческая Библиотека, т. 27). С.-Петербургъ.

Планъ 1846 = *Планъ казенному имънію Кътовишки и Шале Виленской губерніи Трокскаго уъзда составленный 1846. Масштабъ въ 1:8400 долю* [саж.]. LVIA f. 525, ap. 2, b. 3439.

Планъ 1869 = *Планъ принадлежащей къ казенному имънію Пострады деревни Бояры Виленской губерніи Трокскаго уъзда Сумилишской волости. Составленный чинами Виленской Люстраціонной Коммисіи въ 1869 году*. LVIA f. 526, ap. 3, b. 9805.

READINGS FROM THE LANDSCAPE: SALAITĖ OF BAJORAI VILLAGE

Vykintas VAITKEVIČIUS

This article focuses on Salaitė, a location in the village of Bajorai (Kietaviškės elderate, Elektrėnai municipality), where the Institute of Baltic Region History and Archaeology of Klaipėda University conducted expeditions in collaboration with the Kaišiadorys Museum and other institutions from 2006–2016 and in 2018. These expeditions collected a substantial amount of archaeological, historical, folkloric, and other data, continuing in-depth investigations of this material.

This article is the first attempt to view the data about the cognitive landscape of the Bajorai valley and to reconstruct this knowledge from the perspective of landscape archaeology. The theoretical model of time-space-action proposed by Timothy Darvill is applied, with the study based on the code of Baltic mythology.

It is believed that Salaitė was observed as a landscape divided into zones with specific mythical meanings from the western slope of Sala or its highest point. However, the study also examines a third vantage point — Salaitė itself. The results are essentially similar in all cases: the northern area lies in the marshy part of the Bajorai depression, which includes Salaitė. The east is dominated by Sala, while the south — Sidabrakalnis. In the western region, Briauniaus Lake is always present.

The northern and western regions, the lowlands, associated with the underworld and waters, are connected to decay, death, and burial. The eastern and southern regions, the highlands, associated with the sky and hills, are related to health, life, and living. These conclusions are reinforced by the meanings derived from mythical time, examined through the solar cycles: the eastern region (sunrise) on Salas' slope has the health-giving Lišauskų spring; in the west, where the sun sets, the remains of the dead were buried. The Beganskų spring flows from the northern region to the south, and its water was used for healing; in the south, where the sun halts at midday atop a mythical hill, Sidabrakalnis stands at the Bajorai depression. Significantly, from the summit of Sala, the sun sets in Sidabrakalnis' direction during the winter solstice. During the summer solstice, the sun sets in the direction of Salaitė, indicating that during this extraordinary time of year, mythical paths for spirits led to Salaitė as well.

Considering the remains, numerous grave goods, pottery shards, and charcoal found in Salaitė, which are the results of various burial rites, and that the burial tradition spans from the Late Bronze Age-Early Iron Age transition and a two to three-hundred-year period of the early Middle Ages, burials in Salaitė are considered a significant religious event involving many community members. The fact that 2,000 years after the first graves in the wetland near Salaitė people returned to the same place with the same purpose shows that the meanings attributed to the landscape in this area remained essentially unchanged over hundreds and even thousands of years.

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono
istorijos ir archeologijos institutas,
H. Manto g. 84, 92294, Klaipėda
E. paštas: vykintas.vaitkevicius@ku.lt

SKAITANT „ATRASTĄ VILNIŲ“ SU DAILĖS ISTORIKE BIRUTE RŪTA VITKAUSKIENE

Rasa KALINAUSKAITĖ

Gedimino kalno papėdėje 2023-ųjų vasarą buvo atsivėręs langas į praėjusį laiką: pagal dailės istorikių dr. Birutės Rūtos Vitkauskienės ir Karolinos Glinskos mokslinį tyrimą parengtas maketas, pastatytas prie Naujojo arsenalo, suteikė privilegiją nusikelti dviem šimtmečiais atgal ir pamatyti, kaip anuomet atrodė Vilnius. Simono Daukanto, Adomo Mickevičiaus ir Vilniaus Gaono mieste tebestovi Didžioji sinagoga ir visas vėliau sugriautas žydų kvartalas, prie Katedros matome Vyskupų rūmus, o prie Šv. Onos bažnyčios – senąją klasicistinę varpinę, kurią nugriovus kiek kitoje vietoje po 1869 m. pastatyta Nikolajaus Čagino suprojektuotoji, Vlado Drėmos pavadinta riebia žąsimi. Tame mieste tebėra Šv. Juozapo Sužadėtinio bažnyčia, po 1863 m. sukilimo uždaryta ir nugriauta iki pamatų, o prie Šv. Rapolo bažnyčios – Šnipiškių Jėzaus koplytėlė, kurios atvaizdą medalikėliuose ant krūtinių nešiojo sukilėliai. Vilniaus universiteto observatorija ten – su dviem bokštais, o ne su mums pažįstamu vieninteliu, ir bibliotekos kiemas dar neišgriautas statant generalgubernatoriaus rūmus. Tebėra karališkasis malūnas, pranciškonų bažnyčios varpinė ir daugybė kitų dingusio pasaulio daiktų, kuriuos tyrimo autorės, jų kolegos iš Lietuvos nacionalinio muziejaus ir specialiai parengtas ekskursijas vedę gidai rodė savo miestą norintiems pažinti vilniečiams. O Gedimino prospekto – nėra. Kaip ir „Novotelio“, savo pelningu tūriu įsibrovusio į senamiesčio vaizdą iš Katedros aikštės, prabangių daugiabučių, išsiskėtusių ant Išganytojo kalno prie Misionierių bažnyčios, ar Šventaragio slėnyje pastatyto viešbučio, kurio projektą svarstant sustojo legendinio Vilniaus tyrėjo architekto Sigito Lasavicko širdis.

Maketas, suteikęs progą išvysti nematytą Vilnių ir apmąstyti jo kaitą, buvo pagamintas pagal Rusijos kariniuose archyvuose surastą medžiagą – 1832 m. sudarytą Vilniaus generalinį planą ir 1834 m. datuotus Vilniaus miesto fasadų piešinius, kurių dalį lietuvių mokslininkai buvo gavę dar sovietmečiu. Tačiau tiksliai nustatyti, kas juose pavaizduota, ir atkurti seniai pradingusį Vilniaus vaizdą pavyko tik dr. B. R. Vitkauskienės vadovaujamo tyrimo metu išsiaiškinus, kad po skirtingus archyvus išblaškyta kartografinė ir ikonografinė medžiaga buvo parengta vienu tikslu: carinės Rusijos valdžiai nurodžius sukurti Vilniaus maketą, parankų tramdant į kovą už laisvę nuolat pakylantį miestą. Išskirtinės svarbos tyrimo rezultatus jo autorės pristatė 2023 m. išleistoje studijoje „Atrastas Vilnius. Kartografiniai ir sociotopografiniai miesto maketo šaltiniai“. Kodėl jos pavadinimas „kalbasi“ su Vlado Drėmos „Dingusiu Vilniumi“ ir kaip pavyko jį atrasti, paprašėme papasakoti dr. Birutės Rūtos VITKAUSKIENĖS.

Birutė Rūta Vitkauskienė, Karolina Glinska. *Atrastas Vilnius. Kartografiniai ir sociotopografiniai miesto maketo šaltiniai.* Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2023, 519 p.

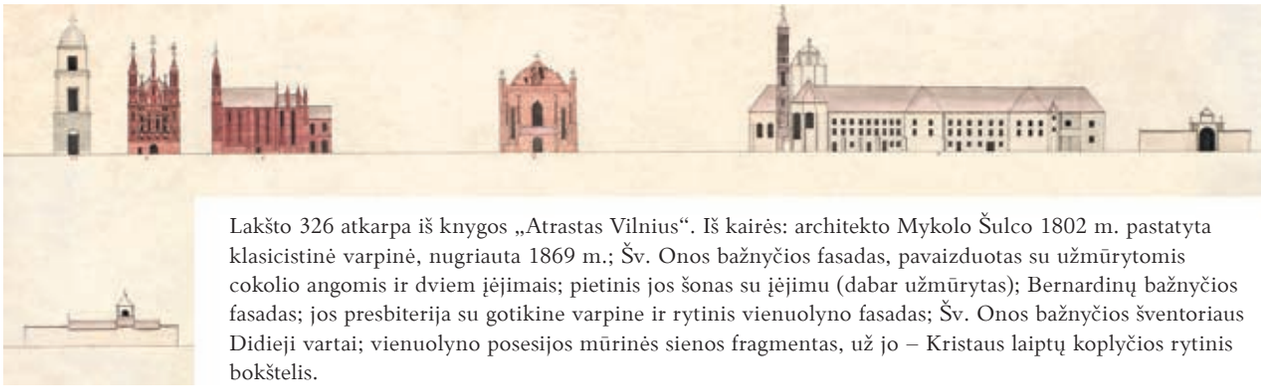

Lakšto 326 atkarpa iš knygos „Atrastas Vilnius“. Iš kairės: architekto Mykolo Šulco 1802 m. pastatyta klasicistinė varpinė, nugriauta 1869 m.; Šv. Onos bažnyčios fasadas, pavaizduotas su užmūrytomis cokolio angomis ir dviem įėjimais; pietinis jos šonas su įėjimu (dabar užmūrytas); Bernardinų bažnyčios fasadas; jos presbiterija su gotikine varpine ir rytinis vienuolyno fasadas; Šv. Onos bažnyčios šventoriaus Didieji vartai; vienuolyno posesijos mūrinės sienos fragmentas, už jo – Kristaus laiptų koplyčios rytinis bokštelis.

Knygų mugėje kalbėdama apie judviejų su Karolina Glinska parengtą knygą, Vilniaus muziejaus vadovė dr. Rasa Antanavičiūtė stebuklu pavadino tai, kad suspėjote iš Rusijos archyvų gauti Vilniaus pažinimui nepaprastai vertingus dalykus. Dabar tai būtų nebeįmanoma. Kaip kilo sumanymas keliauti į tuos archyvus? Ar ieškojote ko nors konkretaus?

Mintis apie Rusijos archyvus brendo labai seniai, nes tirdamos Vilniaus istoriją, miesto pertvarkymus Rusijos imperijos laikais žinojome, kad ten turėtų būti daug to laikotarpio medžiagos. Sumanymą pabandyti ją gauti parėmė Lietuvos nacionaliniam muziejui vadovavusi Birutė Kulnytė. Kaip atskiras mokslinis padalinys muziejuje buvo įkurta Vilniaus tyrimų grupė, kur dirbau su kolegėmis Ingrida Tamošiūniene ir Aušrine Žilevičiūte, o 2014, 2015 bei 2018 m. mums pasisekė nuvykti į Sankt Peterburgą ir Maskvą. Tos komandiruotės buvo labai sėkmingos.

Iš Vlado Drėmos knygos „Dingęs Vilnius“ žinojome apie Rusijoje esančius 1834 m. datuotus Vilniaus miesto fasadų piešinius. Jis paskelbė dalį lakštų ir rėmėsi jais kaip bene svarbiausiu ir patikimiausiu senamiesčio ikonografijos šaltiniu. Atsimenu, kokį milžinišką susidomėjimą sukėlė ta knyga, išleista V. Drėmai dar esant gyvam 1991-aisiais. Pati stovėjau prie knygyno didžiulėje eilėje, nutįsusioje per Gedimino prospektą, kad galėčiau ją nusipirkti. Medžiagą šiai savo knygai V. Drėma po truputį rinko ilgus dešimtmečius, o rašyti ėmėsi jau gyvenimo pabaigoje, kai nebedirbo Paminklų restauravimo institute. Tačiau pats, mano žiniomis, nebuvo nuvykęs į Rusijos archyvus ir nematė tų piešinių originalų, o naudojosi tuo, ką dar sovietmečiu parvežė institute dirbę mokslininkai. Bet jie parsivežė tik mikrofilmus, iš kurių jau čia, Vilniuje, pasidarė fotografijas, ir ne itin geros kokybės fotokopijas. Be to – ne visus to rinkinio vaizdus. Kodėl, nežinau ir nebegalėjome pasiklausti, nes XX a. 6–8 dešimtmečiais institute dirbusių architektūros restauratorių, istorikų jau nebėra gyvų. Šiaip ar taip, ši medžiaga anuomet liko sistemingai neištirta, ir tai sutrukdė tada tinkamai įvertinti Vilniaus vaizdus. Visa ši istorija aprašyta knygos įžangoje.

Tiesą sakant, iš pradžių tiesiog norėjome papildyti Vilniaus ikonografiją. Lietuvoje šaltiniai

Juozapas Ozemblovskis. Šv. Onos bažnyčia Vilniuje. 1840 m. Litografijos kairėje pavaizduota M. Šulco projektuota varpinė, toliau – Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčių fasadai, Kristaus laiptų koplyčia ir dalis Šv. Mykolo bažnyčios su bernardinų vienuolyno pastatais. Saugoma Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje (toliau – LNDM)

Rusijos valstybiniame karo laivyno archyve Sankt Peterburge surasto 1832 m. Vilniaus miesto generalinio plano fragmentas su Bernardinų sodu ir senamiesčiu. Knygos „Atrastas Vilnius“ iliustracija

jau beveik išsemti, pastaraisiais metais išleista senųjų fotografijų albumų, daug dailės kūrinių yra viešai prieinami. Sunku tikėtis surasti nežinomų XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios Vilniaus vaizdų. O tie piešinukai iš „Dingusio Vilniaus“ labai intrigavo: kaip jie iš tikrųjų atrodo, kas tai yra? Juk toje knygoje matome tokias juosteles – juodai baltas, prastos kokybės kopijas. Na, ir nuvažiavome į Rusijos archyvus. Nors 2014 m. Krymas jau buvo okupuotas, ten dirbant nesijautė priešiškumo. O kai Rusijos valstybiniame karo istorijos archyve mums parodė, kaip atrodo tie lakštai, nustebome, kokie jie gražūs, kaip kruopščiai, smulkiai pavaizduoti Vilniaus namai: piliastrai, kapiteliai, langai, įvairių formų durys, kiti architektūros elementai... Nuostabios, meistriškos miniatiūros. Tie lakštai nėra dideli – 34×46 cm – bet labai atsakingai nupiešti. Pradėjome svarstyti, ką galėtų reikšti prie jų surašytos raidės: *a, b, c, d*... Dar kartą peržiūrėjome V. Drėmos knygą. Jis identifikavo kai kurias ten pavaizduotas gatves ir spėjo, kad galbūt tie piešiniai – paruošiamoji medžiaga Vilniaus namų fasadų remontui prieš imperatoriaus Nikolajaus I vizitą, kurio laukta 1838 m. Daugiau jo knygoje apie tai nėra jokios informacijos, neminimi su tuo susiję dokumentai.

Kadaise, gal dar XIX a., Rusijoje kartografija, brėžiniai buvo perkelti į atskiras saugyklas, o dokumentacija – susirašinėjimas, lydraščiai, kiti rašytiniai dokumentai – pateko į kitus archyvus. Taip ta medžiaga buvo išskaidyta ir jos dalys pasimetė. Kaip dabar surasti, kur yra susirašinėjimas apie Vilniaus fasadų piešinius? Juk turėjo būti kokie nors nurodymai, įsakymai, bet nieko neturime... Ir tada čia, Vilniuje, generalgubernatoriaus kanceliarijos archyve, aš suradau 1831 m. gruodžio 3 d. dokumentą, kuriame parašyta, kad šeši karo inžinieriai yra kviečiami sukurti miesto modelį, ir tuo tikslu turi būti parengtas naujas Vilniaus miesto su apylinkėmis planas[1]. Pamačius tą dokumentą, nušvito protas. Pradėjome žiūrėti jau visai kitaip. Ėmėme nagrinėti, gretinti fasadų išklotines, pamatėme, kad tai – kelių gatvių ribojamo Vilniaus kvartalo užstatymas. Pamažu ryškėjo miesto kvartalų vaizdas...

O tada suradome ir 1832 m. sudarytą generalinį Vilniaus planą, kuriame viskas yra pažymėta tiksliai pagal mastelį. Žinojome, kad tas žemėlapis yra Rusijos valstybiniame karo laivyno archyve Sankt Peterburge, bet neįsivaizdavome, koks jis. Tik matėme, kad labai didelis – 2,5×3,2 m. Pagalvojome, kad nuskenuoti tokį didelį planą kainuos labai brangiai, todėl reikėtų žinoti, kas tai yra. Mums padėjo peterburgietis Ilja Maginas, labai intelektualus, lietuviškai kalbantis žmogus. Nuvažiavęs pasižiūrėti, jis pasakė, kad ten – visas Vilnius, ir pavaizduotas labai smulkiai. Tada jau užsisakėme kopiją, o kai atsiuntė vaizdus, netekome žado – supratome, kad žemėlapis yra susijęs su fasadų piešinių rinkiniu, kurį jau turime. Tai tos pačios kolekcijos dalys... Uždėjęs piešinių lakštą ant žemėlapio, gali surasti kiekvieną namą, kitus objektus. Tik, aišku, žemėlapį reikia labai pasididinti. Taip ir darėme: didinomės kopijas kompiuterio ekrane ir viską nustatėme.

Jausmą, kuris apėmė suradus raktą į dingusio Vilniaus vaizdus, turbūt sunku nusakyti?

Atradimo jausmas. Atrastas Vilnius... Taip ir gimė knygos pavadinimas. Aišku, jį sugalvojome vėliau, kai ją parengėme. Nuo tada, kai pamatėme atsiųstus vaizdus, iki knygos gimimo praėjo penkeri metai. Kai iš archyvų gavome visą medžiagą ir pradėjome tyrinėti, pamatėme, kad V. Drėmos knygoje daug ko nėra, jis ne viską atpažino teisingai. Ir nenuostabu – juk jis nežinojo, kam tai buvo skirta, o nuvažiuoti į Rusiją pasižiūrėti galbūt jau negalėjo. Norėjosi pratęsti jo darbą, taip ir padarėme. Šį mūsų tyrimą aš suprantu kaip V. Drėmos darbo pratęsimą. Svarbu, kad mums pavyko surasti trūkstamą medžiagos dalį ir atpažinti tai, ko jau nebėra.

Kaip apibūdintumėt šio atradimo reikšmę?

Tai didžiulis atradimas. Be galo svarbu turėti tokį detalų miesto žemėlapį, kuriame pavaizduota daugybė dingusių dalykų, ir ne vien pastatų. Man vienas įdomiausių – senoji Neries vaga. Ten, kur yra Žaliasis tiltas, Šnipiškės, dabartinis Konstitucijos prospektas, Kalvarijų gatvė, matome daugybę upelių ir pelkučių, susieinančių į Nerį, ir dar ežerą ar iškastą tvenkinį. O Užupyje kiek įvairiausių vandenų... Parodytas visas miesto reljefas. Taip pat senieji keliai, gatvės, takai, kurių jau nebėra ir reiktų ilgų metų tyrimų, kad juos surastum. Mane šiame žemėlapyje ypač domino priemiesčiai. Maketas, kurį eksponavome praėjusią vasarą, apėmė tik senamiestį, bet būtų labai įdomu taip parodyti kad ir Šnipiškių užstatymą – juk iš ano laiko ten nieko neliko...

Architektas Tomas Valentinaitis, pagal mūsų rastą ir ištirtą archyvų medžiagą parengęs maketą, labai gražiai apibūdino, kaip jautėsi skaitydamas tų laikų Vilniaus reljefą – jam tai buvo kaip meditacija... Iš tiesų, kai palygini su tuo, ką braižo šiuolaikiniai architektai, čia – poilsis akims ir sielai. Tos spalvos, tas detalumas, kai pasididini ekrane – koks grožis... O kiek tame mieste žaliųjų plotų... Senamiestis užstatytas tankiai, viskas raudona, nes visur pastatai, bet vos pasuksi į šoną – matai didžiulį žalią Bernardinų sodą prie Gedimino kalno, jau nekalbant apie priemiesčius. Net ties Vilniaus gatve, Žaliuoju tiltu – gražiausi sodai. Ir nieko to neišlikę. O kai pasididini, matai sodų išplanavimą, takelius, fontanų vietas. Detaliai parodytas Sapiegų sodas su dviem fontanais, ten iki šiol šis tas dar matyti.

Vilniaus pastatų fasadai ir žemėlapis piešti karo reikmėms, bet tų piešinių grožis kelia mintį, kad gal bandė perteikti ir estetinį patyrimą?

Tikslas buvo karinis – parengti Vilniaus maketą. Tą užduotį vykdė jauni karo inžinieriai, neseniai pabaigę 1804 m. įkurtą Vyriausiąją inžinierių mokyklą Sankt Peterburge. Anais laikais Rusijos

1 Rusijos imperatoriaus Nikolajaus I nurodymu Rusijos vyriausiojo karinio štabo valdytojas Piotras Andrejevičius Kleinmichelis paliepė šį planą sudaryti Karo reikalų ministerijos Inžinerinio departamento direktoriui (Atrastas Vilnius, *op. cit*., p. 33).

Filipas Benua (Pfilippe Benoist), Ėženas Siseri (Eugène Cicéri), Mykolas Elvyras Andriolis, Jonas Kazimieras Vilčinskis. Vilniaus miesto vaizdas iš šiaurės vakarų pusės. XIX a. vidurys. Saugoma LNDM (G546)

imperijos karinės mokyklos buvo labai geros, jose mokydavosi ir jaunuoliai iš aukštuomenės šeimų, dėstydavo užsieniečiai specialistai, jas baigusieji kalbėdavo užsienio kalbomis. Specialiai mokytasi kurti miestų ir tvirtovių maketus, nuo seno naudotus Prancūzijoje[2], Vokietijoje. Aišku, tie jaunuoliai nebuvo matę Vilniaus, ir šitas miestas jiems tapo atradimu. Iš piešinių matyti, kaip jie stengėsi parodyti kiekvieną fasado detalytę, net nišas tvorose nupiešė... Ko gero, pajuto estetinį miesto grožį.

Bet ne dėl estetikos gimė tie piešiniai. Nors neradome dokumentų, įvardijančių priežastis, dėl kurių Rusijos karinė vadovybė rengė Vilniaus maketą, spėju, kad tai buvo susiję su ką tik numalšintu 1830–1831 m. sukilimu, su aneksuotose Lenkijos karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse gyva išsilaisvinimo idėja. Į Vilnių karo inžinieriai atvyko 1832 m., dar tebevykstant represijoms, uždarinėjant katalikiškas bažnyčias ir vienuolynus, o kai parengė tikslią kartografinę medžiagą, ji buvo iš karto išvežta, čia neliko. Mačiau originalus, kurių kitoje pusėje parašyta 1834 m. data ir karinio Inžinerinio departamento archyvo Sankt Peterburge numeris. Tai, kas skirta karui, atsidūrė savo vietoje – kariniame archyve.

Iš to žemėlapio, kaip sakėte per knygos pristatymą, rusų kariškiai galėjo matyti, iš kur į juos gali šauti...

Plane tiksliai pavaizduota Vilniaus topografija, kuri yra labai sudėtinga, su upe ir kalnais, su didelėmis aukštumomis ir didelėmis žemumomis. Į Šnipiškių pusę reljefas žemėja, anas Neries krantas yra žemas, o čia, kur senamiestis, – aukštuma.

2 Kaip rašoma „Atrastame Vilniuje“, 1668 m. Liudvikas XIV Prancūzijos karo ministro patarimu įsakė pagaminti Prancūzijos miestų tvirtovių maketus, ir 1698 m. jo kolekcijoje jau buvo 144 maketai. Puikiai topografijos ir inžinerijos svarbą kare supratusio Napoleono iniciatyva Aukštoji politechnikos mokykla Paryžiuje, įsteigta 1794 m., ir po metų įkurta Aukštoji inžinierių geografų mokykla pradėjo ruošti karo inžinierius, išmanančius kartografiją, o svarbiausias prancūzų kartografų laimėjimas buvo vietovės reljefo perteikimas horizontaliomis linijomis, tarp kurių paliekami tolygūs intervalai. Šis metodas panaudotas ir 1832 m. Vilniaus generaliniame plane (*Atrastas Vilnius*, *op. cit*., p. 22, 25, 34).

Kariuomenė su savimi veždavosi labai sunkius pabūklus, todėl buvo svarbu žinoti kelius ir kliūtis, įvertinti, kur galima praeiti, kur teks sustoti, kaip apsiginti... Pasižiūrėti iš kosmoso anais laikais negalėjo, ir turėti tikslų žemėlapį buvo gyvybės reikalas.

Karo inžinierių pavaizduotas Vilnius priklauso vienai iš mūsų paveldui negailestingų epochų, apie kurias kalbėjote tekste „Nepatogios mintys apie Vilniaus paveldą ir paveldėtojus“[3], nes po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo, po sukilimų jau buvo naikinamas mūsų diduomenės palikimas. Tad žemėlapis liudija ir apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo nykimą?

Taip, jis po truputį jau nyko. Tai liūdnas laikas, kai didelė diduomenės dalis jau emigravo arba susitaikė su naująja Rusijos imperijos administracija. Mieste kūrėsi vis daugiau žydų, atsirado jų parduotuvėlių. Daugėjo Rusijos valdininkų, atsiųstų laikinai, bet, žiūrėk, nusipirkusių nuosavybę. Peržiūrėjus septyniasdešimties metų duomenis apie turto savininkus matyti, kaip daugėjo rusiškų pavardžių, kaip po Tado Kosciuškos ir 1831 m. sukilimų artėjant link XIX a. vidurio keitėsi miesto socialinis paveikslas.

Bet man atrodo labai vertinga tai, kad toje medžiagoje yra užfiksuotas miesto būvis iki kapitalizmo. Vystantis kapitalizmui, kai pakilo naujos ekonominės galios, kai buvo nutiestas per Vilnių ėjęs Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelis ir pradėjo plėstis pramonė, senamiesčio pastatai, anksčiau tik labai retais atvejais siekę keturis aukštus, pradėjo kilti į viršų. Iki mūsų dienų namai paaugo vienu, dviem aukštais, o kitur nieko neliko, kaip Vokiečių gatvėje, kurios viena pusė per Antrąjį pasaulinį karą buvo visiškai nugriauta. O šiame žemėlapyje ir gatvių išklotinėse dar matome miestą, išsivysčiusį geruoju laikotarpiu, iki T. Kosciuškos sukilimo. Nes tarp 1794 m. iki 1831 m. sukilimų būta tam tikro sąstingio. Po 1794-ųjų daug kas emigravo, vykdytos represijos ir turto nusavinimai, vėliau, po filaretų ir filomatų bylos, – studentų, inteligentų persekiojimas ir vėl konfiskacijos, po 1831 m. sukilimo – labai žiaurios represijos, uždarytas Vilniaus universitetas, išvažiavo profesūra, jei dar nebuvo pasitraukę

Gabrielius Oginskis. 1832–1836 m. Į Paryžių emigravusio ir sukilėlių portretų litografijas su biografiniais aprašymais leidusio sukilėlio ir dailininko Juozapo Straševičiaus litografija. Saugoma Trakų istorijos muziejuje (TIM D 2131)

anksčiau. Žmonių, kurie būtų pajėgūs ką nors pasistatyti, tiesiog nebeliko... Bet užtai išliko miesto pavidalas, kurį pavadinčiau XVIII a. antrosios pusės Vilniumi. Jį praėjusią vasarą bandėme visuomenei parodyti makete: tai švarus miestas, kuriame dominuoja bažnyčios, nėra jokių svetimkūnių, užstatymas ir aukštingumas yra labai harmoningi. Makete neparodėme priemiesčių, bet galima įsivaizduoti, kaip einant link pakraščių miestas po truputį leidžiasi, pabirdamas vieno aukšto mediniais nameliais.

Iš maketo pristatymo įsiminė Jūsų apibūdinimas, kad ano laiko Vilnius – mažo mastelio, jaukus miestas...

Iš tiesų jaukus, žalias. Ir visur viskas pasiekiama pėstute. Kaip rašė Stanislovas Moravskis: kaip aš mėgstu pasivaikščioti po Vilniaus bulvarus... Labai humaniškas miestas. Ano laiko Vilnius man buvo didelis atradimas. Iki šio tyrimo aš tiesiog nežinojau, kad būta tokios Vilniaus miesto urbanistinės fazės... Visi miestai gyvena, keičiasi, plečiasi, pasižiūrėkite į Londoną, į Paryžių – ten iš ano laiko jau nieko nebėra, net iš XIX a. pabaigos daug ko neliko, nes kaita viską nušlavė. O štai Vilniaus gyvenime buvo, ir gana ilgą laiką, tokia fazė. Labai maloni akiai. Ir ji, laimei, toje medžiagoje yra užfiksuota.

3 Birutė Rūta Vitkauskienė. Nepatogios mintys apie Vilniaus paveldą ir paveldėtojus. *Būdas*, 2023, Nr. 2. Prieiga portale *www.bernardinai.lt* <https://www.bernardinai.lt/vilniui-700-nepatogios-mintys-apie-vilniaus-paveldą-ir-paveldetojus/>.

Kazimieras Bachmatavičius. Litografija iš aplanko „Vilniaus prisiminimai“. Apie 1837 m. Jos apatiniame kampe - laivas ir „ožys“, prie kurio rišdavo laivus. Saugoma LNDM

Vladislovo Zahorskio fotografija iš jo atsiminimų rankraščio. 1871 m. Saugoma Lietuvos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (RPS 10455 II/1)

Iš Rusijos archyvų gautus Vilniaus vaizdus knygoje įspūdingai papildo kitų šaltinių medžiaga, kurią pasitelkėte atlikdamos tyrimą. Kas buvo svarbu, kuriant vaizdams kontekstą?

Stengėmės surasti daugiau ikonografijos, vaizduojančios mūsų atpažintas vietas. Pvz., Totorių-Lukiškių priemiestyje prie Žaliojo tilto ano laiko užstatymas neišliko, bet karo inžinieriai jį tiksliai nupiešė, o Kazimiero Bachmatavičiaus graviūroje matome net ir krante kyšantį „ožį“, skirtą laivams nuvilkti nuo seklumos – užkabinę virvę, prie jo pririšdavo laivelius. Ten būta Ožio skersgatvio (taip išvertėme lenkišką pavadinimą *Kozłowy*), tik turėtas omenyje ne gyvūnas, o stulpas laivui pririšti. Laivyba Neryje prie Vilniaus plėtota nuo seno, žinome, kad Žygimantui Augustui buvo pastatytas laivas, iš Karaliaučiaus plukdytas marmuras ir smiltainis Šv. Kazimiero koplyčios statybai, o XVII a. Vilniaus upeiviai susibūrė į Šv. Hiacinto broliją prie Šv. apaštalų Pilypo ir Jokūbo bažnyčios. Labai geros ikonografijos suradome Užupiui. Vienas kitas namas įamžintas ir fotografijose – juos fasadų išklotinėse pažymėjome, kad skaitytojas galėtų pasižiūrėti, kaip atrodė.

Be to, pasitelkėme duomenis apie posesijas. Baigiantis XVIII a. Vilniaus miestas buvo suskirstytas valdomis, joms suteikti numeriai. 1808 m. kadastriniame plane kiekviena miesto dalis atvaizduota atskiru brėžiniu, tiksliai pažymėtos valdos, dažniausiai palei gatvę stovėję pagrindiniai pastatai ir ūkiniai statiniai kiemuose. Skaitytojas gali 1832 m. ir 1808 m. planuose pamatyti tuos pačius pastatus, o juos atrasti nebuvo paprasta...

Bet miestas nėra tuščiomis dėžutėmis apstatyta teritorija, jis pulsuoja žmonių likimais ir įvykiais, todėl surinkome informaciją apie sklypų

ir namų savininkus. Ji apima septynis dešimtmečius, 1775–1845 m. laikotarpį. Taip greta urbanistinio ir erdvinio išryškėjo socialinis miesto paveikslas, kurį sudaro įvairiausių luomų, tautybių ir užsiėmimų vilniečiai.

Ieškojome mūsų aprašomu laiku gyvenusių valdų, namų, rūmų savininkų portretų. Pavyzdžiui, vienas iš 1830–1831 m. sukilimo Lietuvoje vadų Gabrielius Oginskis (1783–1842) turėjo rūmus Aušros Vartų gatvėje, po sukilimo konfiskuotus (dabar – Aušros Vartų g. 17). Dabar jau žinome, kur gyveno garsi dainininkė Marija de Neri Oginskienė (1778–1851), kompozitoriaus kunigaikščio Mykolo Kleopo Oginskio antroji žmona – tai vadinamieji Bžostovskių rūmai ties Universiteto ir Domininkonų gatvių kampu (dabar – Universiteto g. 2). Įdėjome ir nebūtinai savininkų, bet su kuria nors vieta susijusių žymesnių žmonių portretų. Pavyzdžiui, Rūdininkų gatvėje – Vilniaus istoriko, ne vieną vadovą po miestą parašiusio gydytojo Vladislovo Zahorskio (1858–1927) atvaizdą. Neseniai Varšuvoje išleistuose jo atsiminimuose suradome namo, kuriame gyveno būdamas vaikas, aprašymą[4].

Pasitaikė žavingų istorijų, kaip su Ukmergės stalininko Martyno Janavičiaus našlės Brigitos namais, aprašytais S. Moravskio. Jai priklausė kampinis namas Didžiosios gatvės ir Švarco skersgatvio sankirtoje (posesija Nr. 194). Anot S. Moravskio, stalininkienė buvusi labai turtinga, keistoka ir laikiusi daugybę papūgų[5]. Nors

Kazimieras Bachmatavičius. Litografijos fragmente iš albumo „Vilniaus prisiminimai“ pavaizduotas stalininkienės Brigitos Janavičienės namo balkonas su papūga. Apie 1837 m. Saugoma LNDM (G114 27)

šio Vilniaus kampelio, nukentėjusio per Antrąjį pasaulinį karą ir nugriauto sovietmečiu, jau nebėra, jį matome nupieštą rusų karo inžinierių, o K. Bachmatavičiaus litografijoje pavaizduotas ne tik našlės namas, bet ir jos papūga! Smagu, kad S. Moravskis apie ją parašė ir galime pamatyti, kaip atrodė tas namas. Nuo džiovos jauno mirusio K. Bachmatavičius kūrybinis palikimas nėra didelis, bet jo Vilniaus vaizdeliai labai simpatiški.

Tiriant iš Rusijos archyvų gautą medžiagą, Vilnius atsivėrė naujai. Rengdamos maketo projektą, rašėme ir istorijas apie ano laiko gyvenimą. Pavyzdžiui, apie Vilniaus masonus: juk XIX a.

4 Władysław Zahorski. *Moje wspomnienia*, t. 1. Sud. Jolanta Sikorska-Kulesza. Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2018.

5 „Seniausi, dar XVIII amžiaus žmonės, su kuriais man teko kalbėti, negalėjo jai nieko prikišti. Ji pati ir man, ir kitiems yra pasakojusi, jog niekas niekuomet nebuvo jos įsimylėjęs, o ji pati niekuomet nebuvo mylėjusi. Žinoma, tai nepavydėtina, bet kartu ir nepaprasta! Buvo gana aukšta, liesa kaip gervė – net liesesnė už gervę, nes negaliu pasakyti, ar pūdą svėrė, o avėjo batus su kulnais, senamadiškai, ir dėl to ji atrodė dar aukštesnė. Jos salone buvo daugybė papūgų – kalbančių, besibarančių, rėkiančių, įkyrių ir piktų kaip gyvatės. Jos stalas visuomet padengtas giminėms, pažįstamiems ir bičiuliams. Tereikėjo atvykti apie pirmą valandą dienos, ir rasdavai sau vietą bei labai gardžius pietus. Visi žymiausi Lietuvos žmonės, vos tik į Vilnių atvykdavo, tuoj pat bėgdavo pas ją – jie net privalėjo tai daryti. Net garsiausi lenkų karininkai, 1812 metais su avangardu įžengę į Vilnių, raiti vydamiesi bėgančius kazokus, sustabdė savo žirgus ties jos balkonu, išsikvietė ją į priebutį, pačią pirmą pasveikino ir jai pirmai išreiškė viltį apie savo tėvynės atgimimą.“ Stanislovas Moravskis. *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje. Atsiskyrėlio atsiminimai (1818–1825)*. Vertimas ir paaiškinimai Redos Griškaitės, Reginos Koženiauskienės. Vilnius: Mintis, 1994, p. 62.

Juozapas Peška. Vilniaus vyskupų rūmai. 1808 m. Vilniaus universiteto bibliotekos Grafikos kabinete saugomos akvarelės fragmentas iš knygos „Atrastas Vilnius“. Į dešinę nuo varpinės – lakšte 351 pavaizduotas ansamblio pastatas.

pradžioje praktiškai visa inteligentija, net ir dvasininkai, buvo masonų ložių nariai, tai buvo lyg intelektualų judėjimas. Man šita epocha labai patinka, nepaprastai traukia jos žmonės, nes jie buvo puikiai išsilavinę, aukštos erudicijos, su jais įdomu bendrauti, skaitant laiškus ar pasakojimus, kokie jie buvo ir kaip gyveno. O čia dar gali pamatyti ir kur gyveno, surasti tą namą. Tai yra nuostabu!

Kaip tuo laiku atrodė Vilniaus pilių teritorija su Katedros aikšte? Tai, ką pamatėte žemėlapyje ir išklotinėse, turbūt labai skiriasi nuo dabartinio vaizdo?

Tuo metu jis jau buvo pradėjęs formuotis. Pilių teritorija labai smarkiai keitėsi, statant Rusijos karinę tvirtovę. 1831 m. Gedimino kalnas jau buvo apjuostas pylimais, įrengti įtvirtinimai anapus Neries, arčiau upės buvusioje žydų kapinių dalyje (vietoje jos žydams davė sklypą dabartinėje Olandų gatvėje, ir jie išsikėlė palaikus, o toliau nuo upės kapinės liko). Jau buvo nugriauta daug pastatų Neries pakrantėje, Katedros aikštėje, dabartinėje T. Kosciuškos gatvėje.

Vis dėlto mūsų tyrinėtu laiku, XIX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje, nemažai jų dar buvo išlikę. Tai, kad karo inžinieriai pavaizdavo pastatus, kurių dabar nebėra, – ypač vertinga. Šalia Katedros ir varpinės matome tebestovinčius Vyskupų rūmus – didžiulį pastatų ansamblį, išsidėsčiusį aplink uždarą kiemą. Su bokštais, gotikinį, galima spėti, kadaise turėjusį gynybinę funkciją. Toks jis ir Juozapo Peškos 1808 m. akvarelėje, pavaizduotas iš dabartinio Gedimino prospekto pusės. Karo inžinieriai labai tiksliai nupiešė rūmų fasadus, viską pavaizdavo pagal mastelį: aukštį, duris, langus, stogus... Be to, 1831 m. sudarytame carinės tvirtovės projekte matyti pastatų išsidėstymas. Tai paskutinis ir tiksliausias Vyskupų rūmų vaizdas. 1832 m. jie buvo nugriauti, ir

Lakšto 351 atkarpa su Vyskupų rūmų ansamblio pastatais. Knygos „Atrastas Vilnius“ iliustracija

Martynas Zaleskis. Vilniaus Katedros aikštės vaizdas. XIX a. vidurys. Pavaizduota neišlikusių Vyskupų rūmų vieta. Saugoma Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje (LNDM T 1992)

Karolis Račinskis. Vilniaus universiteto botanikos sodas. 1830 m. Kairėje – Didžiosios oranžerijos pastato dalis, dešinėje, anapus Vilnios, – architekto Martyno Knakfuso namas. Saugoma LNDM (G3711)

XIX a. viduryje Martynas Zaleskis nupiešė šio ansamblio vietoje atsivėrusią aikštės erdvę.

Išklotinėje pavaizduoti ir tuomet dar stovėję triaukščiai Pilies vartai, o abipus jų – LDK Vyriausiojo Tribunolo pastatas ir XVIII a. pastatytas rokitų vienuolynas. Maždaug ten, kur dabar yra paminklas Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Gediminui, stovėjo architekto Martyno Knakfuso suprojektuotas Lietuvos Metrikai skirtas namas. Ten planuota laikyti archyvą, bet 1795 m. Lietuvą prijungus prie Rusijos, jį išvežė, o pastatą nugriovė 1836 m., nes pateko į tvirtovės esplanados zoną.

Nupieštas ir vadinamasis žydo Abraomo Šliosbergo namas, pastatytas nugriovus Žemutinės pilies rūmus ant rytinio korpuso liekanų. Po 1831 m. sukilimo jis buvo konfiskuotas ir butus ten įsitaisė kalinius saugoję karininkai bei tvirtovės inžinieriai. To pastato dalis išliko dabartinių Valdovų rūmų viduje. Statant Rusijos tvirtovę, Žemutinės pilies rūmų teritoriją kirto griovys su vandeniu.

Sereikiškėse, kur XIX a. pradžioje suformuotas Vilniaus universiteto Botanikos sodas, matome Didžiosios oranžerijos pastatą su pietiniu įstiklintu fasadu, pastatytą 1806–1808 m. profesoriaus Stanislovo Bonifaco Jundzilo iniciatyva ant dalies senesnių pastatų pamatų[6]. Šalia – dvi mažesnės oranžerijos, o anapus Vilnios, Trijų Kryžių kalno papėdėje, stovi architekto M. Knakfuso namas. 1841 m. jame buvo įkurta generalgubernatoriaus vasaros rezidencija, o 1842 m. Botanikos sodo pastatai ir teritorija konfiskuoti, uždarius Medicinos ir chirurgijos akademiją – paskutinį dar veikusį Vilniaus universiteto padalinį.

„Atrastas Vilnius“ praveria langą ir į XIX a. pirmosios pusės Vilniaus žydų gyvenimą, o vieną skyrių pavadinote „Žydų miestas“. Koks tas miestas ir kaip jis susiformavo?

Tas skyrius skirtas senamiesčio daliai, tapusiai žydų religinės, šviečiamosios ir kultūrinės veiklos centru. Be abejo, tai sąlyginis pavadinimas, nes ten, kaip matyti ir iš mūsų knygos, gyveno ne vien žydai. Kai pagal savininkų sąrašus nustatėme kiekvieno namo ir valdos savininkus per septyniasdešimties metų laikotarpį, pamatėme, kaip jie keitėsi: posesijas, dar 1808 m. priklausiusias ne žydams, 1845 m. jau valdė žydai.

Vilniaus Gaonas Elijas ben Saliamonas Zalmanas. Nežinomas dailininkas. XVIII a. pab. Kęstučio Stoškaus nuotrauka. Saugoma LNM (T1)

Buvo labai įdomu stebėti, kaip XVIII a. pabaigoje įsigaliojus sėslumo zonos nuostatams atsikėlę iš kitų Rusijos imperijos vietovių jie per 30–40 metų įsigyveno Vilniuje ir įsigijo nuosavybę. Giminių giminės suplaukė, kas jiems beliko daryti... Iš pradžių įsigyveno Baltarusijoje, mažuose miesteliuose, o po to prekiaudami po truputį susiskverbė į Vilnių. Tame skyriuje paminėta daug žymių žydų pirklių. Buvo raštingi, nuo mažumės besimokantys rašyti, skaičiuoti, protauti, ir verslas jiems sekėsi. Išsinuomoja didžiulį malūną dešimčiai metų ir sukasi kažkaip... Taip po truputį įsitvirtino. Tai susiję ir su Vilniaus tuštėjimu nuslopinus sukilimus. Iškalbingas minėto Gabrieliaus Oginskio likimas: 1831 m. sukilimui pralaimėjus, pabėgo į Prancūziją, bet po to sugrįžo, buvo įkalintas ir numirė, o jo turtą konfiskavo, kaip ir daugelio kitų sukilėlių. Dar daugiau žmonių represuota, visam laikui išvyko gyventi į užsienį po 1863 m. sukilimo. Tada žydai pasklido jau visame Vilniuje.

Bet maždaug iki 1835 m. jiems dar nebuvo leidžiama oficialiai įsigyti pastato reprezentacinėje miesto dalyje palei Rotušę, Aušros vartų, Vokiečių, Didžiojoje, Pilies gatvėse. Iki sėslumo zonos nustatymo žydai daugiausia gyveno priemiesčiuose, o tankiausiai telkėsi Šnipiškėse ir

6 Dabar jame įsikūręs Lietuvos nacionalinis kultūros centras ir žurnalo „Būdas“ redakcija.

Antakalnyje, kur, aišku, gyventa ir krikščionių, net rūmų būta. O gyventi senamiestyje jie negalėjo. Vilniaus katedros kapitulos nariams priklausiusius namus šiukštu drausta išnuomoti žydui, buvo neleistina, kad žydas turėtų ten parduotuvę. Bet sugebėdavo tuos draudimus apeiti. O tada vykdavo aiškinimaisi, kodėl pas dvasininką, kuris savo reikmėms išsinuomojo kapitulos namą, įsitaisęs žydas...

Tarp Stiklių, Žydų ir Mėsinių (dabar – M. Antokolskio) gatvių susiformavo žydiška miesto dalis, kurios savitumą atskleidžia iš Rusijos archyvų gauta medžiaga. Tas mikropasaulis išsiskyrė savo tradicijomis ir gyvenimo būdu. Pirmuose aukštuose – vien tik parduotuvėlės, ištisai durys, durys, langiukai... Karo inžinieriai gražiai pavaizdavo Mokyklos, arba Žydų, gatvę su vartais į Šulhoifą (Sinagogų kiemą), kur buvo svarbiausia prekybininkų, rabinų ir religinių akademijų studentų susibūrimo vieta, labai tiksliai nupiešė Didžiosios sinagogos fasadą, Vilniaus Gaono namus. O priešais sinagogą stovėjo nuo Žydų gatvės ją atitveriantis vieno aukšto pastatas su parduotuvėmis, kurias matome ir fotografijoje. Tik XIX a. pabaigoje jų vietoje buvo pastatyta Mato Strašūno biblioteka. Žydai laikosi košerinio maisto taisyklių, gyvulį skerdžia rituališkai, todėl mėsos ir kitų produktų parduotuvės turi būti prie sinagogos, kad rabinai patvirtintų maisto tinkamumą. Tad žydų mėsinės buvo prie sinagogos, o Mėsinių gatvėje, kurios nebėra, – krikščionių mėsinės. Ten, kur dabar veikia Vilniaus muziejus, buvo mėsininkų cecho pastatas. Per Antrąjį pasaulinį karą toje Vilniaus dalyje rusų kariuomenė viską išgriovė, tikslingai subombardavo.

Kodėl?

Nes ten buvo Vokiečių gatvė. Tai buvo kerštо akcija – naikinti tai, kas jiems atrodė vokiška. Taip pat subombardavo Karaliaučių, Dresdeną, nepaprasto grožio Gdanską, Torunę... Žydų kvartalas su Didžiąja sinagoga buvo prie Vokiečių gatvės, tai viską ir nušlavė. Atsimenu, kaip sovietmečiu aiškino, kad Vilnių bombardavo vokiečiai. Bet ne vokiečiai, – apie tai yra išleista puiki knyga „Kas sugriovė Vilnių“[7].

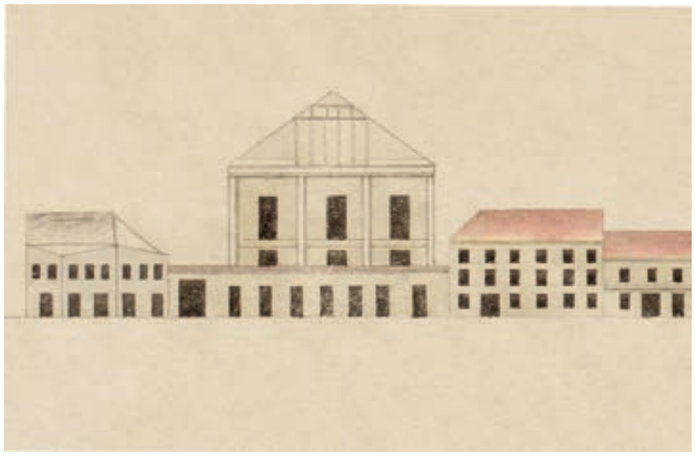

Lakšte 327 pavaizduotos Žydų gatvės fragmentas. Iš kairės: vartai į pagrindinį žydų kvartalo kiemą (Šulhoifą, Sinagogų kiemą), Didžioji sinagoga su priešais ją esančiu vienaaukščiu parduotuvių pastatu ir trijų aukštų namas, kuriame gyveno Vilniaus Gaonas su šeima. Knygos „Atrastas Vilnius“ iliustracija

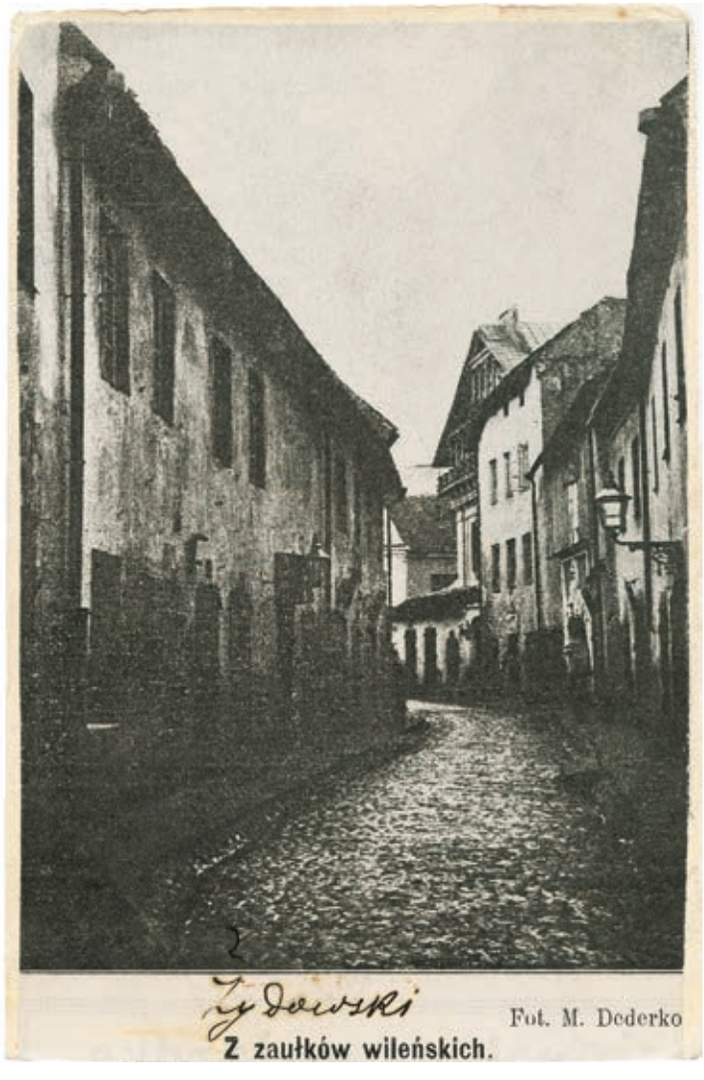

Marian Dederko. Krautuvėlės priešais Didžiąją sinagogą Mokyklos (Žydų) gatvėje. Iki 1901 m. „Tygodnik Wileński: pismo ilustrowane“, 1910–1911, Nr. 1, p. 11. Knygos „Atrastas Vilnius“ iliustracija

7 Antanas Verkelis. Kas sugriovė Vilnių. Vilnius: Briedis, 2015.

Albertas Sveikovskis. Žygimantų gatvės panorama. Apie 1865 m. Knygos „Atrastas Vilnius“ iliustracijoje pažymėtas 2017 m. nugriautas dvarelis

„Atrastame Vilniuje“ užfiksavote ir kai kurių jau mūsų laikais sunaikintų objektų likimą. Pavyzdžiui, vienoje iš Puškarnia vadintos Vilniaus dalies išklotinių pažymėjote dvarelį, stovėjusį dabartinėje Žygimantų gatvėje, kurio nugriovimas sukėlė paveldui neabejingų žmonių protestus, ir parašėte: nugriautas 2017 m.[8]

Taip ir parašėme, nes tas dvarelis pergyveno istorijos audras ir buvo išlikęs iki mūsų dienų. 1834 m. jį pavaizdavo karo inžinieriai, beveik nepasikeitusį jį matome 1865 m. Alberto Sveikovskio fotografijoje. Išstovėjo daugiau nei du šimtus metų, bet dabar prireikė nugriauti. Ten vyksta statybos, o paveldosaugininkų perspėjimai, kad taip naikinamas miesto charakteris – balsas tyruose. Pasižiūrėkite, kaip gražiai A. Sveikovskio fotografijoje matosi Šv. Jurgio bažnyčia ant kalno, Šv. Jono varpinė... Tas vaizdas jau užstatytas, bet dar liko viena properša į senamiestį. Apie tai rašė Jūratė Markevičienė, kiti. Bet neliks ir tos properšos...

Kodėl taip nutiko? V. Drėmos knygoje „Dingęs Vilnius“ priemiesčių vaizdų nėra, jis arba jų neturėjo, arba nesiėmė identifikuoti. Ir mums buvo labai sunku nustatyti priemiesčių užstatymą, nes ten jau nieko nėra išlikę. Senamiestyje paprasčiau: gatvių tinklą atpažįsti daugmaž tą patį ir pastatus dar surandi, nors ir perstatytus, paaukštintus. Bet priemiestyje, kad ir Žygimantų gatvėje, viskas pasikeitė: neišliko nei namai, nei palei Nerį ėjęs Kiaulių skersgatvis. Kai tą vietą piešė karo inžinieriai, krantinės dar nebuvo, tik keliukas. Žygimantų gatvė atsirado Rusijos imperijos laikais pagal iš Sankt Peterburgo atvykusių inžinierių projektą įrengus krantinę (beje, vis ketinu šios miesto dalies kaitą aprašyti, gal kada nors „Būde“). Kaip ir daugelyje didelių miestų XIX a. Vakarų Europoje, krantines jau tvarkydavo, kad

8 Vilniaus senamiestyje, Žygimantų g. 12A, stovėjęs dvarelis buvo nugriautas netrukus po to, kai Kultūros paveldo departamento (KPD) vertinimo taryba pripažino vertinga ir saugotina senamiesčio panoramą, kuri būtų sunaikinta statant daugiabutį namą su požeminiais garažais. Vilniaus miesto apylinkės teismas 2018 m. birželio 6 d. sprendimu civilinėje byloje Nr. e2-12624-608/2018 konstatavo pastatų nugriovimo neteisėtumą ir paliko galioti KPD Vilniaus skyriaus 2017 m. spalio 4 d. reikalavimą atstatyti nugriautus pastatus. Vilniaus apygardos teismas 2019 m. birželio 14 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. e2A-635-603/2019 paliko šį pirmosios instancijos teismo sprendimą nepakeistą ir nurodė, kad buvo pažeisti imperatyvieji paveldosaugos reikalavimai, todėl nėra pagrindo spręsti apie griovimų darbų įteisinimą.

nebūtų purvo. Bet vis tiek fotografijoje matome sielius, kuriuos ten plukdė...

Žaviuosi viena šio priemiesčio istorija. Ten, kur dabar yra Kongresų viešbutis, pirklys žydas Michelis Šapira turėjo didelį verslą, medienos sandėlį ir viešbutį – išklotinėje nupieštas didžiulis namas. Kai norėjo tiesti krantinę, jis trisdešimt metų, o gal net ilgiau, atkakliai priešinosi, kovojo su Rusijos valdžia, kad Žygimantų gatvės nebūtų. Kai ten eisite, atkreipkite dėmesį, kad gatvė pakilusi, o viešbučio pastatas stovi giliau ir labai arti gatvės, ant paties kampo. Nes M. Šapira apsigynė, neleido nugriauti savo nuosavybės, ir jo atkaklumas paliko žymę miesto vaizde.

Suradome ir anksčiau mums nežinomos ikonografijos, kaip atrodė šita Puškarnios dalis, kai dar nebuvo krantinės: Valentino Vankavičiaus 1820 m. paveiksle matome pakrantėje sukrautus sielius, medinius namukus ir to paties M. Šapiros namus. Tokį užstatymą pavaizdavo ir karo inžinieriai. Šį piešinį aptikome Adomo Mickevičiaus literatūros muziejuje Varšuvoje, o kitoje pusėje užrašyta, kad poetas jį turėjo savo bute Paryžiuje. Kai po filomatų proceso, kalinimo ir tremties Rusijoje A. Mickevičius emigravo į užsienį, negalėdamas sugrįžti jautė nostalgiją Vilniui...

Ar Paryžiuje jis turėjo tik šį Vilniaus vaizdą?

Kol kas žinome tik apie vieną paveikslą. Kodėl A. Mickevičius turėjo būtent šį darbą, nežinau, bet V. Vankavičius po 1831 m. sukilimo taip pat iškeliavo į užsienį ir mirė Paryžiuje, kur jiedu buvo gana artimi.

Tai, kaip suradote ir tyrėte žemėlapį, vaizduojantį seniai pradingusį laiką, panašu į detektyvą ar pamirštos kalbos hieroglifų šifravimą. Kuo Jums buvo įdomus šis darbas?

Paieška ir atradimais. Ieškai, rausiesi archyvuose, peržiūri šaltinius, kur tas namas, kas jo savininkas... Apima azartas. Bet gal kol kas mums viskas dar per daug šviežia, gal turi praeiti daugiau laiko, tada iš atstumo lengviau suformuluosi – na, tai kas gi čia buvo įdomiausia, kad norėjosi beveik penkerius metus prie to sėdėti...

Rusijos archyvai, iš kurių gavote Lietuvai svarbią medžiagą, matyt, užsivėrė ilgam. Ko gaila, kas liko toje juodojoje skylėje?

Šitam projektui turbūt pasiėmėme viską, kas ten buvo, jei dar kas nors atsiras, tai nebent kur nors visai kitur. Bet Rusijoje liko kalnų kalnai niekada nepakeltos, nežiūrėtos medžiagos. Ne tik Vilniaus, ir kitų Lietuvos miestų, juk statybų dokumentų kopijos buvo siunčiamos į Sankt Peterburgą, kur buvo administracija. Visas jėzuitų archyvas išvežtas iš Vilniaus. Rusijos archyvai milžiniški, ten atsidūrė daugybė Lietuvai neįkainojamų vertybių. Mūsų mokslininkams pasiekti tą medžiagą buvo keblu, brangu, reikėjo ten ilgesnį laiką gyventi, nes niekas nieko nepaduos – turi ieškotis per kartotekas, elektroninius šaltinius. Kai ėmėsi atstatyti Valdovų rūmus, istorikai nuvažiavo į Maskvą ir į Sankt Peterburgą, bet ne kažin ką surado. Gal tiek medžiagos ir tebuvo, o gal tiesiog jų neįsileido, nes ten, manyčiau, esama ir uždarų saugyklų. Didžiuliame užsienio reikalų archyve[9] tik keli mūsų istorikai tėra buvę. Čia pas mus tai gaisrai, tai karai, tai išvežė dalį archyvų į Rusiją, Lenkiją, Baltarusiją... O ten viskas guli.

READING ATRASTĄ VILNIŲ WITH ART HISTORIAN BIRUTĖ RŪTA VITKAUSKIENĖ

Rasa KALINAUSKAITĖ

The 2013 book *Atrastas Vilnius. Kartografiniai ir sociotopografiniai miesto maketo šaltiniai*, published by the Lithuanian National Museum, introduced the groundbreaking research by art historians Dr Birutė Rūta Vitkauskienė and Karolina Glinska. This work has been significant for both researchers of Vilnius and the broader public. By investigating a general plan of Vilnius from 1832 and facade drawings of Vilnius buildings from 1834, found in Russian military archives, the researchers were able to accurately identify depicted objects, many of which no longer exist today, and reconstruct the long-lost image of Vilnius.

In a conversation with art historian Dr Birutė Rūta Vitkauskienė, the model that allowed a glimpse into an unseen Vilnius and its transformation was created based on material found in Russian military archives the 1832 general plan of Vilnius and the 1834 facade drawings of the city. Some of these drawings were obtained by Lithuanian scholars during the Soviet era. However, accurately identifying what was depicted and reconstructing the long-lost view of Vilnius was only achieved through Dr Vitkauskienės research. She discovered that the cartographic and iconographic materials scattered across different archives were prepared with a single purpose: to create a model of Vilnius as ordered by the Tsarist Russian government, useful for controlling a city frequently rising in the fight for freedom.

9 Turimas omenyje 1724 m. įkurtas Užsienio reikalų kolegijos Maskvos archyvas, nuo 1992 m. vadinamas Rusijos valstybiniu senųjų aktų archyve.

LIETUVIŲ ETNOGRAFINĖS FOTOGRAFIJOS PASAULINĖJE PARYŽIAUS PARODOJE 1900 M.

Jūratė GUDAITĖ

Pasaulinė paroda Paryžiuje, 1900 m. Trokadero rūmai, kuriuose veikė Lietuvių skyriaus ekspozicija. Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje (toliau – LNM) (Ft 833)

Pasitinkant naująjį šimtmetį, 1900 m. balandžio 15 d., Paryžiuje buvo atidaryta pasaulinė paroda. Šiame dideliame tarptautiniame renginyje pasaulio tautos pristatė savo pasiekimus meno, mokslo ir technologijų srityse. Parodoje buvo rodomi įgarsinti filmai, panoraminiai paveikslai, pristatyti rentgeno aparatai, belaidės telegrafijos ir kitos technologijos, o per didžiausią tų laikų 1,25 m skersmens teleskopą žmonės galėjo stebėti Mėnulio paviršių. Parodos lankytojų patogumui ekspozicijų teritorijoje buvo įrengtas 3,5 km ilgio judantis takas (eskalatorius), vienu metu galėjęs vežti 14 000 žmonių. Be to, 1900-aisiais Paryžiuje pradėjo veikti pirmoji metro linija, palengvinusi susisiekimą miesto gyventojams.

Parodoje veikė 18 teminių skyrių, kuriuose savąsias ekspozicijas buvo įrengusios 35 šalys. Tarp jų – ir lietuviai, taip pasauliui pasiuntę žinią, kad tauta tebėra gyva, turi savo raštą, istoriją ir kultūrą. Vienas iš pagrindinių lietuvių parodos Paryžiuje organizatorių, gydytojas ir spaudos darbuotojas Juozas Bagdonas (1866–1956) apie tautiečių norą dalyvauti pasaulinėje Paryžiaus parodoje rašė:

> Tai buvo gana drąsus sumanymas: persekiojami lietuviai, kurie buvo, galima sakyti, išbraukti iš gyvųjų tarpo, norėjo pasirodyti pasauliui gyvi esą: maža to, jie norėjo pasirodyti su savo dvasios turtais, su savo literatūra, ypač uždraustąja (nuo 1864 m.), su savo laikraščiais, ėjusiais Prūsuose ir Amerikoje, su savo gyvenamąja teritorija ir savo praeitimi, su savo politikos ir literatūros veikėjais... (Bagdonas 1937–1939: 27)

Tad lietuviai siekė politinių tikslų ir vylėsi, kad bus išgirsti.

Žinią apie istorinę galimybę pasirodyti visam pasauliui entuziastingai sutiko Amerikos lietuviai. Jie subūrė parodos komitetą ir pradėjo rinkti aukas, o spaudoje skelbiamuose atsišaukimuose ragino tautiečius prisidėti prie parodos organizavimo ne tik pinigais, bet ir eksponatais. Jų pavyzdžiu pasekė Paryžiuje bei Ciuriche įsikūrę lietuviai. Į parodos rengimo darbą įsitraukė ir Prūsijoje gyvenę šviesuoliai[1].

Kad darbas vyktų kuo sklandžiau, buvo įsteigti keli komitetai. Amerikos lietuvių komitetą sudarė kun. Jonas Žilinskas (pirmininkas), Petras Mikolainis, Juozas Paukštys, kun. Antanas Milukas ir Jonas Šliūpas. Prūsų komiteto nariais buvo Petras Strėkys, Martynas Jankus, Jonas Vanagaitis. Ciuricho komitete 1897–1898 m. dirbo Pranciškus Žitkevičius. Būtent jam buvo pavesta organizuoti lietuvių etnografinę ekspoziciją, tad jis atvyko į Paryžių dar 1899 m. pavasarį. Visiems komitetams sutarus, buvo sudaryta lietuvių parodos rengimo organizacinė grupė, kuriai pirmininkavo kun. J. Žilinskas. Nuspręsta, kad Paryžiaus parodoje lietuviams geriausiai atstovautų dr. Jonas Basanavičius, o šiam atsisakius, imtis organizavimo darbų buvo pasiūlyta tuometiniam laikraščių „Varpas“ ir „Ūkininkas“ redaktoriui J. Bagdonui. Jis buvo deleguotas į Paryžių pasidomėti, kokia yra visuotinės parodos organizavimo tvarka ir kokiomis sąlygomis lietuviai galėtų įrengti savąją ekspoziciją.

Vengdama konflikto su Rusijos imperija, Prancūzijos valdžia lietuviams atskiro parodos skyriaus rengti neleido, bet jis buvo įkurdintas Prancūzijos švietimo ministerijos globojamame Europos tautų etnografijos skyriuje Trokadero (Trocadéro) rūmuose[2]. Tiesa, muziejaus administracija įspėjo lietuvius neeksponuoti politinio pobūdžio raštų ir leidinių, bet ši erdvė parodos rengėjams suteikė galimybę pristatyti Europoje tuomet mažai žinomos tautos istoriją ir kultūrą, atskleisti lietuvių charakterį ir gyvenimo būdą. Vėliau J. Bagdonas rašė: „Parodos tikslas m. pradžioje buvo parodyti tik lietuvių uždraustuosius raštus, vėliau jis apėmė ir lietuvių tautos savybes (etnografiją), lietuvių apgyventą teritoriją, politiką, istoriją, ekonomiką, žodžiu, visą Lietuvą XX a. angoje.“ (Bagdonas 1937–1939: 28)

Darbai prasidėjo 1900 m. pradžioje. Sprendimas parengti ir etnografinę ekspoziciją parodos rengėjams sukėlė nemažai rūpesčių. Reikėjo surinkti eksponatus bei apgalvoti, kaip juos pateikti žiūrovams. Sparčiau ir sklandžiau darbuotis trukdė organizatorių nesutarimai dėl lietuviškos ekspozicijos koncepcijos, taip pat dėl piniginių išlaidų tvarkymo ir kt. Tik po ilgų diskusijų Amerikos ir Europos lietuvių komitetų nariai sutarė, kad parodoje turi būti įrengtas lietuvio ūkininko pirkios kambarys su tautiniais drabužiais aprengtomis žmonių figūromis-manekenais, pristatomi liaudies meno dirbiniai, buities reikmenys, žemės ūkio padargai, muzikos instrumentai ir kiti lietuvių tradicinės kultūros objektai.

Įtaigią, įdomią ir moksliškai pagrįstą etnografinę parodą galėjo parengti tik šią sritį išmanantis žmogus. Tuo metu nuosekliai etnografija, etnologija, antropologijos ir archeologijos mokslais domėjosi vienintelis J. Basanavičius. Jo manymu, lietuvių ekspozicijoje turėjo atsirasti spinta su knygomis, o šalia jos – Vytis, pora manekenų, aprengtų tautiniais drabužiais, taip pat istorinis bei etnografinis Lietuvos žemėlapis ir nupiešta lietuviškų laikraščių leidybos bei sklaidos schema. Kadangi stigo ir laiko, ir žmonių, galinčių patarti, kokius eksponatus atsirinkti, kaip juos tinkamai sugrupuoti ir eksponuoti, J. Bagdonas pats ieškojo šios srities literatūros Paryžiaus ir Britų muziejuose, konsultavosi su užsienio etnografais, antropologais Jozefu Denikeriu (Joseph Deniker), Renė Verno (René Verneau), Armanu Landrenu (Armand Landrin) ir kitais. J. Basanavičius siūlė ir Lietuvoje įsteigti parodos komitetą, kuris rūpintųsi eksponatų rinkimu, tačiau dėl politinių sąlygų tai padaryti nebuvo įmanoma. Teko ieškoti savanorių, ir Lietuvoje gyvenantys inteligentai pasisiūlė padėti. Jų ir parodos organizatorių bendradarbiavimas buvo grindžiamas abipusiu pasitikėjimu bei asmeninėmis pažintimis.

Pradėjus rengti pirkios kambarį, pasak J. Bagdono, „visų pirma reikėjo surasti lietuvių tipingos fotografijos figūroms padaryti, drabužių toms figūroms aprengti ir kiti liaudies dirbiniai“ (Bagdonas 1937–1939: 376). Jis kreipėsi į savo pažįstamus ir draugus Suvalkijoje. Eksponatus Paryžiaus parodai rinko daktaras Kazys Grinius, Antanas Naujokaitis, o daugiausiai talkino Juozas Lozoraitis iš Pilviškių. Jis kalbino vietinius gyventojus, kad šie paskolintų arba dovanotų parodai buities ir ūkio daiktų, tautinių drabužių, įvairių meniškų dirbinių ir pan. J. Lozoraičiui pavyko parūpinti ir lietuvių (moterų, vyrų ir vaikų) fotografijų, reikalingų „figūrų veidams padaryti...“ (Bagdonas 1937–1939: 377), t. y.

1 Iki šiol išsamiausiai lietuvių pasirengimo ir dalyvavimo parodoje istorijos apžvalga, amžininkų liudijimai apie parodą bei to meto archyviniai dokumentai pristatyti knygoje „Lietuva pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 m.“. Žr. Misiūnas 2006.

2 Žr. VLE „Pasaulinė paroda Paryžiuje“.

Lietuvių skyriaus ekspozicija 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Ūkininko pirkios kambarys. Fotografas Robertas Minzlofas. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LNM (ATV 3243)

manekenų gamybai. Jis kreipėsi į Vilkaviškyje gyvenusį knygnešį, medicinos felčerį ir fotografą mėgėją Motiejų Viltrakį (1865–1944), kuris pramoko fotografuoti tarnaudamas caro kariuomenėje. Bet 1900 m. kovo 5 d. laiške J. Bagdonui J. Lozoraitis dėl šio pasirinkimo jau apgailestavo:

> <...> nusigabenau į Vilkaviškį keturias ypatas (du senuku, moteriškę ir mergaitę) ir nuo visų nuimdžiau fotografijas iš šono ir iš pryšakio. <...> Fotografas apsiėmė tą viską padaryti per šešias dienas ir tik per didelį meldimą. Aš gailiuosi, kad tą dalyką neatlikau pas gabesnį fotografą: mane pas jį nurodijo vilkaviškiniai. Fotografas Viltrak[is], matyt, nekaip apie fotografiją nusimano, ypatingai menkai supranta apie charakterizavimą fotografuojamo, per ką teko šiam reikale viskas atlikti man pačiam. Kiek mačiau padarytų fotografijų pas p. Naujokaitį, tai begu jos tiks prie padirbimo figūrų, nes nuimta žmonės naujos mados parėduose ir ant pažiūros maždaug inteligentiški. Aš kiek galint stengiausi pasirinkti tikrus lietuviškus tipus ir kiek galint senesnės mados drapanomis parėdyti. (Lozoraitis 1988: 141–142)

J. Lozoraitis taip pat skundėsi, kad daug laiko užtrunka surasti, tinkamai aprengti kaimo žmones ir prikalbinti juos fotografuotis. Daugumа tiesiog atsisako. Nors vilkaviškiečiai buvo žadėję, kad M. Viltrakis fotografijas parodai padarys už dyką, nuvažiavus pas jį su būriu žmonių, fotografas pasakęs neturintis nei laiko, nei stiklų fotografijoms gaminti, ir atvykusius žmones fotografuoti atsisakęs. Tik po ilgų prašymų ir derybų M. Viltrakis sutiko padaryti po šešis fotoportretų egzempliorius. Vis dėlto tinkamai nufotografuoti pavyko tik keturis asmenis, šios fotografijos ir buvo nusiųstos parodos organizatoriams. Paryžiaus parodoje taip pat eksponuotos Suvalkijos fotografo Moisiejaus Buchhalterio nuosavoje atelje fotografuotų charakteringų tipų – ūkininkų, miestiečių, vaikų – portretinės nuotraukos[3].

Pamatęs, kad Suvalkijos inteligentams sunkiai sekasi rinkti eksponatus, ypač fotografijas, J. Bagdonas kreipėsi pagalbos į tautiečius visoje Lietuvoje. Išsiuntinėtuose laiškuose jis pristatė parodos sumanymą ir paprašė kuo greičiau

3 M. Buchhalteris fotografijos mokėsi Vilniuje, apie 1890 m. gimtajame mieste Marijampolėje atidarė fotografijos atelje. 1909 m. Milano fotografijos parodoje M. Buchhalteris buvo apdovanotas aukso medaliu ir garbės kryžiumi.

Petronėlė Lozoraitienė su tautiniais drabužiais. Vilkaviškis, 1898 m. Fotografas Motiejus Viltrakis. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos fototekoje (toliau – LLTI FT) (inv nr. 2625, apl. 339)

Ūkininkai iš Suvalkų gub. Marijampolė, XIX a. pab. Fotografas Moisiejus Buchhalteris. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LLTI FT (inv. nr. 2718, apl. 339)

atsiųsti jam fotografijų bei kitų tinkamų eksponatų. Talkino Jonas Vileišis, ragindamas savo pažįstamus prisidėti prie medžiagos rinkimo. Į kvietimą atsiliepė rašytojai Pranas Mašiotas bei Povilas Višinskis. 1899 m. lapkričio 9 d. laiške J. Bagdonui P. Mašiotas rašė turįs apie 25 paties darytas „etnografiško“ turinio nuotraukas su lauko darbų, žmonių („tipų su ypatingais parėdais“), trobesių vaizdais ir siunčiąs porą jų susipažinti ir nuspręsti, ar tinkamos rodyti Paryžiaus parodoje[4]. Kitame, 1900 m. sausio 10 d. J. Bagdonui siųstame laiške P. Mašiotas pranešė, kad jo adresu išsiuntė du pakelius negatyvų – iš viso 26, ir pridedąs negatyvų vaizdų sąrašą. Taip pat paminėjo, kad visi negatyvai buvo atspausti ant popieriaus, tačiau daugelis vaizdų pamažu sunyko, todėl jis norėtų po parodos atgauti negatyvus arba sutiktų vietoje jų gauti „padidintus vaizdelius, o dar geriau ir vienus ir kitus“[5]. P. Mašiotas fotografavo laisvalaikiu, daugiausia etnografinius vaizdus, Suvalkų ir Kauno gubernijos gyventojų tipus, jų lauko ir ūkio darbus, gyvenamuosius ir ūkinius pastatus, įamžino vieną kitą vestuvių apeigų epizodą. Šį darbą tęsė ir įstojęs į Lietuvių mokslo draugiją.

Kitas lietuvių tautinio atgimimo darbininkas P. Višinskis Paryžiaus parodai atsiuntė apie 70 paties darytų etnografinių vaizdų. Fotografija jis susidomėjo dar mokydamasis Šiaulių berniukų gimnazijoje (namuose savo lėšomis buvo įsirengęs nedidelį kambarį, jo sienas išpuošęs fotografijomis), o studijuodamas Peterburgo universitete ir nusprendęs dalyvauti 1896 m. paskelbtame Geografijos katedros mokslinių darbų konkurse, į šią sritį gilinosi rimčiau. Pagal konkurso sąlygas, jo dalyviui reikėjo pateikti kurios nors Rusijos imperijos tautinės grupės antropologinę charakteristiką. P. Višinskis pasirinko antropologiškai ištirti žemaičius. Laimėjęs konkursą, jis pradėjo rengti etnografinę studiją „Antropologinė žemaičių charakteristika“. Už paskolą įsigijo „trikojį“ fotoaparatą ir gavo universiteto parūpintą Kauno

4 Pranas Mašiotas. *Laiškas Juozui Bagdonui*. Ryga, 1899. XI. 9. VUB RS, F1-362, L.10.

5 Pranas Mašiotas. *Laiškas Juozui Bagdonui*. Ryga, 1900. I. 10. VUB RS, F1-362, L.10–12.

Pavargėlė. Suvalkų gub., XIX a. pab. Fotografas Pranas Mašiotas. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LLTI FT (inv. nr. 2646, apl. 339)

Prie pietų stalo. Suvalkų gub., XIX a. pab. Fotografas Pr. Mašiotas. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LLTI FT (inv. nr. 3057, apl. 350)

Ūkininko šeimyna bričkoje važiuoja į bažnyčią. Suvalkų gub., XIX a. pab. Fotografas Pr. Mašiotas. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LLTI FT (inv nr. 2620, apl. 339)

gubernatoriaus leidimą fotografuoti antropologiniams ir etnologiniams tyrinėjimams Šiaulių, Telšių ir Raseinių apskrityse. Per du vasaros mėnesius (leidimas galiojo tik iki 1896 m. rugsėjo 1 d.) jis apkeliavo Žemaitiją: Užvenčio, Pavandenės, Varnių, Tverų, Kantaučių, Plungės, Kartenos, Kretingos, Palangos, Darbėnų, Salantų, Mosėdžio, Skuodo, Ylakių, Židikų, Viekšnių, Papilės, Tryškių ir kitų miestelių apylinkes, kur fotografavo vietinius gyventojus bei fiksavo jų antropologinius duomenis. Taip pat rinko etnografinius eksponatus, užrašinėjo įvairių žanrų tautosaką.

Iš viso buvo surinkta net 106 asmenų matmenys ir padaryta 170 nuotraukų. Kai kurie žmonės buvo nufotografuoti iš visų pusių visu ūgiu, kiti – tik iki pusės. Pavyzdžiui, nuotraukoje, pavadintoje „Užvenčio šiaučiai“, P. Višinskis įamžino penkių asmenų grupę (keturi vyrai ir mergaitė) iš priekio, nugaros ir profiliu. Portretinių fotografijų, kuriose žemaičių tipai (vyrai, moterys ir vaikai) buvo fotografuojami keliais rakursais, jo kolekcijoje yra ir daugiau.

P. Višinskis buvo įsitikinęs, kad fotografijose įamžinti autentiški žemaičių gyvenimo vaizdai yra kur kas iškalbingesni ir vertingesni nei žodiniai tyrinėjamų objektų aprašymai, tad mokslinio darbo skyriuje „Materialioji kultūra“ autorinėmis fotografijomis iliustravo valstiečių trobų, ūkinių pastatų, įvairių buities daiktų, kasdienių ir šventinių drabužių, meno dirbinių aprašus, nufotografavo ir drobių pavyzdžių. Surinktą etnografinių daiktų kolekciją jis buvo numatęs padovanoti Imperatoriškosios Sankt Peterburgo mokslų akademijos Etnografijos muziejui.

Be minėtųjų charakteringų žemaičių tipų fotografijų, 1900 m. Paryžiaus parodoje buvo eksponuotos P. Višinskio nuotraukos, darytos 1898 m. kelionės į Naumiestį (dabar Kudirkos Naumiestis) metu. Jos iniciatorė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, kartu su P. Višinskiu, Petru Avižoniu, seserimis Jadvyga ir Marija Juškytėmis, nutarė vykti į Naumiestį aplankyti sunkiai sergančio Vinco Kudirkos. Kelionę bendražygiai pradėjo Pernaravoje, iš jos arkliais nukako į Vilkiją, paskui garlaiviu plaukė į Seredžių, iš ten – į Plokščius ir arkliais per Griškabūdį pasiekė Naumiestį. Atgal grįžo arkliais per Sintautus, Šakius ir Plokščius, toliau plaukė garlaiviu į Raudonę, apsilankė Panemunės pilyje, Kaune, o iš čia garlaiviu pasiekė Babtus ir arkliais per Gailiušius grįžo į Pernaravą. Kelionėje P. Višinskis padarė daug nuotraukų[6]. Kai

6 P. Višinskio fotografijos saugomos Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ir Vilniaus universiteto bibliotekose, taip pat Lietuvos ypatingojo archyvo rinkiniuose.

Jaunųjų sutikimas. Suvalkų gub. XIX a. pab. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LLTI FT (inv. nr. 5197, apl. 350)

Verpėja. 1896 m. Vilkaviškis, 1900 m. Fotografas M. Viltrakis. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LNM (Ft 8337)

Ūkininkė iš Truikinų k., Skuodo vlsč., Telšių apskr. 1896 m. Fotografas Povilas Višinskis. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LNM (Ft 8348)

Užvenčio (Šiaulių apskr.) merginos. Iš kairės: Morta Janovič, Anelė Tomkevič, Sofja Kučinskaitė. 1896 m. Fotografas P. Višinskis. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LNM (Ft 8339)

Užvenčio (Šiaulių apskr.) šiaučiai. Iš kairės: Kozlovskij, jo dukra, Jocas, Indrijauskis, Ledzinskij. 1896 m. Fotografas P. Višinskis. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LLTI FT (inv nr. 3320, apl. 339)

kurios jų buvo paskelbtos kun. Antano Miluko parengtame parodai skirtame albume (Lietuviškas albumas 1900).

Apie Paryžiaus parodoje eksponuotų fotografijų vertę J. Bagdonas rašė:

> Svarbiu etnografinės parodos papildymu buvo atvaizdai. Juose buvo matyti netik senoviški drabužiai, ypač moterų, bet ir įvairios apeigos (vestuvinės, religinės ir kt.), namų darbai, ūkio dabai, namų statybos vaizdai. Iš viso buvo atsiųsta daugiau kaip 200 atvaizdų: Iš Kauno gub. 78, iš Prūsų Lietuvos 55, iš Suvalkų gub. 34, iš Vilniaus 31 ir kt. Atvaizdai buvo iškabinti žemės ūkio ir Prūsų lietuvių skyriuose, tik maža dalis buvo išstatyta vitrinose. P. Višinskis atsiuntė senovės lietuvių trobų, ūkio darbų, vestuvinių apeigų ir kitokių vaizdų. Pr. Mašiotas buvo surinkęs atvaizdų iš zanavykų ūkininkų gyvenimo. <...> Įdomesni Prūsų lietuvių atvaizdai buvo: piršlybos, kokios buvo prieš 100 metų, Sauerveino ir „Birutės“ draugijos surinkti senovės drabužių atvaizdai. (Bagdonas 1937–1939: 382–383)

Apie Prūsijos lietuvių fotografavimą užsimena ir J. Basanavičius knygoje „Medega d-ro Jurgio Sauerweino biografijai“:

> Balandžio 19 d. 1881 m. Sauerweinui padavus sumanymą, kad moterys, apsivilkusios senovės lietuviškais rūbais, kurie jų skryniose dar turėta, susirinktų vienuose namuose gražiame pagiryje. Šilininkuose susitelkė daug pakviestų ir nekviestų moteriškų ir vyrų pasižiūrėtų ilgai neregėtų gražių margų moterių drabužių. <...> Į susirinkimą pakviestas Tilžės fotografas Swieykowskis nutraukė moterų grupių paveikslus. Birželio 17 d. į Šilininkus, regis, antrą kartą atvyko iš Tilžės Swieykowskis, kuris Jonaičių namuose nutraukė lietuvaičių grupę, tautinėmis marginėmis apsirėdžiusią. (Basanavičius 2001: 102–103)

Remiantis naujausiais fotografijos istoriko Dainiaus Junevičiaus tyrimais, paskelbtais disertacijoje „XIX amžiaus VI–IX dešimtmečio (Šlapiojo kolodijaus laikotarpio) Lietuvos fotografija ir ją determinuojantys socialiniai faktoriai“, galima spėti, kad Rytų Prūsijos lietuvaites galėjo fotografuoti žinomo Tilžės, vėliau Vilniaus fotografo, „Vilniaus vaizdų“ albumo autoriaus Alberto Sveikovskio (Albert Swieykowski) (1829–1871) sūnus Alfredas Sveikovskis (Swieykowski). D. Junevičiaus liudijimu, jis tęsė tėvo fotografinę veiklą, turėjo ateljė Charkove bei Jaroslavlyje (Junevičius 2023: 226). Tačiau nežinoma, ar Alfredas Sveikovskis vėliau grįžo į Tilžę ir darbavosi tėvo ateljė.

Minėtoje knygoje J. Basanavičius užsiminė, kad J. Zauerveino prašymu senoviškais drabužiais apsirėdžiusias Prūsijos lietuvaites taip pat

Valčių prieplauka Nemune ties Vilkija. 1898 m. Fotografas P. Višinskis. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LNM (Ft 8338)

Muzikantai Ariogalos miestelyje (Raseinių apskr.), 1898 m. Fotografas P. Višinskis. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LLTI FT (inv. nr. 3335, apl. 350)

Lietuvių parodos Paryžiuje Žemės ūkio stendas. 1900 m. Fotografas R. Minzlofas. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LNK (Ft 8363)

fotografavo iš Tilžės į Lazdynus atvykęs fotografas Mejeris (Meyer). Pasak jo, fotografijas su aprašymais Zauerveinas, rodos, siuntė į vokiečių iliustruotą laikraštį „Gartenlaube“ (Basanavičius 2001 104). Deja, daugiau žinių apie fotografų Sveikovskio ir Mejerio darytas nuotraukas rasti nepavyko. O J. Zauerveinas norą įamžinti etnografinius Rytų Prūsijos lietuvių gyvenimo vaizdus išpildė 1893 m. vasarą, kai kartu su Tilžės fotografu Robertu Minzlofu (Robert Minzloff) (1855–1930) keliavo po Rytų Prūsijos kaimus ir fotografavo lietuvių tipus. Pasak J. Basanavičiaus, kiek vėliau visa šių fotografijų serija su J. Zauerveino aprašymu buvo patalpinta Leipcigo laikraštyje „Illustrirte Zeitung“ (Basanavičius 2001: 119)[7].

Kelionės metu R. Minzlofas fotografavo Šešupės kraštovaizdžius netoli Pilkalnio, taip pat kartu su danų rašytoju ir filologu, knygos „Bundanti tauta: Lietuvos kultūros vaizdai“ (1835) autoriumi Oge Mejeriu Benediktsenu (Aage Meyer Benedictsen) ir J. Zauerveinu lankėsi Trapėnuose ir Būdupėnuose. Šioje ekspedicijoje R. Minzlofo sukurtos fotografijos 1894 m. buvo sudėtos į albumą „Bildern aus Lithauen: photographische Momentaufnahmen“ („Vaizdai iš Lietuvos: momentinės fotografijos“[8]), jos 1894 m. spalio 25 d.

7 Tiksli J. Zauerveino straipsnio nuoroda pateikta: Junevičius, Strakauskaitė 2020: 35, išnaša 38.

8 Pasak D. Junevičiaus, „kadangi albume suklijuotos originalios fotonuotraukos, tokių albumų tikriausiai buvo pagaminta nedaug. Vienintelis žinomas egzempliorius dabar saugomas Berlyno valstybės bibliotekoje (Staatsbibliothek zu Berlin). Jis yra suskaitmenintas, skaitmeninė kopija pasiekiama adresu https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN847684598. Išsamiau žr. Junevičius 2020:59.

Lietuvių parodos Paryžiuje Prūsijos lietuvių stendas. 1900 m. Fotografas R. Minzlofas. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LNK (Ft 8362)

rodytos Lietuvių literatūros draugijos susirinkime Tilžėje[9], o 1900 m. eksponuotos Paryžiaus parodoje, Lietuvių skyriuje. J. Bagdono teigimu, fotografas R. Minzlofas lietuvių parodai atsiuntė 14 nuotraukų su etnografiniais vaizdais. Nuotraukose įamžinti Šešupės kraštovaizdžiai, ūkininko troba ir kiemas, moterys tautiniais drabužiais prie šulinio, valtyje, prie šieno kupetos, raitos merginos ant žirgų, audėja prie staklių ir kiti vaizdai. Parodos Prūsų lietuvių stende eksponuota ir R. Minzlofo nufotografuota lietuvininkų šeima, moterų ir vyrų portretai: ypač išraiškingi senos lietuvininkės tautiniu kostiumu bei lietuvininko su Mažosios Lietuvos kanklėmis-arfa portretai *en façe* ir profiliu. Tame stende eksponuotos ir kitų fotografų nuotraukos, kuriose įamžinti Klaipėdos krašto lietuviai.

Fotografijų su Vilniaus, Kauno ir Ukmergės vaizdais Paryžiaus parodai parūpino J. Vileišis. 1900 m. kovo 29 d. laiške J. Bagdonui jis rašė, kad pavyko pasiskolinti 27 fotografo Juozapo Čechavičiaus fotografijas su Vilniaus bažnyčių, panoramų ir gatvių vaizdais. Laiške taip pat minima, kad nuotraukos darytos 1873 ir vėlesniais metais, iš jų pats fotografas sudaręs Vilniaus albumą, taip pat nurodoma, kad šis albumas yra dr. Zygmunto Fiodorovičiaus (Zygmunt Fiodorowicz) nuosavybė. J. Vileišio nuomone, šios fotografijos turėtų būti eksponuojamos atskiroje vitrinoje ir labai saugomos, nes, pasak jo, tai yra „unikumas“. Po parodos šios nuotraukos turi būti sugrąžintos jų savininkui[10]. Tačiau atidžiai peržiūrėjus parodos metu R. Minzlofo darytus lietuvių ekspozicijos

9 Domo Kauno komentaras kn. Basanavičius 2011:118–119.

10 Jonas Vileišis. *Laiškas Juozui Bagdonui*. Vilnius, 1900. III. 29. VUB RS, F1-362, L. 90–91.

Pilkalnio (Rytų Prūsija) lietuvaitės XIX a. pab. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LLTI FT (inv. nr. 2641, apl. 339)

Prūsijos lietuvė tautiniais šventiniais drabužiais. Tilžė, 1893 m. Fotografas R. Minzlofas. Saugoma LNM (ATV 3254)

Prūsijos lietuvė prie staklių. 1893 m. Fotografas R. Minzlofas. Saugoma LNM (EMik1627)

Kanklininkas iš Mažosios Lietuvos. Tilžė, 1893 m. Fotografas R. Minzlofas. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LNM (Ft 8358)

Ūkininkas iš Vilkaviškio apskr., Suvalkų gub. Tilžė, XIX a. pab. Fotografas R. Minzlofas. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LNM (Ft 8331)

Ūkininkų šeima iš Suvalkų gub. Tilžė, XIX a. pab. Fotografas R. Minzlofas. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LNM (Ft 8330)

Klaipėdos krašto lietuvių šeima. Memelis, XIX a. pab. Fotografas Maksas Erhardtas (Max Ehrhardt). Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/ Paryžiuje*. Saugoma LNM (Ft 8332)

Klaipėdos krašto lietuvės. Memelis, XIX a. pab. Fotografas M. Koplovas (Kopplow). Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/ Paryžiuje*. Saugoma LNM (Ft 8334)

Klaipėdos krašto ir Šilutės apskrities deputacija Prūsijos imperatoriškųjų karinių pratybų 1887 m. proga. Karaliaučius. Fotografas Paulas Rozenovas (Paul Rosenow). Saugoma LNM (EMik3603)

Turgus Ukmergėje per Petrines. XIX a. pab. Mėgėjiška fotografija „Wojtkuszki“ (Vaitkuškis). Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LLTI FT (inv nr. 5199, apl. 350)

vaizdus matyti, kad tarp vitrinose eksponuojamų fotografijų J. Čechavičiaus nuotraukų nebuvo. Kyla abejonių, ar šie vertingi ir brangūs eksponatai laiku pasiekė Paryžių, o galbūt vietoj originalių nuotraukų parodos rengėjams buvo nusiųstos tik jų klišės. Dvi J. Čechavičiaus fotografijos – ,,Aušros Vartų koplyčios interjero“ fotoreprodukcija iš Jono Kazimiero Vilčinskio „Vilniaus albumo“ ir Trakų pilies griuvėsių Galvės ežero saloje vaizdas – buvo atspausdintos jau minėtame parodai skirtame leidinyje „Lietuviškas albumas“.

Atsiminimuose apie Paryžiaus parodą J. Bagdonas rašė, kad po parodos atidarymo reikėjo pasirūpinti ir jos reklama. Todėl jis Amerikos parodos komitetui pasiūlė išleisti „Liet. Parodos albumą, atmintinį ženklą“, be to, pasak jo, taip „būtų sunaudoti daugybė atsiųstų paveikslų (fotografijų – J. G.) ir klišių <...>“ (Bagdonas 1937–1939: 561). J. Bagdono manymu, albumą turėjo sudaryti 3 dalys. Pirmojoje dalyje jis siūlė sudėti „tą medžiagą, kuri jau buvo surinkta: parodos panorama, parodos planas, Trocadero rūmai, lietuviškos parodos planas, lietuviška gryčia iš tolo, lietuviška gryčia iš arti, ūkiškas skyrius ir prūsų skyrius“ (Bagdonas 1937–1939: 562). Antrojoje dalyje J. Bagdonas planavo „įdėti žemėlapius, diagramas, kunigaikščių ir rašytojų paveikslus, visa tai, ko rusų cenzūra nebūtų praleidusi“, o į trečią dalį „projektuota paimti paveikslus etnografiškus, ypatingai charakterizuojančius lietuvius, kaip atskirą tautą. Tas albumas, sustatytas moksliškai, turėtų mokslinę vertę ir galėtų būt išsiuntinėtas kitiems etnografams, kurie labai pageidauja tokių paveikslų“ (ten pat).

Užtrukus leidybos darbams, „Albumas lietuviškos parodos Paryžiuje, 1900 metuose“ pasirodė tik 1902 m. (Žilinskis 1902). Tai buvo jau trečias lietuvių parodai skirtas leidinys. Pirmuosius du lietuvių parodos Paryžiuje albumus sudarė ir savo lėšomis išleido kun. Antanas Milukas. 1898 m. ,,Lietuviszko albumo“ pratarmėje jis rašė, kad pirmasis albumo leidimas yra „programu platesnio ir tobulesnio iszdavimo“ ir guodėsi, kad negalėjo gauti „daugelio prakilnesnių tautiečių paveikslų“ (*Lietuviszkas Albumas* 1898). Todėl tikisi išleisti antrąjį, papildytą ir kokybiškiau atspaustą Paryžiaus parodos albumo leidimą. Antrasis gražiai įrištas trijų dalių ,,Lietuviszkas albumas“ buvo išleistas 1900 m. Pirmoje jo dalyje sudėti įvairių Lietuvos vietovių ir istoriniai

Raitos lietuvaitės iš Ragainės apylinkių, Pilkalnio apskr. (Rytų Prūsija) . Atvirukas iš serijos „Gruss aus Lithauen“, 1895 m. *Photographie und Verlag von R. Minzloff, Tlzit*. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/ Paryžiuje*. Saugoma LLTI FT (inv. nr. 6016, apl. 350)

vaizdai, antroje – lietuvių rašytojų, dvasininkų, istorikų, kalbininkų ir kitų žymių tautiečių portretai, o trečioje – daugiausia žmonių tipų (vyrų, moterų, šeimų) fotografijos. Šis parodos albumas buvo įvertintas Paryžiaus parodos aukso medaliu.

Lietuvių parodai reklamuoti buvo sumanyta išleisti ir pašto atviruką. Jo klišę J. Bagdonas išsiuntė M. Zauniūtės vardu, tačiau kadangi ji negalėjo atvykti į Tilžę atsiimti siuntinio, pasak J. Bagdono, „tarpininkaujant neprityrusiam asmeniui“, atvirukus atspausdino vokietis R. Minzlofas (Bagdonas 1937–1939: 556). 16 atvirukų serijai „Gruss aus Litauen“ („Linkėjimai iš Lietuvos“) fotografas panaudojo 1893 m. paties darytas Ragainės krašto Pilkakalnio ir Juodkrantės etnografinių vaizdų fotografijas (Abrozai isz Lietuvos 1895: 2).

Atvirukai buvo išleisti 1895 m. ir vėliau platinami 1900 m. Paryžiaus parodoje (Kaunas 1998: 223).

Lietuvių parodos organizatoriai nusprendė, kad platesnei jos sklaidai prancūzų ir kitų šalių spaudoje labai praverstų ir reklaminės ekspozicijos fotografijos. Jas padaryti apsiėmė Pr. Žitkevičius, tuomet dirbęs vienoje Paryžiaus fotoateljė. Deja, bet jam šis darbas nepavyko, todėl J. Bagdonas kreipėsi į kitą fotografą. Jis neįvardijo fotografo pavardės, tačiau parodai įpusėjus, liepos viduryje, buvo atspaustos keturios fotografo R. Minzlofo įspaudu pažymėtos nuotraukos su lietuvių ekspozicijos vaizdais. Vėliau jos buvo publikuotos 1902 m. ,,Lietuviškame albume“.

Vienas parodos organizatorių P. Mikolainis komitetui siūlė atspausti didelio formato lietuvių parodos vaizdo fotografiją. 1900 m. lapkričio 6 d. laiške jis rašė: „Ar nebūtų gerai išleisti parodos paveikslą didume 17 x 24 colių arba didesnį, kuris papuoštų namą. Išleisti tokį paveikslą ant kaštų centr. parodos kasos, kas paskui sugryžtu, pardavinėjant su pelnu...“[11] Šiam sumanymui pritarė ir kiti parodos komiteto nariai, tačiau jis liko neįgyvendintas. Patarimų, kaip dar būtų galima reklamuoti lietuvių parodą, pasirodė ir lietuviškoje spaudoje. Pavyzdžiui, laikraštis „Tėvynės sargas“ rašė:

> Bet kadangi į natura pamatyti retai kam beteks, todėl verta butų, kad kas nor iš paryžiečių lietuvių susišnekėtų su firma A. Block, Editeur, Boulevard de Sebatopol, 91 ir nutraukdintu Stereoskopiszkus lietuviszko paviljono paveikslus (vues coloriées transporantes). Tada žingeidųs lietuviai per stereoskopą, kurį daugumas turi, ir namie sėdėdami visą mūsų parodą pamatytų ir kitiems parodytų. (*Tėvynės sargas* 1900: 59–60)

Matyt, parodos rengėjai atsižvelgė į tokį pasiūlymą, nes stereoskopinė fotografija su lietuvių ekspozicijos pirkios kambario vaizdu buvo pagaminta.

Vienas jos pavyzdys yra saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos fototekoje, kitas – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, rinkinyje „Lietuvių paroda Paryžiuje 1900 m.“ Stereoskopinės nuotraukos vaizdui panaudota žinoma R. Minzlofo fotografija, tačiau kadangi ant kortelės nėra autoriaus nuorodos, kyla abejonių, ar ją pagamino pats R. Minzlofas, ar kitas fotografas. D. Junevičius, tyrinėjęs R. Minzlofo stereoskopinių fotografijų palikimą, teigė, kad

11 Mikolainis P. *Užmanymas*. 1900 m. lapkričio 6 d. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F1-F364, l. 75.

Lietuvių skyriaus ekspozicija 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Ūkininko pirkios kambarys. Stereoskopinė fotografija. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/Paryžiuje*. Saugoma LLTI FT (inv. nr. 2648, apl. 339)

šia fotografija jis susidomėjęs XIX–XX a. sandūroje ir 1900 m. Tilžėje išleidęs stereoskopinių fotografijų rinkinį su Kuršių nerijos vaizdais (Junevičius, Strakauskaitė 2020: 39). Rinkinio fotografijų kortelėse yra nurodyta: „Photographie und Verlag von R. Minzloff, Tlzit, 1900“. Pasak D. Junevičiaus, nežinoma, ar R. Minzlofas darė ir kitų vietovių stereoskopines fotografijas (ten pat). O stereoskopinė nuotrauka su lietuvių ekspozicijos vaizdu yra pažymėta specialiai pagamintu proginiu spaudu (antspaudu) „Lietuviszka Paroda Paryžiuje 1900“. Juo buvo pažymėtos ir kitos lietuvių parodoje eksponuotos bei jai skirtuose leidiniuose publikuotos fotografijos.

Parodos organizatorių sumanymas lietuvių etnografinę ekspoziciją iliustruoti fotografijomis buvo tinkamas, patogus ir įtaigus būdas vaizdžiai bei tikroviškai parodyti XIX a. pab. lietuvių gyvenimo ypatumus, jų aprangą, buitį, meną, tradicijas ir papročius. Šios fotografijos yra unikalūs senosios Lietuvos praeities vaizdo dokumentai, liudijantys negrįžtamai išnykusį lietuviško kaimo gyvenimą, žmonių kasdienybę ir aplinką. Tai vertingas šaltinis lietuvių etnografijai pažinti. Parodai pasibaigus, dalis eksponatų – knygų, žemėlapių, etnografinių daiktų ir fotografijų – buvo padovanota Trokadero muziejui ir Paryžiaus nacionalinei bibliotekai[12]. Paskolintus daiktus teko grąžinti jų savininkams, o likę parodos eksponatai, organizatorių siūlymu, turėjo atitekti būsimam Tautos namų muziejui ir bibliotekai. Deja, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, lietuvių pastangos įsteigti Tautos namų muziejų ir biblioteką žlugo. Dėl nenumatytų kliūčių lietuvių parodos Paryžiuje eksponatai į Vilnių buvo pargabenti tik 1908 m. ir perduoti Lietuvių mokslo draugijai. Jie žymiai papildė draugijos muziejinius, dokumentų ir bibliotekos rinkinius. Ši J. Basanavičiaus vadovaujama draugija buvo pirmoji ir ilgą laiką vienintelė organizacija, kuri rūpinosi lituanistikos paveldo kaupimu bei saugojimu.

Dalyvaudami aptartojoje parodoje lietuviai pasauliui paskleidė žinią apie sudėtingą krašto politinę padėtį, paviešino uždraustus lietuviškus raštus ir sukūrė etnografinę ekspoziciją. Svarbu ir tai, kad joje pirmą kartą viešai paminėtas Lietuvos vardas: parodos organizatorių sprendimu, virš įrengto pirkios kambario didelėmis raidėmis buvo užrašyta LITHUANIE, o virš užrašo nupieštas simbolinis Lietuvos valstybės ženklas Vytis. Abipus užrašo kabėję piešti žemėlapiai liudijo, kad praeityje Lietuvos teritorija tęsėsi nuo Baltijos iki Juodosios jūros. J. Bagdono teigimu, „tai darė įspūdžio, tarytum paroda buvo Lietuvos valstybės įrengta“ (Bagdonas 1937–1939: 372). Pasak jo, „to lietuvių viešo pasirodymo negalėjo nepastebėti ir rusų administracija. Ir jiems ypač krito į akį priešingas rusų valdžiai veikimas (kontrafakcijos)“ (Bagdonas 1937–1939: 27).

J. Bagdono manymu, „ta aplinkybė ir galėjo paskubinti lietuvių spaudos draudimo panaikinimą, ypačiai, kad parodos proga buvo teikiamos publikai informacijos, o nuošaliai dalijami ir politiniai raštai“ (Bagdonas 1937–1939: 28).

12 Šių eksponatų likimą tyrė menotyrininkė Miglė Lebednykaitė, žr. Lebednykaitė 2020a ir 2020b.

Lietuvių skyriaus ekspozicija 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Fotografas R. Minzlofas. Spaudas *Lietuviszka paroda/1900/ Paryžiuje*. Saugoma LNM (ATV 3244)

LITERATŪRA

Tėvynės sargas = *Tėvynės sargas*, 1900, Nr. 6–7, p. 59–60.

Abrozai isz Lietuvos 1895 = Abrozai isz Lietuvos. *Lietuwiszka Ceitunga*, 1895, meij 14 (20).

Bagdonas = Juozas Bagdonas. *Lietuvių paroda Paryžiuje 1900 metais*.

Bagdonas 1937–1939 = Juozas Bagdonas. Lietuvių paroda Paryžiuje 1900 metais. *Mūsų Senovė*, II t., Nr. 1 (6) – 4 (9) Kaunas: V. D. universiteto bibliotekos leidinys, 1937–1939.

Basanavičius 2001 = Jonas Basanavičius. *Medega d-ro Jurgio Sauerweino biografijai*. Vilnius: VĮ Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2001.

Junevičius 2020 = Dainius Junevičius. Roberto Minzloffo nuotraukų sugrįžimas. *Dorė*, Nr. 8, p. 58–65.

Junevičius 2023 = Dainius Junevičius. *XIX amžiaus VI–IX dešimtmečio (Šlapiojo kolodijaus laikotarpio) Lietuvos fotografija ir ją determinuojantys socialiniai faktoriai*. Daktaro disertacija. Menotyra (H 003), Vilnius, 2023.

Junevičius, Strakauskaitė 2020 = Dainius Junevičius, Nijolė Strakauskaitė, *Kuršių nerija anno 1900. Tilžės fotografo Roberto Minzloffo (1855–1930) stereoskopinių fotografijų rinkinys „Die Kurische Nehrung“, Tilzit, 1900*. Neringa, 2020.

Kaunas 1998 = Domas Kaunas. Lietuviško atviruko pirmtakas. *Knygotyra*, t. 25(32).

Lebednykaitė 2020a = Miglė Lebednykaitė. Lietuvių etnografijos rinkinys Europos ir Viduržemio jūros civilizacijų muziejuje Marselyje (MuCEM) Prancūzijoje. I d. *Būdas*, 2020, Nr. 2, p. 56–73.

Lebednykaitė 2020b = Miglė Lebednykaitė. Lietuvių etnografijos rinkinys Europos ir Viduržemio jūros civilizacijų muziejuje Marselyje (MuCEM) Prancūzijoje. II d. *Būdas*, 2020, Nr. 3, p. 32–44.

Lietuviszkas Albumas 1898 = *Lietuviszkas Albumas. Lithuanian Album*. Schenandoah, Pa., 1898. Pratarmė.

Lietuviškas albumas 1900 = *Lietuviškas albumas* (3 t. 1898–1900). Parengtas ir išleistas kun. Antano Miluko su pagelba prenumeratorių. Shenandoah, Pa, 1900.

Lozoraitis 1988 = Juozas Lozoraitis. *Audra kyla. Rinktinė*. Vilnius: Vaga, 1988.

Misiūnas 2006 = Remigijus Misiūnas. Lietuviai Paryžiaus pasaulinėje parodoje. *Lietuva pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 metais*. Sud. R. Misiūnas. Vilnius: Versus Aureus, 2006.

Žilinskis 1902 = Žilinskis Jonas. *Albumas lietuviškos parodos Paryžiuje, 1900 metuose*. Plymouth, Pa: Lietuvių Paryžiaus parodos fondas, 1902.

LITHUANIAN ETHNOGRAPHIC PHOTOGRAPHS AT THE 1900 WORLD EXPO IN PARIS

Jūratė GUDAITĖ

As the new century approached, on 15 April 1900, the World Exposition was opened in Paris, where 35 countries set up their exhibits. Among them was Lithuania, at that time part of the Russian Empire, thus sending a message to the world that it had its own script, history, and culture. Lithuanian emigrants in America and Europe managed the organising of the exhibition. An ethnographic exhibit was prepared, and photographs were an important part. The article presents the circumstances of their creation and the authors — Povilas Višinskis, Robert Minzloff, Alfred Swieykowski, and others. The photographs captured Lithuanians from Žemaitija, Suvalkija, and Klaipėda Region.

„MANAU, ČIA ĮVYKO STEBUKLAS, MOKSLO DAR NEIŠAIŠKINTAS“:

TAUTODAILININKO ROMANO KRASNINKEVIČIAUS ATSIMINIMAI APIE 1940–1946 METUS. III DALIS

Tęsiame pirmajame šių metų BŪDO numeryje pradėtus skelbti tautodailininko, vieno talentingiausių liaudies grafikų Romano Krasninkevičiaus (1926–1996) atsiminimus apie tai, ką jis patyrė 1944 m. besitraukiančios Vokietijos kariuomenės prievarta paimtas darbams priešakinėse fronto linijose. Rytprūsiuose sunkiai sužeistas, jis pakliuvo į laivą, plukdžiusį į Daniją, tuometinę Vokietijos sąjungininkę, kur sulaukė karo pabaigos. Po kelerių svetimuose kraštuose išgyventų metų devyniolikmetis Romanas pasirinko grįžti į tėvynę, sovietų okupuotą Lietuvą, kur jį vėl pasitiko kančia: tardymai, kalėjimai, marinimas badu, priverstinė tarnyba armijoje. 1946–1951 m. kūrėjas prisiminė kaip vieną juodžiausių gyvenimo tarpsnių: „Tai buvo siaubo, nežemiško košmaro dienos ir naktys“. Rankraštis pradėtas rašyti 1978 m. vasario 10 d., paskatinus muziejininkei Aldonai Stravinskienei. Jis saugomas Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje.

Tekstas nežymiai redaguotas, siekiant išsaugoti autentišką autoriaus raišką: suvienodintas datų rašymas; patikslinta rašyba, skyryba, sintaksė; paliktos tarmiškos kalbos formos (kaip, žiūrau, tuojaus...) ir skoliniai, kurie, esant reikalui, paaiškinti; atkurtos sutrumpintų žodžių dalys, kai kur įterpti autoriaus praleisti, bet teksto suvokimui reikalingi numanomi žodžiai – šie įterpimai nurodyti laužtiniuose skliaustuose; praleistos kelios neaiškios sakinių vietos (pažymėta daugtaškiu kampiniuose skliaustuose); tekstas suskirstytas pastraipomis ir skyreliais su pavadinimais, papildytas komentarais išnašose.

VOKIETIJOS KAPITULIACIJA[1]. ATSISVEIKINIMAS SU DANIJA

Vieną rytą atsikeliu, visas Vardės miestas išpuoštas vėliavomis danų, anglų ir Amerikos, languose išstatyti Danijos karaliaus ir karalienės portretai skęsta gėlėse. Aš klausiu nuėjęs pas tą moterį, kuri mane taip nuoširdžiai priėmė, ji man sako: „Karas pasibaigė, karas pasibaigė.“ Sakau: „Tai aš tuojaus galėsiu važiuoti namo.“ Jinai man sako: „Tik pas mus pasibaigė, o pas jus dar ne.“ Taip ir vėl gyvenu ir laukiu, kada pas mus karas baigsis. Man danai buvo labai nuoširdūs žmonės. Bet štai kas. Kai kapituliavo Vokietija, danai vokiečius vijo iš savo valstybės, neleido net į parduotuves duonos nusipirkti, o su manimi greit apsiprato, man visos durys parduotuvių buvo atdaros. Tai sutiks, būdavo, koks šleivas vokietis, ir prašo manęs, kad nupirkčiau duonos ar dar ką nors valgyti. Po kiek laiko visus vokiečius pradėjo varyti į savo tėvynę, nori nenori, ir traukiniais, ir mašinos traukė link Vokietijos.

Pamiršau papasakoti apie kailinius, kuriuos pavogiau laive. Vienas danas žvejys, kuris žuvimi prekiauja ant gatvės, sužinojo, kad aš turiu gerus kailinius, ir atėjo pas mane jų pažiūrėti. Patiko. Taip aš juos ir išmainiau į paltą, man buvo patogiau, bet gaila buvo atiduoti, nes man jie buvo labai brangūs. Paskutinį kartą nuėjau pas gydytoją, man bintus nurišo, uždėjo tik pleistrą, žaizda greitai ir gerai gijo, jau aš pasidariau miklesnis. Sužinojau, kad ir Lietuvoje karo nėra, jau pasibaigęs. Aš vis nerimauju važiuoti namo. Man sako: „Lik čia, gyvenk“, o aš vis noriu į Lietuvą. Vieną kartą nueinu jau atsisveikinti su ta mano gera globėja, kuri taip nuoširdžiai priimdavo, ir sakau jai: „Išvažiuoju link Flensburgo.“[2] O ji turėjo didelę parduotuvę šokolado, saldainių ir ledų įvairiausių rūšių. Ji man sako: „Greitai važiuos mašina link Vokietijos, galėsi parvažiuoti į Flensburgą.“ Taip ir buvo: atvažiavo dengta mašina, dar ten sėdėjo keli žmonės, ir aš įsėdau. Atsisveikinau su ta gera moterimi ir mergaitei jos ranką pabučiavau, pajudėjo mašina, ir verkti norisi. Žiūrau, kiek mano

1 1945 m. gegužės 5 d. Vokietijos kariuomenė Danijoje pasidavė britams. Gegužės 7 d. generolo Dvaito Eizenhauerio (Dwight Eisenhower) būstinėje Reimse generolas Alfredas Jodlis (Alfred Jodl) Vokietijos karinės vadovybės vardu pasirašė besąlygės kapituliacijos aktą (Visuotinė lietuvių enciklopedija, elektroninis variantas, prieigos: https://www.vle.lt/straipsnis/danijos-istorija/; <https://www.vle.lt/straipsnis/antrasis-pasaulinis-karas/>).

2 Flensburgas – Vokietijos miestas Danijos pasienyje, prie Baltijos jūros Flensburgo įlankos.

akys matė, jiedvi stovėjo ir vis mojavo rankomis. Praėjo daug metų, jeigu galimybė būtų, ir šiandien surasčiau aš juodvi... Taip aš ten gydžiausi, nereikėjo mokėti nė vienos kronos, išgydė ir egzemą, ir sužeidimą galvoje, už tai [esu] dėkingas Jiems ir šiandien. Taip ir palikau tą žydintį kraštą, kuris mane priglaudė tokiomis sunkiomis karo meto sąlygomis.

VOKIETIJOJE, DIDŽIOSIOS BRITANIJOS OKUPACINĖJE ZONOJE. „LIETUVOS NĖRA, TEN RUSIJA“

Nežinau, kiek mes važiavome, bet vieną kartą privažiavome Vokietijos sieną. Užleistas šlagbaumas, išeina iš posto vokietis, o Danijos išvis sienos nėra. Šoferio klausia, kiek keleivių turi, tas pasako, [vokietis] ateina iš galo, paskaičiavo, neklausė nė dokumentų ir sako: „Važiuok toliau.“ Tokia buvo siena tarp Danijos ir Vokietijos.

Einu per Flensburgo gatves ir pats nežinau kur. Ir štai vėl stebuklas, nugi žiūrau, didžiulis langas prie pat gatvės, išpuoštas trispalvės vėliavos Vytis – tikra Lietuva. Kaip čia ta Lietuva atsirado? Įeinu į vidų, sėdi kažkoks vyriškis ir mergina ir flirtuoja tarp savęs. Aš stoviu, stoviu, nedrįstu jų prakalbinti, nes jie šnekasi. Paskiau tas vyriškis iš karto vokiškai, o [kai] pamatė, kad aš kalbu lietuviškai, sako: „Ko norėsite?“ Aš jam viską papasakoju, kad noriu važiuoti į Lietuvą. Jis man sako: „Lietuvos nėra, ten Rusija.“ „Jūs man niekuo negalite padėti?“ „Ne.“ „Tai kur man kreiptis?“ „Nežinau“, – ir vėl kalbasi su ta panele. Aš pastovėjau, pastovėjau ir matau, kad nieko neišeis, nė „sudie“ nepasakęs išėjau. O teip daug vilčių turėjau, pamatęs svetimoje šalyje lietuvišką Vytį ir trispalvę vėliavą.

O, atsiminkite, Flensburgas yra didelis miestas. Jau vakaras, aš einu gatve ir sutinku pagyvenusį žmogų. Pasirodė, tai vietinis vokietis, ir klausiu: „Kaip mane išleistų važiuoti į Lietuvą?“ Jis man sako: „Vokietijos jau nėra, čia didžiausias viršininkas anglų konsulas“, – ir užrašė ant popierėlio gatvę ir adresą (namo numerį). Kur eiti nakvoti, pinigų nėra, viešbučiai neveikia... Aš iš miesto vėl [einu] kokius dešimt kilometrų į mišką, įsirausiu į samanas ir miegu. Ne tai, kad miegu, o būnu ir laukiu ryto. Ryte vėl visas apšepęs į miestą, dabar jau adresą turiu, pas konsulą, surandu tą gatvę ir namą. Namas gražus, prie durų stovi sargyba, aš visai be baimės prieinu prie sargybinio ir sakau: „Man reikia pas konsulą.“ Ir parodžiau tą lapelį su adresu. Pakraipė galvą tas sargybinis, paėmė telefono ragelį ir skambina, po kiek minučių pasikalbėjimo atidaro duris ir sako: „Prašom užeiti.“ Aš ir įeinu, o grožis, tik kilimai, paveikslai... Užlipu į antrą aukštą, kažkoks žmogus prisistato prie manęs ir sako: „Palauk.“ Ilgai nereikėjo laukti, išėjęs jis sako: „Prašau užeiti.“ Aš įeinu, sėdi jaunas gražios išvaizdos žmogus, aš jam ir pradėjau lietuviškai postringauti visas bėdas, jis man vokiškai sako: „Jūs vokiškai mokate?“ O aš sakau: „Truputį.“ Ir aš jam kiek jėgos leido postringavau, kad noriu važiuoti į Lietuvą. Jis mane išklausė ir sako: „Lietuvos nėra, ten Rosija, dar mes neturime teisės leisti važiuoti žmonėms į Rosiją.“

Aš išeinu ir vėl už miesto į mišką, į samanas. O kur eisi, kas laukia?! Bet vieną kartą man pasisekė. Guliu tose samanose, girdžiu, atvažiuoja mašinos. Išlipo žmonės, šnekasi, ir girdžiu lietuviškus žodžius: „Jonai, čia bus geriausiai, statome palapines.“ Jie greitai viską suveikė, ir žiūrau, jau kavą verda. Aš prie jų artyn ir prieinu prie vieno, žiūrau, vokiškas munduras, sakau: „Labas vakaras.“ Tas kareivis nustebo, pažiūrėjęs į mane sako: „Iš kur tu atsiradai?“ Aš jam viską pradėjau pasakoti, svarbiausia, kad lietuviškai. Jis mane nutraukė kalbėti ir sako: „Einam pas vadą.“ O aš tam vadui vėl iš eilės viską pradėjau pasakoti. Išklausė ir sako: „Gerai, tu važiuosi su mumis.“ Taip ir prasidėjo kita nauja kelionė.

Neprisimenu, po kiek laiko mes atsidūrėme netoli Hamburgo ir apsistojome vienoje vokiečio sodyboje, kluone ant šieno. Taip ir gyvenome, išvirdavo valgyti, tai pas ūkininką nueidavau pieno, gaudavau dovanų, ir slinko dienos. Tame miestelyje (koks jo pavadinimas, nežinau) aš vieną kartą išėjau apsižiūrėti. Žiūrau, daržovių parduotuvė. Įeinu į vidų, galvoju, nusipirksiu pupų ir parsinešęs išsišutysiu, tai bus skanumynas. Randu parduotuvėje pagyvenusį vokietį, pradėjau jo klausinėti apie pupas, ir jis suprato, kad aš svetimšalis, o ne vietinis. Jis man sako: „Kokios jūs tautybės?“ Aš jam sakau, kad lietuvis. Jis tuojaus atnešė žemėlapį: „Parodyk savo tėvynę.“ Aš ir parodau mūsų Lietuvą. Jis staigiai sukruto ir sako: „Aš žinau, aš žinau“, – ir išbėgo iš parduotuvės, ir staigiai grįžta su didžiuliu albumu odiniais viršeliais. Atskaitęs puslapius, „L“ raidę staigiai atvertė, ir žinote, ką aš pamačiau? Visą Lietuvą pašto ženkluose: ir Vytautas, ir Gediminas, ir Vytauto kryžius, ir Gedimino stulpai, ir Smetona, ir dar visokių Lietuvoje išleistų pašto ženklų, kuriuos mokykloje besimokydamas matydavau. O čia taip toli Vokietijoje, prie Hamburgo, visa Lietuva... Jis man sako: „Ar

Romanas Krasninkevičius (centre) paleidžiant Kapsuko (dabar – Marijampolė) užtvanką. XX a. II p.
Autorius nežinomas. Saugoma Aldonos Stravinskienės archyve

tai jūsų?“ – „Taip, taip, tai mūsų.“ Man taip paliko gerą įspūdį tas vokietis. Aš parėjau namo į stovyklą labai patenkintas. Ir taip sau vienas pagalvojau: tai tikras filatelistas.

„VAŽIUOSIU Į LIETUVĄ.“ SSSR OKUPACINĖJE ZONOJE

Po kelių dienų atėjo kažkoks raštininkas ir sako: „Kas kur norite važiuoti? Ar į Angliją, ar į jos kolonijas Afrikoje, ar į Kanadą, ar į Australiją?“ Mane vienas senis iš Virbalio sugundė pasirašyti į Kanadą. Rytojaus dieną atsikėlęs persigalvojau ir sakau: „Aš važiuosiu į Lietuvą.“ O tokių, kurie norėjo važiuoti į Lietuvą, buvo ne vienas. Mus praminė „komunistais“, „raudonaisiais“ ir dar kokia baika[3]. Mums jau buvo nustatyta diena, kada išvažiuosime. Naktį prieš išvažiavimą kažkas iškėlė raudoną vėliavą tame miestelyje, kuriame mes buvome apsistoję, netoli Hamburgo, tai kilo baisus skandalas. Atvažiavo anglų kariuomenė malšinti, apstojo visą sodybą, susodino mus, visus „raudonuosius“, į mašinas kariškas, ir išvažiavome.

Pravažiuodamas mačiau miestą Kylį: tai miestas lavonas, taip žiauriai sudaužytas, vieni griuvėsiai. Taip ir važiuojam toliau. Ir štai pavakare privažiuojame miestą, pavadinimo nežinau: padaryti vartai, eglės šakomis apkaišytas Stalino portretas viršuj, šone, rodos, Lenino, kitam šone Molotovo. Atsidarė vartai, mus veža ir veža toliau, už miestelio sustoja mašinos, ir įsakymas išlipti. Išlipome, pievoje pastatyta estrados aikštelė, tuojaus mus pradėjo kratyti, viską atėmė iki mažiausio daiktelio. Kaip aš nieko neturėjau, iš manęs nieko neatėmė. Paskiau davė po lašinių rūkytų šmotelį ir arbatos. Tuojaus ant estrados pasirodė artistai, šokėjai ir muzikantai, ir pradėjo koncertą. Paskiau visus surikiavo – ir į geležinkelio stotį. Ir mus susodino į geležinius vagonus be stogų, kur anglis veža, užtrenkė duris, ir išvažiavome, o kur, niekas nežino. Naktį užėjo lietus, lyja, vėjas traukia, taip ir ant geležų gulime. Aš guliu šlapias, naktis, kur važiuojam, nežinau. Ką aš blogo padariau, kam tos kančios, kurias reikia kentėti?

Štai išaušo rytas, mūsų traukinys sustojo kažkokioje stotyje, aš noriu nusišlapinti, išeinu iš vagono, o tarybinis sargybinis jau šaukia atgal. Pasirodo, visas ešelonas apsuptas kareivių, nė vienas niekur negali išeiti. Staiga komanda rikiuotis, suskaičiavo, ir visa kolona, apsupta ginkluotų tarybinių karių, einame per visai nežinomą miestą. Aš eidamas vis žiūrėdavau į architektūros paminklus, kurių Vokietijoje netrūko, ir štai toli už miesto mano akys pastebėjo didžiulį pastatą raudonų plytų su dviem bokštais. Taip ir pagalvojau, [kad] mūsų kelio tikslas yra ten. Taip ir buvo.

3 Šiuo atveju – pravarde.

Privedė, didžiulės geležinės durys, tvora aptverta, plytinė, gal kokių aštuonių metrų aukščio, ir dar spygliuota viela ant tos tvoros. Durys atsidarė, ir visus suvarė.

Aš savo bendrakeleivių nė vieno nepažinojau, ką jie veikė karo metais ar kur kitur. Mano sąžiningas tikslas buvo pasiekti savo tėvynę Lietuvą. Ir štai aš jau kalėjime, ir dar kokiame, kad Europoje reiktų ieškoti panašių į tą, kur aš sėdžiu: didžiuliai du bokštai, viename bokšte laikrodis, ant stogo padaryta pieva pasivaikščioti, o kamerų kamerų ir karcerinų, ir bažnyčia viduje didžiulė, kad Lietuvos bet kokia parapija pavydėtų. Žinoma aiškiai, kad tas kalėjimas buvo naudojamas pilnu tempu fiurerio valdymo metais. Bet šiandien čia žmonių yra dvigubai daugiau, [nei numatyta] pagal kamerų skaičių. Net ir bažnyčioje pristatyta narų[4], o žmonių žmonių... O ką valgyti? Išvaro kiekvieną rytą į kiemą, išrengia visus nuogus ir žiūro, ar utėlių, ar šiaip kokių ligų neturime. O valgyti norisi. Truputį duoda sriubos, truputį duonos, o prie virtuvės langelio didžiulės eilės. Aš, būdavo, prieinu prie kepyklos ir to kvapo pavalgydavau. O visur baisi kontrolė, tarybinių karių žiaurumas: vis tik grasinimai, keiksmai, tu „fašistas“. Aš jų nekaltinu, karas yra, jie ir buvo supykę: ir žmonos, vaikai iššudyti, o jie kažkur svetimoje šalyje. Ir jie nori namo parvažiuoti, bet tvarka turi būti. Taip tame kalėjime bėga dienos.

Vieną kartą mane šaukia, sako: „Eik į tą kabinetą.“ Aš nueinu, sėdi kariškis ir klausia: „Kas tu esi? Pavardė, vardas?“ Noriu pridurti, aš niekada nebijodavau apklausų, net jų laukdavau, tiek prie vokiečių, tiek prie tarybinių tardytojų, visgi tiesa turi būti. Tam karininkui sakau, kiek sugebu: „Aš be vertėjo jums negalėsiu visko papasakoti.“ o jis man rusų kalba sako: „Pasakok.“ Aš jam taip iš širdies viską pradėjau pasakoti (žinoma, lietuviškai), jis klausė, klausė, sako: „Ar jau viskas?“ „Taip, aš noriu grįžti į Lietuvą.“ Pasiėmė lapelį popieriaus, kažką užsirašė ir sako: „Galite eiti.“ Aš išėjau, o valgyti noriu. Žiūrau, į virtuvę bėga kas su kokiu katiliuku, ir aš pasiėmiau savo lėkštukę – ir į virtuvę, gal gausiu ką nors. O kaip nuėjau, ten būrys žmonių, ir visi kiša per langą savo indelius, ir aš ten, bet jau paskutinis. Ir štai ateina kareiviai ir visus lauk išvaro. Einam, atsidaro kalėjimo durys ir mus išvaro už kalėjimo teritorijos, išrikiuoja, sako: „Išsiskaičiuokite: vienas du, vienas du.“ Vienus į vieną, kitus į kitą pusę. Mes likome stovėti vietoje, ir staiga riksmas: „Šaudysime jus čia pat!“ Pasiaiškinimo jokio nėra, stoviu ir galvoju: tegul šaudo, pasibaigs kančios... Ir prisiminiau, kaip buvau sužeistas Baltijos jūroje. Dingau, nė sprogimo negirdėjau, – taip lengva. Bet gyvenimas rodo savo. Nešovė, parvarė atgal į kalėjimą, o tų, kuriuos nuvarė toliau, likimo nežinau.

Ir štai vieną dieną mus kai kuriuos perveda į kitą lagerį, bet [tai] jau ne kalėjimas, tik viela aptverta teritorija. Ten gal savaitę pagyvenau ir staiga išgirstu savo pavardę šaukiant. Aš išeinu, stovi kariškis, man duoda į rankas lapelį ir sako: „Tu esi laisvas, pasiimk savo daiktus ir einam, parodysiu, kur gyvensi.“ Atsisveikinau su draugais ir išeinu. Visa tai buvo Vokietijoje, po karo okupuotoje Vokietijoje. Ir einam, mane nuveda į vieną namą raudonų plytų, užveda į antrą aukštą, o jau ten yra kitų gal panašaus likimo į mane. Parodė lovą ir sako: „Miegok, tavęs daugiau niekas nesaugos, rytoj ryte eisime į darbą.“ Tikrai, tuo kartu niekas manęs nesaugojo, mes eidavome į mišką medžių kirsti, mišką vežti ir kitokius darbus dirbome.

Praėjo kiek laiko, mus paima į mašiną, o tų mašinų jau susidarė nemažas skaičius, ir važiuojam. Kur? Niekas nežino. Privažiuojame didžiulį dvarą, aptvertą spygliuotomis vielomis, išlipau ir žiūrau: jau čia ir gruzinų, armėnų, tadžikų, turkmėnų, lietuvių, latvių ir dar kitokių tautybių žmonės. Mus privedė prie tvarto didžiulio, pilnutėlio mėšlo, o karvių jau nėra, ir sako: „Šitą mėšlą reikia išmėžti, išplauti, pastatysite narus, kur gulėsite ir gyvensite.“ Pradėjome mėžti: nei šakių, nei vežimo, nei arklio, rankomis viską išvalėme. O vis žodžiai prižiūrėtojų: „Kaip viską sutvarkysite, ir važiuosite namo.“ Aš nesuprantu, kam visą laiką, kiekvieną žingsnį, lydėjo apgaulė, o aš vis tikėjau, [kad] tiesa turi būti. Taip buvo: rankomis išmėžėme didžiulį vokiečių dvaro tvartą, pastatėme narus.

Neilgai ten mus laikė, vėl skirstymai pagal nusikaltimus. Mane iš ten išveža, jau pasodino į traukinį, ir važiuojame. Ogi žiūrau, nežinau, kur tie žmonės ankščiau dirbo ar kariavo, bet tiek prisiplėšę vokiečių turto, kad net nepakelia, kaip reikia išlipti iš vagono. Traukinys sustojo kažkokiame mieste, sargybos jau nėra, ir visus kažkur veda. Prieiname didžiulį kompleksą namų, tai buvę vokiečių aviacijos kareivinės. Tuo metu, kaip aš ten buvau, jos buvo paverstos emigrantų stovykla. Įeiti į teritoriją ir išeiti nebuvo galima, nes stovėjo sargyba. Bet viena noriu pasakyti: kas vadovavo stovyklai, nežinau, [bet] valgyti – kiek nori, visokių patiekalų. Nueini į valgyklą, ant stalo stovi ir juodos, ir baltos duonos, ateina padavėja ir klausia: „Ko jūs norėtumėte?“ Tai pasakydavau (žinoma, jau neprašysi, kaip sako, gulbės pieno).

4 Lentinių gultų.

Tikrą tiesą sakau: valgyti netrūko, nori – žiūrėk kiną, nori – eik į koncertą, ir viskas vyksta tose buvusiose lakūnų kareivinėse. O kiek ten buvo surinktų visokiausio plauko žmonių... Aš negaliu pasakyti, kad tai žmonės, tai svieto perėjūnai, vagys, banditai, žmogžudžiai – net žodžių trūksta viską apipasakoti. Žinoma, tarp jų buvo ir gerų žmonių.

KELIONĖ Į MASKVĄ, 1945 METŲ RUDUO

Vieną kartą mus, jaunesnius, surinko, nuvedė į pirtį, išmaudė, aprengė. Žinote, kuo? Vokiečių karine aviacijos uniforma. Nori nenori – vilkis, ir viskas. Vilkausi ir aš, ką darysi. Ir sako: „Jūs nuo šiandien tarybinės armijos kariai, ir šiandien sėsime į traukinį, ir važiuojame į Maskvą.“ Taip pasakė kažkokio laipsnio karininkas su aukso žvaigžde ant krūtinės. Taip ir buvo: išvedė, susodino į vagonus, visas ešelonas ir išvažiavome. O vadas – tas karininkas su aukso žvaigžde. Taip ir prasidėjo vėl nauja, visai nematyta kelionė, kurią aprašysiu toliau.

Tai buvo 1945 metų vėlyvas ruduo. Važiuojam važiuojam, privažiavome Berlyną. Visiems įsakė neišeiti iš vagonų, nes važiuojame per vakarų Berlyną: vien tik griuvėsiai, apjuodę nuo dūmų namai, o laukuose ištisi kapinynai, kur nepažvelgsi pro langą – vis kryžius su kareivišku šalmu. Pervažiavome vakarų Berlyną ir važiuojame jau tarybinės armijos užkariautame Berlyne – ir vėl tas pats, visgi per karą Berlynas daug nukentėjo.

Važiuojame toliau, bet į kurią pusę, nežinome, anksčiau buvo sakyta, [kad] į Maskvą. Mūsų ešelone buvo kukli virtuvė, duodavo arbatos, duonos truputį ir košės išvirdavo. O kur tau, banditams to neužtenka, pradėjo kiekvienoje stotyje, kaip tik sustodavome, vogti, plėšti, prievartauti moteris. Sustojo mūsų ešelonas jau Lenkijoje, ir staiga susišaudymas. Ir guli vienas mūsų keleivis ant arimų, visam ešelonui gėda, vėl rikiuoja, pasakoja, kad taip negalima. Privažiuojame sieną, jau prie Bresto, dar Lenkijoje, užėjo į geležinkelio stotį ir kažkokias prostitutes išprievartavo. Ir vėl pamokslai, važiuojame toliau. Breste mūsų ešeloną suareštavo, visus išvarė iš vagonų ir nuvarė perkrauti vagonų nuo siauresnių ant platesnių [bėgių]. Bet kažkas vadovavo ir mus visus vėl grąžino į tą patį ešeloną, ir važiuojame toliau.

Jau kaip pervažiavome ties Brestu į Tarybų Sąjungą, tai visai pašlijo tvarka. Kaip tik sustoja traukinys, tai bulves iš kaupų išvagia, tai tvoras nulaužo ant malkų, tai anglis iš geležinkelio stoties pavagia. Bet vienas įvykis mane sujaudino ir nepamirštu net šiandien. Išbudina mane iš miego vagone, sako: „Lauk visi!“ Visi išeina, ir aš išeinu, surikiavo, o buvo naktis. Klausimas visiems: „Kas pavogėte cukrų iš karinio ešelono?! Kas nuplėšėte plombą nuo vagono durų?!“ Visi tyli, ir pradėjo kiekvieną atskirai tardyti, prie manęs prieina ir klausia: „Ar tu pavogei?“, – brauningas jau į kaktą atremtas. „Ne, aš jo nevogiau.“ „Sušaudysiu čia pat, šunie, fašiste, kaulai supus po tais krūmais!“ „Ne, aš jo nevogiau, prašau šauti.“ Blogai padarė, kad nešovė, gal kančios būtų greičiau pasibaigę. Bet gyvenimas daro savo: reikia važiuoti toliau, suvaro vėl į vagoną. Kaip pradėjo judėti traukinys, žiūrau, vieni arbatą verda ir saujomis pila cukrų, kiti sausą ant pečiuko spirgina, vienu žodžiu, cukraus yra, o traukinys dunda toliau...

Kokie vaizdai buvo tuo laiku Rosijoje, tiesiog baisu. Visi namai išdeginti, žmonės gyveno pasidarę žemines, šalta, valgyti nėra ką. Nors ir Vokietiją sudaužė pasaulis, bet ji tiek nevargo ir pokario metais. Toks staigus pervažiavimas iš vienos valstybės į kitą padarė didelį įspūdį. Kiek vargo rusai karo metais, žino jie tik patys, o kas matyta mano, tiesiog apstulbindavo sulig kiekvienu įvykiu.

1946 METŲ PAVASARIS. LAGERYJE

Kas sugalvojo mus perrengti vokiška lakūnų uniforma... Kaip įvažiavome į Rusiją, visi mus prakeiksmu keikė: „Fašistai, kraugeriai, žmogžudžiai“ – visą kelią lydėjo tokie linkėjimai. Bet štai jau privažiuojame Maskvą, tai buvo 1946 metų ankstyvas pavasaris, nes dar gana šalta. Tuojaus mūsų ešelono valdžia pasirūpino mašinų, susodino ir veža. Nuvežė į kažkokį fabriką, kuris buvo statomas, ir mus perša už darbininkus, o darbo jėgos tai trūko. Fabriko direktorius atsisako: „Man fašistų nereikia.“ Ir vėl važiuojam. Ir štai Maskvos centre mus visus ir valdžią suareštuoja ir nuveža į vokiečių belaisvių stovyklą, kuri tuo metu buvo įsteigta Maskvoje. Per naktį pergulėjus ant narų, ryte paleidžia. Vėl į mašinas, ir vėl veža.

Bet ten valdžia kažką kalbėjo, tarėsi, ir mūsų dvi mašinas atskyrė, ir pasuko kita kryptimi. Važiuojam, nuvažiavom toli už Maskvos. Miškelyje radome pastatytas dvi dideles palapines, prie to miškelio buvo nemažas tarybinis ūkis su dideliu malūnu. Paskiau sužinojau: tai buvo tarybinis ūkis „Lesnaja poliana“. Labai gražioje vietoje: upė, miškeliai, didžiulės plantacijos braškių ir

Tėvas Jonas suranda savo sūnų. 1982 m.
Spalvintas medžio raižinys, 75x74
Saugomas Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje (Lvg-807)

obelų, grūšių sodai. Taip mes ten ir pradėjome dirbti – statėme suomiškus namelius Maskvos sunkiosios pramonės darbuotojams poilsiui atostogų metu. Gerą prisiminimą man paliko tarybinio ūkio „Lesnaja poliana“ gyventojai: nuoširdūs, draugiški, dalindavosi kiekvienu duonos kąsniu. O žinote ką – tie mano bendrakeleiviai, su kuriais mus apgyvendino tose dviejose palapinėse, buvo tikri banditai. Negaliu pasakyti, kad visi, bet valkatų buvo didžiuma: pradėjo vogti braškes, obuolius, tvoras laužyti, turėjo tarybinio ūkio valdžia statyti papildomą sargybą. Galų gale susipešė su vietiniais gyventojais. Vieną kartą kaip atsikėliau ryte, vaizdas buvo toks, kaip Tolstojaus romane „Karas ir taika“: pasipjovusių negyvų pilni arimai (netoli mūsų miškelio buvo arimų laukas).

Po kiek laiko atvažiavo mašinos ir mus išvežė į Maskvą, ir uždarė į lagerį. Ir vėl už dratų[5]. Ir vėl tardymai. Sargyba kiekvieną dieną varydavo į darbą [prie] Maskvos kanalo, į uostą, malkas iš baržų iškrauti. Pasišaukia mane tardytojas ir sako: „Ar moki rusiškai, ar galėsi atsakyti man į klausimus?“ Aš sakau, kad nemoku rusų kalbos, tai jis pašaukė mokantį lietuvių ir rusų kalbas. Ko jis manęs klausė, viską sąžiningai atsakiau, nieko nemelavau. Iškratė mano kišenius, tarp kitko, ne iškratė, o paprašė, kad viską išsiimčiau, taip aš ir padariau. Nieko blogo neradęs, vis rašė ir rašė. Kaip aš jau pasakojau, paskiau paėmė papkę, sudėjo visus tuos dokumentus, surišo, prie mano akių užliejo laku, uždėjo anspaudą, pavilgė mano pirštą į tušo paduškėlę[6] ir užspaudė ant tam tikros vietos tos papkės viršelyje.

STEBUKLAS

Nuo to laiko manęs niekas netardė ir nieko neklausė. Tai buvo paskutinis apklausimas. Tai buvo 1946 metų vasara. Toliau mes vis dirbome tame lageryje. Ir vėl įvyko stebuklas. Aš jau nusilpęs, maistas buvo menkas, nueinu pas mūsų lagerio gydytoją ir sakau: „Aš jau nepaeinu, gelbėkite mane, duokite kokių vaistų, jau man nesveika.“ Jis pamatavo mano temperatūrą, paklausė, pažiūrėjo ir sako: „Rytoj į darbą neik, aš tau išrašau biuletenį.“ Rytojaus dieną visi mano barako draugai išeina į darbą, aš lieku vienas. Guliu guliu ant narų ir sugalvojau nueiti į valgyklą, gal ką rasiu ar išprašysiu iš virėjų, o jeigu jau nieko, tai arbatos parsinešiu. Atsikėliau ir einu, o mūsų lagerio virtuvė buvo netoli vartų, prie sargybos būdelės, ir išgirstu balsą nuo vartų: „Turbūt jis, turbūt jis, pašaukite!“ Sargybinis mane pašaukė, aš prieinu prie lagerio sargybos būdelės ir apalpau: mano tėvelis mane ieško... Jis mane pakėlė nuo žemės ir sako: „Vaikeli, kaip tu čia papuolei?“ Aš ilgai negalėjau ištarti nė vieno žodžio, paskiau apsiraminau. Sargybinis leido toje pačioje būdelėje gal 10 minučių pasikalbėti. Ką ten kalbėsi per tokį trumpą laiką, jis man perdavė siuntinį nuo mamos ir linkėjimus nuo brolių, sesers. Ir jau sargybinis sako: „Užteks, pasikalbėsite, kaip parvažiuos namo.“ Taip ir atsisveikinau, žiūrėjau dar pro geležinius vartus, kol jis išnyko iš akių. Kaip jis ir sugebėjo tada, 1946 metais, [kai] visi badavo, namai per karą sudegę, nei pinigų, nei arklių, nei karvutės, atvažiuoti tokį kelią... O koks susisiekimas tada buvo, man rodos, pasakoti nereikia. Jeigu iš vakaro nebūčiau nuėjęs pas gydytoją ir būčiau išvažiavęs į darbą – o veždavo gana toli – taip mane tėtis ir būtų neradęs. Aš manau, čia įvyko stebuklas, mokslo dar neišaiškintas. Man tada buvo 19 metų, ėjo 20-ieji.

Pabaiga, pradžia – pirmajame ir antrajame šių metų BŪDO numeriuose

Parengė Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus vyr. rinkinio kuratorė Daiva Beliūnienė ir Rasa Kalinauskaitė

5 Už vielos, t. y. už dygliuotos vielos tvoros, nelaisvėje.

6 Pagalvėlę.

“I BELIEVE A MIRACLE HAPPENED HERE, NOT YET EXPLAINED BY SCIENCE”: MEMORIES OF ROMANAS KRASNINKEVIČIUS ABOUT 1944–1946. PART III

Continuing the series of memoirs started in the first issue of this year’s journal, the author is Romanas KRASNINKEVIČIUS (1926–1996), a self-taught artist known for his complex destiny and talent as a folk graphic artist. His unique artistic vision was shaped by his challenging firsthand experiences. In 1944, the Krasninkevičius family, who lived near the German border, were driven from their home by the Nazis, who then set fire to the house and destroyed the fields, while eighteen-year-old Romanas was taken away to work in Germany. Later, Krasninkevičius described this experience — exhausting work digging trenches on the front lines, hunger, the constant closeness of death, and the vision of divine providence that saved his life — in his memoirs. Severely injured in East Prussia, he was evacuated on a ship to Denmark, then an ally of Germany, where he awaited the war’s end. Transported back to Germany, he made the courageous decision to return to his homeland, Soviet-occupied Lithuania. He was subsequently transferred to a Soviet-administered zone, where he once again became a prisoner. This segment of his memoirs vividly describes his dramatic journey from Germany to a camp near Moscow, where in 1946, at the age of 19, he was reunited with his father. Krasninkevičius began writing his memoirs in 1978.

LIETUVOS NACIONALINIS KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ ŠVENTĖS FONDAS

Būdas. 2024 Nr. 3 (216)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas „Liaudies kultūra“.

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. dainius.razauskas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Rasa KALINAUSKAITĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. rasa.kalinauskaite@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. dr. Vytautas RINKEVIČIUS, Vilniaus universiteto Baltistikos katedra, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA

TURINYS:

Dainų šventei – 100

Švenčiant telkiančią įvairovę.
Mintimis dalijasi Gytis Padegimas, Regina Česnienė, Donatas Katkus, Jonas Burbulevičius, Vygantas Kazlauskas | **1**

Juozas Mikutavičius: „Didžiausias mūsų kartos privalumas – kad esame laisvi“ | **15**

Vida Šatkauskienė:
„Išsikėlėme įkvepiantį tikslą!“ | **26**

Pažintys

Gražina Kadžytė: „Jei ne dainų šventės ir folkloro sąjūdis – ką būtume išdainavę?“ | **32**

Tyrimai

Vykintas VAITKEVIČIUS. Iš kraštovaizdžio skaitymų: Bajorų kaimo salaitė | **43**

Rasa KALINAUSKAITĖ. Skaitant „Atrastą Vilnių“ su dailės istorike Birute Rūta Vitkauskiene | **58**

Jūratė GUDAITĖ. Lietuvių etnografinės fotografijos 1900 metų pasaulinėje Paryžiaus parodoje | **72**

Atmintis

„Manau, čia įvyko stebuklas, mokslo dar neišaiškintas“: tautodailininko Romano Krasninkevičiaus atsiminimai apie 1940–1946 metus. III d. | **89**

Viršelyje: 1994 m. Pasaulio lietuvių dainų šventės Dainų diena.
Iš Virginijaus Usinavičiaus ir Zenono Nekrošiaus archyvo „Šviesos ratas“.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Projektą „Etninės kultūros paveldas XXI a.: tyrimai ir interpretacijos II““ remia Lietuvos kultūros taryba. Skirta 7 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2024
Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2024 06 25
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 950 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų šventės fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://www.zurnalasbudas.lt
Spausdino UAB „DRUKA“, Mainų g. 5, Klaipėda 94101

Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės „Amžių sutartinė“ Folkloro diena. 2009 m. Martyno Vidzbelio nuotrauka. Saugoma Lietuvos nacionalinio kultūros centro archyve

Autorių dėmesiui

Autoriai, norintys spausdinti savo straipsnį mokslinių darbų skyriuje, turėtų:

1) Išryškinti tyrimų objektą, apibrėžti tyrimo tikslus, nusakyti tyrimo metodą, pateikti išvadas, naudotos literatūros sąrašą, pateikėjus ir kt.
2) Trumpai, keliais sakiniais prieš straipsnį suformuluoti straipsnio esmę. Parengti 0,5 mašinraščio apimties santrauką lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą.
3) Straipsniai, pretenduojantys į „Mokslo darbų” skyrių, duodami recenzuoti ne mažiau kaip dviem žurnalo redkolegijos nariams ar jų nurodytiems recenzentams.

Žurnalą „Būdas“ nuo kiekvieno artimiausio numerio galite užsisakyti internetu (www.prenumeruok.lt), Lietuvos pašto skyriuose ir redakcijoje.

INDEKSAS 5033.

Žurnalą galima įsigyti:

- didžiųjų miestų spaudos kioskuose;
- redakcijoje – Barboros Radvilaitės g. 8, IV a., arba Lietuvos nacionalinio kultūros centro bibliotekoje;
- Vilniuje – knygyne „Akademinė knyga“ (Universiteto g. 4), parduotuvėje „Ragainė“ (S. Skapo g. 3),

Kolekcininkų dėmesiui – kviečiame užsukti į redakciją papildyti savo komplektų!

Žurnalo „Būdas“ publikacijos skelbiamos tarptautinėje duomenų bazėje EBSCO Publishing:
Humanities International Complete;
Humanities International Index;
Literary Reference Center;
http://www.epnet.com/.

The publications of the journal “Būdas” (Habitus) are now accessible on the EBSCO Publishing data base:
Humanities International Complete;
Humanities International Index;
Literary Reference Center;
http://www.epnet.com/.

BŪDAS. 2024. Nr. 3 (216). 1–96. ISSN 2669-0403
Kaina 4 Eur. Internetinė svetainė: www.zurnalasbudas.lt

Jau 30 metų rašome apie Lietuvos
praeitį ir dabartį, kultūros paveldą
ir tuos, kas jį puoselėja.

Žurnalą galite užsisakyti
nuo artimiausio numerio
Lietuvos pašto skyriuose
arba internetu: http://www.prenumeruok.lt,
ir rasite jį savo pašto dėžutėje!

Redakcija